

СЪМЪРСЕТ МОЪМ

Една любов в Париж

СЪМЪРСЕТ МОЪМ ЕДНА ЛЮБОВ В ПАРИЖ

Превод: Катя Петрова, Димо Петров

chitanka.info

„Една Коледа в Париж“ (1939) е от малко познатите романи на Моъм, но е блестящ образец за разказваческото му майсторство. Чарли Мейсън, млад, красив, умен и заможен англичанин, заминава за първи път самостоятелно за коледните празници в Париж, където очаква да вкуси от насладите на разгулния живот във френската столица. Но още първата нощ той среща една жена с трагична съдба, близостта с която завинаги ще промени живота му.

ГЛАВА I

Тъй като Чарли Мейсън се готвеше да тръгне, майка му следеше загрижено да закуси колкото може по-добре, но синът беше толкова развълнуван, че не му беше до ядене.

Беше 24 декември, а той заминаваше за Париж. Бяха свършили цяла планина от работа, както бива в края на всяко тримесечие, и баща му нямаше защо отново да ходи в кантората, затова го отведе с колата си до гара Виктория. Когато едно задръстване на улицата при Гроусвенър гардънс ги спря за няколко минути, Чарли се изплаши, че може да изпусне влака, нервира се, чак пребледня. Баща му се усмихна:

— Имаш още цял половин час.

Въпреки това Чарли си отдъхна едва когато най-сетне пристигнаха на гарата.

— И тъй, сбогом, момчето ми — каза бащата. Повесели се, но гледай да не вършиш повече глупости, отколкото е възможно.

Параходът влезе в пристанището. При вида на високите сиви, опушени къщи на Кале Чарли изпадна във възторг. Денят беше мрачен, духаше леден вятър. Младият човек мина по перона сякаш не стъпваше по земята. „Златната стрела“, дълъг, разкошен и внушителен, композиран на гарата да го чака, не беше никакъв обикновен влак, а символ на романтичност. Докато още не се беше стъмнило, Чарли гледаше през прозореца, а сърцето му трепереше от радост, когато разпознаваше пейзажи, каквито беше виждал из картинните галерии: дюни със зелени тревисти петна, сиви под оловното небе, сгушени селца от бедняшки къщурки със сламени покриви, а отвъд тях широка, тъжна равнина с изорани ниви и рядко срещани голи дървета. Но денят сякаш бързаше да се откъсне от тази нерадостна картина и когато след известно време Чарли пак погледна, зад полираната махагонова рамка на пулмановия вагон^[1] съгледа само собствения си образ. Съжали, че

не замина със самолет, както бе пожелал, но майка му не се съгласи. Тя съумя да убеди баща му, че било излишно излагане на опасност да се пътува сред зима със самолет и благоразумният му иначе баща постави на сина си условие — или да пътува с влак, или да си стои у дома.

Естествено Чарли и по-рано беше ходил в Париж най-малко пет-шест пъти, но нито веднъж не беше сам. Баща му пожела да му достави тази особена радост, и то по свои особени съображения: Чарли беше завършил своята първа година в бащината си кантора, а беше издържал и изпитите си, та отсега нататък можеше свободно вече да упражнява професията си. Откакто Чарли се помнеше, родителите му, сестра му Патси и той бяха прекарвали всички свои Коледи все в Годалминг, при братовчедките си Тери-Мейсънови. А пък за да обясним защо Лесли Мейсън се беше усмихнал добродушно една вечер след съвещание с жена си и беше запитал сина си дали няма да предпочете да прекара няколко дни в Париж сам вместо да отиде както обикновено заедно с тях, ще бъде необходимо да се върнем малко назад. Ще бъде необходимо дори да се върнем чак докъм средата на деветнадесетия век. По онова време един трудолюбив и интелигентен мъж на име Сиберт Мейсън, главен градинар в едно голямо имение в Съсекс и женен за готвачката, изтегли своите и нейните спестени пари, купи си няколко нивички северно от Лондон, настани се там като градинар и започна да произвежда зеленчук за лондонския пазар. Макар че тогава беше вече четиридесетгодишен, а и жена му не беше много по-млада, родиха им се общо осем деца. Работата му потръгна отлично: с припечелваните пари той си купуваше все нови и нови нивички от още свободната по онова време земя. Градът нарасна, местата за строеж поскъпнаха и стойността на градината му порасна твърде много. Сиберт Мейсън взе назаем пари от банката, построи редица вили и не след дълго ги даде до една под наем. Ще бъде скучно да се впуснем в по-големи подробности на жизнения му път; достатъчно е да се знае, че когато той почина на осемдесет и четири годишна възраст, тухли и хоросан покриваха вече и нивичките, закупени от него, за да отглежда на тях зеленчук за пазара на Ковънт Гардън, и другите ниви, които беше накупил впоследствие, колкото пъти му се удаваше такава възможност. Сиберт Мейсън се погрижи да даде на децата си онова образование, каквото на самия него не бе съдено да получи. Те се издигнаха до по-високо обществено

положение. Той превърна в акционерно дружество своето „Имение Мейсън“, както нарече имота си малко високомерно, а след смъртта му всяко от децата му наследи по известен брой акции. Имението Мейсън се управляваше добре, но не можеше да се равнява с Имението Уестминстър или Портъм, защото се намираше в скромен квартал, а и вилите отдавна бяха изчезнали от него (сега всички сгради в квартала бяха превърнати в дюкяни, складове, фабрики и работнически жилища); въпреки това дългите редици неугледни двуетажни къщи бяха достатъчно доходни и притежателите им имаха възможност да водят господарски живот без никакви лични заслуги и със съвсем малко труд. Сега всички бяха станали джентълмени и лейди. И действително главата на рода — единственото живо дете на най-възрастния син на стария Сиберт (единственият му брат загина във войната, а единствената му сестра загина при злополука по време на лов) — беше станал голям богаташ. Той беше депутат, а по случай юбилея на крал Джордж V го бяха направили и барон. Към собственото си име беше прибавил и името на жена си, та сега беше известен като сър Уилфред Тери-Мейсън. Родът му хранеше надеждата, че в края на краищата сър Уилфред ще бъде повишен и удостоен с титлата лорд като отплата за непоколебимата му вяроност към консервативната партия и предвид обстоятелството, че си имаше осигурена избирателна околия.

Лесли Мейсън, най-младият от многобройните внуци на стария Сиберт, беше завършил основно училище, а след това го бяха изпратили в Кеймбридж. Неговият дял от имението му носеше годишен доход от 2000 английски лири, но към тях се прибавяха и хилядата лири, колкото си изкарваше като секретар на дружеството „Имение Мейсън“. Веднъж в годината устройваха годишно събрание. Присъствуваха онези членове от рода, които в момента се намираха в Англия, защото някои от третото поколение служеха на отечеството си в отдалечени краища на империята, а други водеха охолан живот със своите приходи и често предприемаха дълги пътешествия. Сър Уилфред председателствуваше годишните събрания и прочиташе твърде задоволителните доклади, съставяни от счетоводителя.

Лесли Мейсън се интересувахе за много неща от живота. По времето на нашия разказ той беше в началото на петдесетте си години. Висок, с приятно лице и сини очи, с хубави, доста дълги сиви коси и

свеж цвят на кожата, той правеше приятно впечатление. По-скоро приличаше на офицер или на колониален губернатор, дошъл в отпуск, отколкото на рентииер-наемодател, та като го гледаше човек, никога не би се досетил, че дядо му е бил градинар, а баба му — готвачка. Чудесно играеше голф (открай време си имаше предостатъчно свободно време за този спорт), а беше и добър стрелец. Но Лесли Мейсън не беше само спортист, а и нещо повече — той проявяваше жив интерес към изкуствата. Останалите членове от рода не страдаха от такива слабости и гледаха на неговите наклонности с насмешлива търпимост. Въпреки това, когато някой от тях по една или друга причина искаше да си купи някоя картина или мебел, допитваха се до него и следваха съветите му. А и твърде естествено беше за него да разбира от такива неща, тъй като се беше оженил за дъщерята на един художник. Джон Пирън, баща на жена му, беше член на Кралската академия и между осемдесетте години и края на деветнадесетия век дълго живя твърде охолно, като рисувахе млади дами в стил рококо, седнали да флиртуват с младежи, облечени според тогавашната мода. Рисувахе ги в градините със старовремски цветя, в сенчести беседки или в стаи, мебелирани с маси и столове, както изискваше модата по онова време. Но когато сега някоя от картините му се появеше при Кристи, тя се продаваше по за 30 шилинга, най-много до две лири. Венеция Мейсън беше наследила от баща си голям брой такива картини, но от дълго време те стояха в един килер потънали в прах, обърнати с нарисуваната страна към стената; защото дори и силната ѝ обич не можеше да убеди Венеция, че тези картини може да минат за нещо повече от чисто и просто отвратителни. Мейсънови ни най-малко не се срамуваха да казват, че бабата на Лесли Мейсън е била готвачка (пред приятели те дори обичаха да се шегуват по този повод), но им ставаше твърде неудобно, когато ставаше дума за Джон Пирън. В домовете на някои от роднините им още висяха по стените негови картини и те бяха като трън в очите на Венеция.

— Виждам, че още държите тука татковата картина — казваше тя. — Не смятате ли, че не отговаря за сегашно време? Окачете я най-добре в някоя от стаите за гости.

— Моят тъст беше много мил старец — обаждаше се Лесли. — Чудесно се държеше, но като художник, за съжаление, беше доста незначителен.

— Да, но баща ми плати добри парици за нея, Цяла лудост ще бъде такава картина, за триста лири, да окачим в някоя непотребна спалня. Но слушайте какво предложение ще ви направя: продавам ви я за сто и петдесет.

Макар че в течение на три поколения бяха станали джентълмени и лейди, Мейсънови не бяха загубили търговския си усет.

По отношение на художествения си вкус по време на семейния си живот Лесли Мейсънови бяха направили голяма крачка напред и бяха окачили по стените на новата си къща в Порчестър Клоз картини от Уилсън Стийл, Август Джон, Дънкан Грант и Ванеса Бел. Имаха и една на Утрило, и една на Бюйяр, и двете купени още по времето, когато картините на тези майстори бяха евтини; имаха и по една на Дерен, на Марке и Кирико. В тяхната доста оскъдно мебелирана къща не можеше да се влезе, без човек веднага да забележи, че има работа с хора, вървели в крак с художествения напредък на своето време. Те рядко пропускаха частна художествена изложба и считаха за свой дълг, когато се намират в Париж, да отидат при Розенберг и при търговците на художествени произведения по Рю дьо Сен, за да видят какво ново има там. Истинско влечение изпитваха към картини и ако никога не купуваха картина, чиито качества не са били признати от художествената критика на деня, причината за това се криеше отчасти в скромната им липса на доверие в собствените им разбирания и отчасти на страха им да не се излъжат при покупката. Та нали и картините на Джон Пирън са били хвалени навремето от най-добрите тогавашни критици и се продавали по няколкостотин лири едната! А какво струваха сега? Две-три лири! Такова нещо кара човек да бъде предпазлив. Но те се интересуваха не само от живопис. Големи любители бяха и на музиката. Цяла зима ходеха на симфонични концерти; имаха си свои любими диригенти и никакви обществени задължения не можеха да им попречат, когато идваше ред да чуят концертите им. Веднъж в годината отиваха да чуят „Пръстенът“^[2]. И за двамата беше истинско удоволствие да слушат музика.

Имаха вкус и разбиране. Те бяха редовни посетители на всички премиери в театрите, които даваха пиеси над разбиранията на обикновената публика. Четяха редовно книгите, за които в обществото се говореше. Правеха го не само защото им доставяше удоволствие, но и защото смятаха за твърде важно да бъдат добре осведомени върху

художествените произведения на своето време. Искрено се интересуваха от изкуството и би било несправедливо да ги осмивате за това, че вкусът им бил лишен от смелост или разбиранията им от оригиналност. Възможно е в своите преценки да са се придържали към общоприетото, но те съставяха мнението си според най-висшето културно мерило на деня. Не бяха в състояние да направят каквото и да е откритие, но бяха извънредно възприемчиви към чуждите открития. Изоставени сами на себе си, може би никога не биха забелязали, че Сезан е удивителен художник; но щом им обърнаха внимание върху това обстоятелство, още в същия миг най-чистосърдечно го съзнаха. Съвсем не си въобразяваха, че имат изтънчен вкус и в поведението им нямаше и следа от предвзетост.

— Ние сме от обикновената публика, нищо друго — заявяваше Венеция.

— Какво презрение към художника: хората знаят какво им се харесва — добавяше Лесли.

По една щастлива случайност Дебюси им харесваше повече от Артур Съливан, а Вирджиния Уулф повече от Джон Голсуърти.

Художествените им занимания им оставяха малко време за светски живот; не ходеха на гости нито във висшето общество, нито у силните на деня; приятелите им бяха все приятни състоятелни хора, без да са богати, и проявяваха само умерено влечение към духовните неща. Мейсънови не обичаха твърде много официалните приеми; само когато учтивостта го налагаше, даваха по-големи приеми или пък приемаха чужди покани, но обичаха в неделя да им идват приятели на вечеря; гостите им можеха да идват кой с каквото облекло обича; поднасяха им ризото или пържени наденици с пържени картофи. Имаше и хубава музика и сносен бридж. Разговорът биваше изтънчен. Тези вечери бяха толкова приятно скромни, както и самите Мейсънови, и макар всички техни гости да си имаха собствени коли и годишен доход не по-малко от пет хиляди лири, домакините се ласкаеха, че атмосферата беше съвсем бохемска.

Но Лесли Мейсън не се чувствуваше никога тъй щастлив, както когато нямаше ни концерт, ни премиера и можеше да си остане у дома, сред семейството си. Пък и не беше трудно да се разбере защо го правеше. Жена му беше хубава и въпреки напредналите години още не беше изгубила хубостта си. Почти на еднаква височина с него, със

сини очи и мека кестенява коса, в която тук-таме вече се показваха първите сиви влакна. Тя проявяваше вече склонност да пълнее, но с високия си ръст можеше да носи с достоинство пълнотата си; впрочем пазеше строга диета, та ограничаваше пълнотата си в рамките на естетичното. Имаше високо чело и открито, вечно усмихнато лице. Макар и да шиеше тоалетите си в Париж (не в някой модерен моден салон, а при една „малка шивачка зад тъгля“), все пак успяваше винаги да изглежда само като чиста англичанка от главата до петите. Каквото и да облечеше, натурализираше го, тъй да се каже. Често пъти си позволяваше разкоша да си купи някоя шапка от Ребу, но още щом я сложеше на главата, шапката започваше вече да изглежда като че е купена не от Париж, а от „Арми енд нейви сторз“. Външният ѝ вид напълно отговаряше на истинската ѝ природа: истинска жена от средната класа с добро материално положение. Тя се беше омъжила за мъжа си по любов, а и сега още го обичаше. При тъй голямото им сходство във вкусовете съвсем не беше за чудене, че още продължаваха да живеят в такова добро разбирателство. Още в самото начало на семейния си живот бяха стигнали до мълчаливо разбирателство, че тя разбира повече от него от живописиста, а той повече от нея от музиката, така че в тези области всеки един от двамата се прекланяше пред съответното мнение на другия. Например когато ставаше дума за последната творба на Пикасо, Лесли казваше:

— Признавам си, доста време мина, докато можах да оценя тази му картина, но Венеция нито за миг не се поколеба и със своя тънък усет веднага долови нейната хубост.

А мисис Мейсън добавяше, че станало нужда три-четири пъти да чуе втората симфония на Сибелиус, докато могла да разбере какво искал Лесли да каже, като твърдял, че тази симфония посвоему стояла не по-долу от тези на Бетховен.

— Разбира се, той има истински усет за музиката. В сравнение с него аз съм почти немузикална.

Лесли и Венеция бяха щастливи не само в своя брак, а и с децата си. Имаха две и смятаха, че две деца са напълно достатъчни — ако е само едно, лесно може да бъде разглежено, а при три-четири разходите са твърде големи и родителите не биха могли да си живеят тъй безгрижно, както им се искаше, а и не биха могли да направят всичко необходимо, за да обезпечат бъдещето на децата си. Те гледаха твърде

сериозно на родителските си задължения. Вместо да окачат глупави детски картини в детската стая, те бяха я украсили с репродукции от картините на Ван Гог, Гоген и Мари Лорансен, за да може вкусът на децата им още от най-ранно детство да бъде развит; със същата грижливост бяха подбрали и плочите за детския грамофон. В резултат на това Чарли и Пате и бяха добре запознати с Моцарт, Хайдн, Бетховен и Вагнер преди още да можеха да карат велосипед. Щом пораснаха, започнаха да учат пиано с много добри учители, а Чарли особено прояви много голям талант. И двете деца бяха страстни посетители на концерти, всяка събота отиваха на седмичните концерти и там следяха музиката с партитурите в ръка, или пък по цели часове чакаха ред, за да се докопат до място в галерията на Ковънт Гардън. Родителите им бяха убедени, че е признак на по-голямо въодушевление, ако човек изкупва с известно неудобство насладата си от музиката, та считаха за излишно да дават пари за скъпи места. Лесли Мейсънови нямаха голямо влечение към старите майстори и рядко посещаваха Националната галерия (освен когато някоя новооткупена картина предизвикваше сензация във вестниците), но им се струваше от голямо значение да запознаят децата си с великите художествени творения на миналото. Та щом децата им отраснаха достатъчно, започнаха да ги водят редовно в Националната галерия. Скоро обаче разбраха, че ако искат да доставят истинско удоволствие на децата си, трябва да ги водят в галерията „Тейт“, а там пък забелязаха с удоволствие, че най-модерното най-много допадаше на децата им.

— Просто да ти е драго, като гледаш тези малчугани как им тегли сърцето към Матис — каза веднъж Лесли на жена си, а в добродушните му очи светна усмивка.

Тя го погледна полушеговито-полуукоризнено.

— Сигурно им се виждам старомодна, защото още ми се харесва Моне, те казват, че били чисто и просто картини за шоколадени обвивки.

— В края на краищата ние им възпитахме вкуса. Ако сега се втурнат по посочения от нас път и ни изпреварят, нямаме право да се оплакваме.

Венеция го погледна нежно, с обич.

— Да са живи и здрави, не им се сърдя, разбира се, ако ме смятат за безнадеждно старомодна. А аз ще си харесвам Моне, Мане и Дега, каквото и да си казват те.

Но не само художественото възпитание на децата им беше присърце на Лесли Мейсънови. Те не трябваше да израснат мекушави и трябваше да се занимават колкото може повече със спорт. И двете вече яздеха добре, а Чарли беше сносен и в стрелбата. Патси току-що беше навършила осемнадесет и сега следваше в Музикалната академия. През май трябваше да бъде въведена в обществото и по този случай смятаха да дадат в Кларидж един бал специално за нея. Леди Тери-Мейсън пък щеше да я представи в двореца. Патси беше толкова хубава със сините си очи и руса коса, със стройната си снага, очарователна усмивка и буйна жизнерадост, че сигурно скоро щеше да бъде „отвлечена“. Лесли имаше желание тя да се омъжи за някой млад юрист с политически амбиции. Със своето възпитание и с парите, които някога щеше да наследи, тя щеше да бъде идеална съпруга за такъв мъж. Но тогава щеше да настъпи край на интимния им семеен живот, какъвто заедно си водеха. Край на приятните им задушевени вечери, които четиримата прекарваха заедно в хубавата, добре мебелирана трапезария, украсена с картината от Стир над бюфета Чипъндейл, седнали на трапезата, светнала от кристалните чаши Уотърфорд и от джоржианските сребърни прибори, и обслужвани от гиздавите и сръчни прислужнички; прости английски гозби, безупречно сготвени; а след вечерята и оживения разговор върху изкуството, литературата или театъра — по една чаша порто и после малко музика в приемната и една игра на бридж. Венеция го считаше за егоистично от нейна страна, но се радваше, че поне за Чарли ще минат още няколко години, докато ще може да мисли за женитба.

Чарли се беше родил по време на войната и сега беше на двадесет и три години. Когато Лесли се демобилизира и отиде в Годолминг, за да направи традиционното си посещение при старейшината на рода, сър Уилфред му предложи да запишат Чарли в колежа в Итън. Но Лесли не искаше и да чуе. Не че се страхуваше от материалните жертви, но беше толкова благоразумен, че не искаше да изпрати сина си в училище, където ще му вдъхнат претенции и идеи, несъвместими с бъдещото му положение в живота.

— Аз самият ходих в Ръгби и смятам, че нищо по-добро не мога да направя, освен да изпратя и него там.

— Не знам дали си прав, Лесли. Аз самият пратих момчетата си в Итън, пък не съм от големановците, дума да не става. Но не съм и глупак и знам, че да завърши човек в Итън, значи да има големи обществени предимства в живота.

— Може и да е тъй, но моето положение е съвършено различно от твоето. Ти си много богат човек, Уилфред, и ако всичко върви добре, един ден и в Горната камара ще влезеш. Безспорно прав си, като създаваш на синовете си трамплин, откъдето ще могат да си извоюват място в обществото. При мене нещата стоят съвсем другояче. Макар и да ми е много голяма официалната титла: секретар на „Имението Мейсън“, всъщност не съм нищо друго освен посредник за квартири и Чарли също като мене ще стане такъв посредник.

Говорейки по този начин, Лесли си следваше своя невинна тактика. Благодарение на завещанието, оставено от стария Сиберт, и на разни прищевки на съдбата, за които стана вече дума, сега сър Уилфред притежаваше три осми от имението Мейсън и по такъв начин си имаше осигурен великолепен доход, а приходите му сигурно щяха да станат и още по-големи било защото ловко управляваше имуществото си, било защото стойността на земята все повече се покачваше. Той беше умен и енергичен мъж, а общественото му положение и наследеното богатство му придаваха влияние сред рода, неоспорвано от никого, но въпреки това му доставяше удоволствие, когато признаваха и потвърждаваха пред него това му влияние.

— Не вярвам да говориш сериозно, че синът ти трябвало да поеме твоята работа?

— За мене беше достатъчно добро. Защо да не бъде достатъчно добро и за него? Навън, по света положението изглежда твърде несигурно, та той ще се радва уверен съм да се настани в топло местенце. Хиляда лири на година не са за изпускане. Но ти си глава на рода, ти ще решиш въпроса.

Сър Уилфред махна с ръка скромно в знак на отрицание.

— И аз съм акционер като вас другите, но доколкото зависи от мене, може да заеме службата. Във всеки случай много време ще мине, докато дойде ред да се решава този въпрос, пък дотогава може отдавна да съм вече в гроба.

— Ние сме дълголетен род, ти сигурно ще стигнеш възрастта на стария Сиберт. Но можеш преспокойно да кажеш на другите, че въпросът е вече решен, че моят син ще ме наследи, щом аз се оттегля от служба.

За да разширят кръгозора на децата си, Мейсънови прекарваха празниците в чужбина — зимно време в места, където можеха да се пързаят със ски, лятно време по морски курорти из Южна Франция; пак със същата похвална цел предприеха на два-три пъти пътувания с децата си в Италия и Холандия. Когато Чарли напусна училище, баща му реши, преди да го прати в Кеймбридж, да го изпрати за шест месеца в Тур, където да научи добре френски. Но резултатът от престоя в този прекрасен град се оказа съвсем неочакван и без малко да стане съдбоносен: когато се върна оттам, Чарли заяви, че не искал да отиде в Кеймбридж, а в Париж и имал намерение да стане живописец. Родителите му изгубиха и ума, и дума. Те обичаха изкуството и често казваха, че то било най-ценното нещо в живота им; Лесли пък обичаше да се отдава на философски размишления и изпитваше най-дълбоко уважение към творците на изкуството, защото беше на мнение, че единствено то издигало живота над неговото безсмислие; въпреки това той никога не беше се замислял над възможността някой член на неговия род, а още по-малко неговият собствен син да си избере тъй несигурно поприще и до известна степен извън релсите на живота, а в повечето случаи всичко друго, но не и доходно. Отгоре на всичко, Венеция изобщо не можеше да забрави съдбата на баща си. Би било несправедливо да кажем, че Лесли Мейсънови бяха ужасени от това, че синът им в своя възторг от изкуството се беше увлякъл малко повече, отколкото на тях им се искаше. По-искрени почитатели на изкуството от тях не можеше и да има, но те му се възхищаваха като меценати, макар че едва ли биха могли да се намерят други двама души, такива бохеми по душа като тях, те все пак имаха имението Мейсън зад гърба си, а това обстоятелство естествено трябваше да се има предвид. Тяхното становище към намеренията на Чарли беше съвършено недвусмислено, но им стана ясно, че няма да им бъде съвсем лесно да прокарат своето гледище, без да изглеждат малко непоследователни.

— Просто не мога да си представя откъде му е дошла тази мисъл в главата — заяви Лесли, когато седна с жена си да обсъди този

въпрос.

— По наследство, смятам. Най-сетне нали и баща ти беше художник.

Венеция се изчерви и Лесли разбра, че я беше обидил, затова побърза да се поправи.

— Ако има нещо художническо в него, много вероятно е да го има от баба ми. Дядо ми Сиберт имаше обичай да казва, че който не бил хапвал от нейната яхния с месо и лук, не знаел какво нещо е готварско изкуство.

Венеция се разсмя и му прости.

Те толкова добре се познаваха, че не можеха дълго да се сърдят един на друг за такива дребни неща. Децата им ги обичаха и ги слушаха. Пък и двамата бяха на едно мнение, че ще бъде твърде жалко, ако с някоя своя погрешна стъпка разколебят вярата на Чарли в мъдростта и безпогрешността на родителите му. Младите са нетърпеливи и ако човек им говори много разумно, лесно може да го сметнат за стара бърберица.

— Няма да бъде разумно просто да кажем „не“ — произнесе Венеция. — Ако му се противопоставим, може да стане по-упорит.

— Положението е деликатно, съгласен съм с тебе.

Положението стана още по-тежко, защото Чарли донесе от Тур някои свои рисунки, а баща му и майка му така се бяха произнесли за тях, че сега мъчно можеха да си вземат думите назад. Бяха се произнесли като любящи родители, а не като познавачи.

— Можеш да заведеш Чарли горе, на тавана, и да му покажеш татковите картини. Трябва да го направиш колкото може по-внимателно, да не бие в очи, а когато ми падне удобен случай, и аз ще говоря с него.

Удобният случай дойде скоро. Лесли седеше в дневната, подредена за децата, за да си имат своя отделна стая. Стените бяха украсени с репродукции от Ван Гог и Гоген, които едно време бяха окачени в детската стая. Чарли рисуваше един букет пъстри цветя, поставени в зелена ваза.

— Аз смятам, че трябва да поръчаме рамки на твоите картини, които ти донесе от Франция, и да ги окачим вместо тези репродукции. Я ми ги покажи да ги видя — обади се по едно време бащата.

Една от тях представляваше три ябълки върху бяло-синя чиния.

— Действително съвсем не е лошо — заяви Лесли. — Виждал съм стотици картини с три ябълки върху бяло-синя чиния и право да ти кажа, твоята съвсем не е по-лоша от повечето от тях — той се засмя под мустак. — Горкият Сезан! Колко много би се чудил, ако знаеше колко хиляди художници са копирали тази му картина!

Друга картина натюрморт представляваше една бутилка червено вино, един пакет френски цигари в синя опаковка, няколко чифта бели ръкавици, прегънат вестник и една цигулка. Предметите бяха поставени върху маса с покривка на бяло-зелени квадрати.

— Много хубаво! Тази картина много обещава!

— Наистина ли го казваш, татко?

— Разбира се. Естествено не е много оригинално. Всеки художник си има дюзини такива картини, но ти нито един урок по рисуване не си вземал и затова са наистина чудесни. Личи си, че си наследил нещо от таланта на дядо си. Виждал си неговите картини, нали?

— Едва преди няколко дни. Мама ми ги показа. Ужасни са!

— Да, сигурно. Но едно време не са ги смятали за ужасни. Хвалили ги, плащали за тях скъпо. По всяка вероятност след петдесет години също тъй ужасни ще бъдат и много от тези работи, на които днес се възхищаваме. Това е най-лошото в изкуството: в него няма място за второ качество.

— Човек никога не може да знае какво ще стане от него, ако не е опитал.

— Разбира се, че не може. А ти, ако искаш да се заловиш с живопис като професия, майка ти и аз ще бъдем последните на света да ти пречим. Ти много добре знаеш какво значи за нас изкуството.

— Нищо друго на света така много не ми се иска, както да рисувам.

— Твоят дял от имението Мейсън винаги ще ти дава достатъчно приходи, за да можеш да преживяваш скромно, а има и толкова любители, които са си създали доста хубавичко име на художници.

— Да, но аз не искам да стана любител.

— Не е много лесно човек да стане нещо повече, когато има само хиляда и петстотин лири зад гърба си. Право да ти кажа, до известна степен бих се разочаровал. Аз пазя за тебе службата секретар на имението Мейсън и изобщо не се съмнявам, че твоите братовчеди ще

се втурнат презглава да я заемат, ако остане незаета. Аз самият предпочитам да си бъда добър търговец, отколкото посредствен живописец. Но това няма значение. Аз само едно искам — да бъдеш щастлив, а съвсем не е изключено ти да станеш по-добър художник от дядо си.

Настъпи кратко мълчание. Лесли изгледа сина си с бащинска обич.

— Само една молба имам към тебе. Дядо ми започнал като градинар, а жена му била готвачка. Много слабо си спомням за него, но той трябва да е бил нещо като неогладен диамант. Казват, че били нужни три поколения, за да се създаде един джентълмен; във всеки случай аз не ям граха с нож. Ти си вече от четвъртото поколение. Може да го сметнеш за надутост от моя страна, но аз не искам ти да слезеш по-ниско в обществено отношение. Моето желание е да отидеш в Кеймбридж и да издържиш изпитите си... пък после имаш благословията ми за Париж и живопис.

Чарли намери предложението за великолепно и го прие на драго сърце. В Кеймбридж прекара твърде приятно. Не му се удаде твърде голяма възможност да рисува, но попадна в един кръг от приятели, които се интересуваха от театър, и написа през първата си година цяла редица едноактови пиески. Играха ги в А.Д.К. и Лесли Мейсънови отиваха в Кеймбридж, за да ги видят. По-късно Чарли се запозна с някакъв „дон“, даровит музикант. Чарли свиреше на пиано по-добре от повечето си другари и той и новият му приятел свиреха заедно. Започна да учи хармония и контрапункт, а след сериозно обсъждане реши да стане по-скоро музикант, отколкото живописец. Баща му се съгласи веднага, но когато Чарли издържа изпитите си, бащата отпътува за две седмици в Норвегия на разходка и риболов. Два-три дни преди да се завърнат, Венеция получи от Лесли телеграма с единаединствена думичка: „Еврика“. Въпреки доброто им образование и двамата нямаха представа какво точно означаваше тази дума, но смисълът ѝ беше напълно ясен за получателката, а в края на краищата точно тази е целта на всеки език. Майката си отдъхна с облекчение. През септември Чарли бе изпратен за четири месеца в счетоводната фирма, която завеждаше и счетоводството на имението Мейсън, та там понаучи малко от счетоводството, а за Нова година постъпи в бащината си кантора, в Линкълнс-Ин-Филдз. А за да възнагради сина

си за усърдието му, проявено през първата му година, бащата сложи двадесет и пет лири в джоба му и го изпрати в Париж. Да се повесели там. А и самият Чарли бе твърдо решил именно така да направи.

---

[1] По името на американския инженер Георг Пулман (1831–1897), изобретил спалните и салон вагоните. — Б.пр. ↑

[2] „Пръстенът на нибелунгите“, цикъл от опери на Рихард Вагнер. — Бел.пр. ↑

ГЛАВА II

Влакът приближаваше последната гара. Кондукторите свалиха багажа и го натрупаха пред вратите, за да им е по-удобно да го подадат на носачите. Дамите за последен път извадиха червилото си, после кавалерите им помогнаха да облекат кожените си палта. Мъжете облякоха балтоните и сложиха шапките си. Тясното пространство, където тези хора бяха седели дотогава, и приятната топлина на пулмановия вагон бяха създали известна близост между пътниците; пътниците от едно купе образуваха компания, отделна от останалите пътници, но сега тази сплотеност се разпадна и отделните лица или малки групички си възвърнаха своята лична самобитност, която за известно време се бе Сляла с другите. Сега внезапно всички започнаха да долавят някаква потайност сред задимения и задушен въздух, в който се примесваха миризмата на прост тютюн, на силни парфюми, на човешки тела и изпаренията на централното отопление. Всички станаха пак чужди един на друг и започнаха да се поглеждат с разсеян поглед, без съчувствие. Всеки изпитваше в душата си известна непреодолима враждебност към съседите си. Някои заеха вече места в коридора, за да могат да слязат по-бързо. От горещината във вагона прозорците се бяха запотили и Чарли избърса едно от стъклата, за да погледне навън, но не можа да види нищо.

Влакът навлезе в района на гарата. Чарли подаде куфарите си на един носач и тръгна с големи крачки по перона. Той очакваше, че неговият приятел Саймън Фенимър ще дойде да го посрещне, но се разочарова, когато не го видя веднага сред посрещаните. При изхода се тълпеше голяма навалица и той реши, че Саймън е може би там. Чарли мина през изхода; някои се блъскаха из навалицата, за да стиснат ръка на някого от току-що пристигналите; дами се целуваха; той не можа да види приятеля си. Беше твърдо убеден, че Саймън ще бъде тук и се спря колебливо, но се сепна от явното нетърпение на носача и отново закрачи след него и излезе на площада пред гарата. Чувствуваше се

като изигран. Носачът махна с ръка на едно такси, а Чарли каза името на хотела, където Саймън му беше запазил стая.

Когато Лесли Мейсънови идваха в Париж, винаги отсядаха в един хотел на улица Сент Оноре. Там отсядаха изключително англичани и американци, Мейсънови обаче и след двадесет години все още се залъгваха с илюзията, че той е чисто френски и тяхно собствено, изключително откритие. А ако понякога съглеждаха в коридора американски багаж или попадаха в асансьора заедно с хора, които не можеха да бъдат други освен англичани, Мейсънови винаги се изненадваха.

— Че как са попаднали тука? — имаха обичай да казват тогава.

Самите те винаги най-старателно отбягваха да споменават пред приятели името на хотела, защото щом човек е имал щастието да открие известно кътче от стара Франция, трябва да прави всичко по силите си, за да го запази непокуварено. Директорът и портиерът на хотела говореха отлично английски, но Мейсънови им говореха винаги на своя изкълчен френски и бяха твърдо убедени, че тези хорица владеят само този език. Но обстоятелството, че толкова често беше идвал в този хотел с родителите си не беше достатъчна причина за Чарли да не отседне там, когато е дошъл сам в Париж. Той от все сърце се бе настроил за авантюри, а такъв семеен хотел, посещаван почти само от френската провинциална аристокрация, както старите Мейсънови твърдяха, съвсем не беше подходящо място за бурни и романтични преживявания, каквито неговото въображение беше чертало през последните няколко месеца. Затова той писа на приятеля си Саймън и го помоли да му наеме стая някъде из Латинския квартал; писа му, че не държи на удобства и хигиена — стаята може да бъде неподредена, старовремска, стига да има „атмосфера“. След няколко дни Саймън му писа, че му е наел стая в хотел недалеч от гара Монпарнас. Улицата била тиха, отклонение от Рю де Рен и недалеч от Рю Кампан Премиер, където той самият живеел.

Чарли бързо преодоля разочарованието си от това, че Саймън не бе дошъл да го посрещне. Беше убеден, че приятелят му го чака в хотела или ще му се обади по телефона, че ей сега ще отиде при него и когато се понесоха по оживените улици, които водят от Северната гара към Сена, веселото му настроение пак се възвърна. Великолепно беше човек да пристигне в Париж вечер. Валеше ситен дъждец и придаваше

на улиците известна тайнственост и още повече възбуждаше въображението. Витрините бяха силно осветени. По тротоарите гъмжеше от разтворени чадъри, а дъждовната вода се стичаше от тях на капки и блестеше със сив блясък под уличните лампи. Чарли си спомни за една картина от Реноар. От време на време духаше силен вятър и жените се сгушваха под чадърите си, а роклите се увиваха около краката им. Чарли беше свикнал на английската предпазливост и му се струваше, че таксито лети с бясна скорост, а когато то внезапно спираше с провлачено изскърцване на спирачките, за да избегне сблъскване, младежът винаги изтръпваше. На едно кръстовище червените светлини светнаха и ги заставиха да спрат, а от двете страни човешкият поток се втурна като порой, както когато изплашена тълпа хукне да бяга от някое полицейско нападение. За възбудения Чарли тази навалица беше съвсем различна от английските тълпи — по-подвижна, по-оживена. Когато погледът му падаше върху някоя девойка, тръгнала сама, може би някоя модистка или машинописка, която се връща от работа, въображението му си я представяше, че отива при любимия си. А видеше ли някоя двойка, притиснати под един чадър — някой млад мъж с брада и широкопола шапка, а до него девойка с кожена яка около врата си, тръгнали заедно толкова блажени и опиянени от близостта си, че не виждаха нито дъжда, нито бързането на тълпата около тях, тогава в сърцето му се надигаше пламенна, почти болезнена радост. При едно спиране таксито застана редом с една елегантна лимузина. В колата седеше дама със зибелиново манто, с добре очертан образ и устни, с невероятно благороден профил на лицето. Преспокойно можеше да бъде херцогиня Германт на връщане от някакъв прием с чай на път за своя дворец на булевард Сен Жермен: славно нещо е да си на двадесет и три години и да идваш за първи път сам в Париж!

— Ех, че славно ще прекарам!

Хотелът беше по-внушителен, отколкото Чарли си го беше представял. По фасадата, по нейните архитектурни украси се долавяше нещо от изящния стил на покойния барон Hausmann. Гостът разбра, че стаята му била запазена, Саймън обаче не оставил нито писмо, нито каквото и да било друго поръчение. В хотела, противно на очакванията му, не го посрещна някакъв прислужник с мръсна престилка и със зловещо изражение на небръснатото си лице, а един любезен директор

в редингот; директорът го заговори на безупречен английски и веднага го отведе в стаята му, която беше подредена съобразно изискванията на хигиената и имаше две легла, но директорът го увери, че ще плаща само за едното. После с видима гордост му показва банята. Щом остана сам, Чарли се огледа, той очакваше да види малка стаичка с тежки завеси от матов рипс, с дървено легло с грамаден пухен юрган и стар махагонов гардероб с голямо огледало; беше очаквал да види употребявани фуркети, пръснати по тоалетката, а в чекмеджето на нощната масичка червило и някой счупен гребен, между чиито зъби още стърчат няколко небоядисани косми; Неговото романтично въображение така си беше представяло очакваната студентска стая в Латинския квартал. А тук — баня! Пълна противоположност на желанията му! Тази стая преспокойно можеше да бъде в някой евтин швейцарски хотел, в каквито често бе живял заедно с родителите си. Чиста, гола, неприветлива. Дори и неговото въображение не можеше да ѝ вдъхне каквато и да е тайнственост. Той с нежелание се залови да подрежда дрехите, които извади от куфара си. Окъпа се. Прие като неуважение от страна на Саймън отсъствието му на гарата при неговото пристигане и липсата поне на една бележчица с две думи. Ако Саймън не му се обади, ще трябва сам да вечеря. Родителите му и Патси сега сигурно са вече в Годалминг; там се е събрала весела компания: двамата сина на сър Уилфред с жените си и двете племеннички на лейди Тери-Мейсън.

Ще свирят, ще играят, ще танцуват. Чарли почти съжали, че не бе отхвърлил предложението на баща си да прекара в Париж празниците. Внезапно през ума му мина мисълта, че Саймън може да е заминал ненадейно по някаква работа на вестника си и в бързината си е забравил да го уведоми. Сърцето му се сви.

Саймън Фенимър беше най-старият приятел на Чарли. Всъщност главната причина за това той примамливо пътуване до Париж беше именно желанието му да прекара няколко дни със Саймън. Дватама заедно учиха в едно частно училище, а по-късно и в Ръгби; заедно учиха в Кеймбридж, но в края на втората година Саймън напусна, защото се беше убедил, че само си губел времето; тогава бащата на Чарли го устрои на работа в лондонския вестник, чийто парижки дописник от няколко години беше Саймън. Той беше сам в живота. Навремето баща му служеше в индийското Отделение за горите;

докато още Саймън беше малък, баща му се разведе с жена си, защото тя му изневеряваше безразборно. Тя напусна Индия, съдът отсъди малкия Саймън на бащата; детето бе изпратено в Англия и отгледано в дома на един свещеник, до училищна възраст. Саймън скоро изгуби дирите на майка си и изобщо не знаеше дали е още жива. Баща му почина от възпаление на черния дроб, когато Саймън беше на дванадесет години и му останаха само смътни спомени за един слаб, мършав мъж, с жълто набръчкано лице и тънки устни. Баща му остави толкова пари, колкото Саймън да завърши образованието си. Лесли Мейсънови се смилиха над нещастното момче, останало само на света, и си вмениха в дълг да се грижат за него. То редовно прекарваше голяма част от ваканциите си при тях. Като юноша Саймън израсна тънък и висок, с бледо лице и черните му очи изглеждаха грамадни; с гъсти прави кестеняви коси, които вечно изглеждаха като невчесани, с голяма чувствена уста. Приказлив, много приказлив за възрастта си, много схватлив. Страстно обичаше да чете книги. В него нямаше нито следа от сдържаност, от тази тъй привлекателна черта от характера на Чарли. Венеция Мейсън не можа да го обикне, въпреки всичките си усилия. Непонятна ѝ беше слабостта на Чарли към него, след като бяха толкова различни по характер. Според нея Саймън беше бърлив и горделив. Изобщо не можеше да прецени чуждите добрини; каквото и да правеха за него, приемаше го като нещо напълно естествено и заслужено. Тя се съмняваше, че момчето нямаше особено високо мнение за нея и за Лесли. Често, когато Лесли започваше да говори за нещо интересно разумно и сериозно, какъвто навик имаше, Саймън се заглеждаше в него и в големите му черни очи светваше иронично пламъче, а чувствените му устни се свиваха саркастично. Изглежда, Лесли му се виждаше простичък, а дори и малко глупав. Често, когато прекарваха заедно спокойни, задушевени вечери и започваха да говорят за това или онова, Саймън изведнъж ставаше сериозен и се унасяше в мисли, заглеждаше се в празното пространство, сякаш се намираше далеч от тях в мислите си, на цели километри, а след известно време вземаше някоя книга и започваше да чете, като че ли беше съвсем сам в стаята. Човек неволно оставаше с впечатлението, че момчето намира разговора им за съвсем безинтересен и не заслужава да го слуша. С други думи извънредно неучтиво държание, но Венеция Мейсън се

упрекуваше: „Горкото момче, никога не е имало от кого да се научи на добри обноски. Трябва да се държа мило с него. Трябва да го обичам.“

Очите ѝ се спираха върху Чарли. Колко строен изглеждаше той с тънкото си тяло (Ужасно е! Колко бързо расте на височина! Пак му станали къси ръкавите на смокинга!), с къдравите си кестеняви коси, с розовата си кожа и сините си очи с дълги мигли. Може и да не е толкова бляскаво схватлив като Саймън, но е добър, а и надарен с художествен усет до мозъка на костите си. Но кой знае какво би станало от него, ако тя бе избягала от Лесли и ако Лесли се отдадеше на пианство; ако Чарли не бе израснал сред културната атмосфера и нежните грижи за него в бащината му къща, а останеше сам да си пробива път в живота като Саймън? Горкият Саймън! Веднъж след такива мисли Венеция излезе на следващата сутрин и му купи половин дузина вратовръзки. Момчето, изглежда, се зарадва.

— Много мило от ваша страна. Никога в живота си не съм имал повече от две вратовръзки.

Венеция толкова много се трогна от внезапното си великодушие, че я обзе ненадейно състрадание.

— Горкото момче! Самичко в живота! — викна тя. — Трябва да е ужасно, като си нямаш родители!

— Ами... майка ми била развратница, а баща ми пияница, тъй че сигурно не съм загубил твърде много.

Саймън беше на седемнадесет години, когато каза тези думи.

Нищо не помагаше, Венеция просто не можеше да го обикне. Той беше рязък, циничен, безскрупулен. Тя се озлобяваше, като виждаше колко много се възхищаваше от него синът ѝ; Чарли го смяташе за извънредно даровит и му предсказваше голямо бъдеще. Дори и на Леели правеше впечатление начетеността на Саймън и яснотата, с която се изказваше още отсега, макар че беше още юноша. Още в прогимназията Саймън се прояви като разпален социалист, а в Кеймбридж стана комунист. Лесли изслушваше безразсъдните му теории с добродушна търпеливост. За него всичко това беше само плещене; неговият инстинкт му подсказваше, че не са нищо друго освен празни приказки и че нямат нищо общо с действителния живот.

— А ако стане знаменит журналист или влезе скоро в парламента, нищо няма да ни вреди да си имаме и един приятел в противния лагер.

Убежденията на Лесли бяха либерални, твърде либерални; той признаваше например, че социалистите имали някои идеи, срещу които никой разумен човек не можел нищо да възрази; теоретически той беше безусловно съгласен каменовъглените мини да бъдат национализирани и не виждаше защо държавата да не може също тъй добре да ръководи и частни предприятия, както и държавните институти; но той смяташе, че не бива да се отива твърде далече. Например държавата изобщо не бива да се меси в поземления доход или пък на собствениците на работнически жилища. Във всеки голям град трябва да има работнически жилища — низшите класи дори ги предпочитат пред разкошните жилища. Не защото собствениците на имението Мейсън нямаха желание да направят в това отношение всичко възможно, но не може да се иска от наемодателите да пускат хората да живеят безплатно в жилищата им, а и напълно справедливо беше капиталът му добре да се олихвява.

Саймън Фенимър реши да поработи няколко години като чуждестранен дописник, за да може по-основно да се запознае с континенталната политика. По такъв начин той очакваше да натрупа големи предимства за бъдещата си парламентарна кариера, защото ставаше дума за област, по която останалите лейбъристски депутати неизбежно можеха да имат твърде малко познания. Но когато Леели тръгна с него към редакцията, го предупреди, че собственикът на вестник бил готов да приеме на работа някой даровит младеж, но бил твърде богат човек, та не можело да се очаква да остане с добро впечатление, ако Саймън започне да излага пред него твърде революционни гледища. Въпреки това Саймън направи отлично впечатление на вестникарския магнат със скромното си държание, с голямата си енергичност и непринудения си разговор.

— Великолепно се държа — каза по-късно Лесли на жена си. — Това момче непременно ще си пробие път. Така е, както аз открай време казвам: не бива да гледаме много сериозно на приказките му. Щом дойде време да заеме някоя добре платена работа, както всички умни хора и той е готов да захвърли теориите си.

Венеция се съгласи с него. Твърде възможно беше (случаят със самата нея го доказваше) човек да обича истински красотата, а в същото време правилно да преоценява стойността на материалните неща. Достатъчно беше човек само да си спомни за Лоренцо Медичи;

той бил даровит банкер, в същото време и художник до мозъка на костите. Тя смяташе, че Леели е направил много добре, като се е заел да помогне на човек, неспособен да почувствува признателност. Във всеки случай новата работа щеше да отведе Саймън във Виена и по такъв начин Чарли щеше да се отърве от едно влияние, което винаги я тревожеше. Тъкмо безразсъдните приказки на Саймън бяха внушили на Чарли мисълта да стане художник. Саймън можеше да си позволява такива скокове; пет пари нямаше в джоба си и никакви връзки в обществото; а за Чарли вече имаше готова хубава службица. Достатъчно художници имаше по света. Нейната утеха беше, че Чарли притежаваше толкова голяма душевна чистота и толкова щастливо бе надарен, че никакви лоши приятели не биха могли да го покварят.

В момента Чарли беше зает с преобличането си, а същевременно мислеше как да прекара вечерта. Щом сложи панталона си, той се обади по телефона в редакцията. Отговори му лично Саймън:

— Саймън!

— Здравей! Значи пристигна вече? Къде си?

Саймън заговори толкова нехайно, че Чарли се почувствува много засегнат.

— В хотела.

— Аха! Нещо да си намислил за тази вечер?

— Не!

— Можем да вечеряме заедно, нали? Ще дойда да те взема.

Саймън окачи слушалката. Чарли остана като поразен. Той си беше въобразявал, че Саймън ще се радва не по-малко от него, като се видят отново, но по думите и по държанието на Саймън човек можеше да си помисли, че са само случайни познайници и му е съвсем безразлично дали ще се срещне с него или не. Във всеки случай две години вече бяха изминали, откакто не се бяха виждали, а през това време може Саймън съвсем да се е променил. Внезапно Чарли бе обзет от страх, че това му идване в Париж може да се превърне в разочарование и той зачака Саймън с нервно нетърпение и се ядоса сам на себе си. Но когато Саймън най-сетне дойде, поне външно у него не се забелязваше никаква промяна. Сега той беше на двадесет и три години и макар да не беше твърде висок, все тъй слаб и източен си беше както преди. Носеше оръфано кафяво палто и сив вълнен панталон, но без шапка и без балтон. Продълговатото му лице бе по-

слабо и по-бледо отвсякога, а черните му очи като че ли бяха станали още по-големи. Те нито за миг не се спираха. Остри, живи, изпитателни, подозрителни, те издаваха качествата на мозъка зад тях. Устата му беше голяма и иронична, зъбите — дребни и неправилни и напомняха на зъбите на някое от по-малките хищни животни. С острата си брада и изпъкналите си лицеви кости Саймън не беше красив, но лицето му издаваше такова силно напрежение и говореше за толкова голямо душевно безпокойство, каквото на улицата човек едва ли би отминал, без да го забележи. На моменти лицето му придобиваше един вид болезнена хубост — не хубост на чертите, а хубост на неспокоен, с борчески характер дух. За забелязване беше, че в усмивката му не се долавяше никаква веселост; по-скоро тя беше подигравателна гримаса. А когато се разсмиваше, чертите му се разкривяваха, сякаш го измъчваха жестоки болки. Гласът му беше висок, като че ли той не можеше да го владее, а когато се възбуждаше, гласът му лесно ставаше писклив.

Чарли надви естествения си порив да избърза към вратата и с вродената си сърдечност да стисне силно ръката на приятеля си и го посрещна студено. Когато Саймън почука, Чарли викна „Влез!“ и продължи да пили ноктите си с пиличката. Саймън не му подаде ръка, само кимна с глава, сякаш се бе вече срещал с него тези дни.

— Здравей! — каза той. — Доволен ли си от стаята?

— Ах, да. Хотелът е малко по-хубав, отколкото очаквах.

— Тук е удобно, пък можеш и да водиш когото си искаш. Умирам от глад. Няма ли да отидем да ядем?

— Чудесно.

— Да отидем в „Купола“.

Седнаха на една маса един срещу друг на горния етаж и си поръчаха вечеря. Саймън огледа одобрително приятеля си.

— Както виждам, не си станал по-грозен, Чарли — усмихна се пресилено той.

— Слава богу, този въпрос не е много важен за мене.

Чарли се чувствуваше малко неудобно. Продължителната раздяла беше разрушила старото им дългогодишно приятелство — поне засега. Чарли умееше да слуша при разговор — още от ранно детство така го бяха възпитали и нямаше нищо против да си седи мирно, докато буйният и приказлив Саймън излагаше пред него идеите си. Открай

време Чарли му се удивляваше, и без изобщо да му завижда, и беше убеден, че Саймън е гений, затова му се струваше за съвсем естествено да му отстъпва. Саймън му беше скъп, защото беше сам на света и никой особено много не го обичаше, докато той самият си имаше щастлив дом и живееше сред удобства и охолство. Той се радваше, че Саймън беше привързан към него, макар че иначе обичаше твърде малко хора. Саймън често биваше озлобен и саркастичен, но спрямо него можеше да бъде и нежен. Веднъж, по време на един от редките моменти на откровение, той призна на Чарли, че той, Чарли, бил единственият човек на света, към когото бил привързан. Но сега Чарли с безпокойство долавяше, че помежду им се е издигнала известна преграда. Вечно немирните очи на Саймън току се местеха от лицето на ръцете му, спираха се за миг върху новия му костюм, после бързо се насочваха към яката и вратовръзката му. Той чувствуваше, че Саймън не се откриваше пред него, както едно време, а си оставаше чужд, затворен в себе си, настроен да критикува. Струваше му се, че Саймън го оглеждаше изпитателно, както когато човек се намира пред някой непознат и още не му е напълно ясно какъв човек е. Чарли се чувствуваше притеснен, сърцето му се свиваше от мъка.

— Как ти се харесва сега, като си вече търговец? — запита го Саймън.

Чарли леко се изчерви. След някогашните им разговори той очакваше Саймън да му се присмее за това, че се е подчинил на бащиното си желание, но беше толкова почтен, че не можеше да скрие истината.

— Много повече, отколкото очаквах — каза той. — Работата ми се вижда много интересна, а и не е трудна. Остава ми много свободно време.

— Смятам, че си постъпил умно — отговори Саймън за голяма изненада на приятеля си. — Защо ти трябваше да ставаш художник или пианист? Толкова много изкуство има по света — много повече, отколкото трябва. Ако остане до мене, хич да го няма.

— Как може да говориш така, Саймън?

— Още ли ти правят впечатление художествените превземки на родителите ти? Ти си вече възрастен човек, Чарли! Изкуство! Приятно развлечение за богати безделници. Нашият свят, светът, в който живеем, няма време за такива безсмислици.

— Аз пък мислех...

— Знам какво мислиш. Мислиш си, че изкуството придава на живота смисъл и красота; мислиш си, че е утеха за уморените и отрудените, пътеводител към по-благороден, по-съвършен живот. Вятър! Може да дойде време пак да ни потрябва изкуство, но няма да бъде твоето изкуство, а изкуството на народа.

— Боже господи!

— На народа му трябва опиум и е възможно изкуството да е най-добрият вид опиум за него. Но засега народът още не е достатъчно зрял за него. Засега има нужда от друг вид опиум.

— Какъв например?

— Думи.

Просто невероятно беше колко силна подигравка вложи Саймън в тези две кратки срички. Но той се усмихна и макар че устните му бяха разкривени, Чарли долови в очите му същото изражение на приятелско съчувствие, каквото беше свикнал да вижда в тях.

— Не, момчето ми — продължи той, — гледай си кефа, ходи си всеки ден в кантората, весели се. Не може вече твърде задълго така да върви, затова трябва да се нарадваш на живота, доколкото може.

— Какво искаш да кажеш?

— Нищо. Друг път пак ще си поговорим по тази работа. Кажи ми сега: защо дойде в Париж?

— Главно за да се видя с тебе.

Саймън се изчерви като рак. Една-единствена добра думичка, изглежда, можеше да го смути страшно много(а когато Чарли говореше, човек не можеше да се съмнява, че не говореше от все сърце).

— И с каква друга цел освен тази?

— Иска ми се да видя някоя и друга картина, да отида на театър, ако има нещо хубаво за гледане. Освен това ми се иска и да се повеселя.

— Искаш да кажеш да намериш някоя мацка.

— В Лондон няма голяма възможност за такова нещо.

— По-късно ще те заведа в „Сарай“.

— Какво е то?

— Ще го видиш. Там е чудесно.

Заговориха за престоя на Саймън във Виена, но той нямаше настроение да се открие твърде много.

— Доста време мина, докато свикна с града. Дотогава още не бях излизал извън Англия. Там научих немски. Прочетох много книги. И много мислих. Запознах се с много хора, които ме интересуваха.

— И оттогава насам — в Париж?

— Малко или много — почти същото върших и тука, както във Виена. Приведох мислите си в ред. Млад съм. Имам още много време. Като се наситя на Париж, ще отида в Рим, в Берлин или в Москва. Ако вестникът не може да ме изпрати, ще си потърся друга служба. Винаги имам възможност да давам уроци по английски. Не съм израснал в разкош и мога да се откажа от много неща. Във Виена цял месец живях само с хляб и мляко, за да привикна на лишения. Дори не ми се видя трудно. Сега пък свикнах само с един обед на ден.

— Да не искаш да кажеш, че днес още нищо не си ял?

— Но с каква цел го правиш? Нали ти плащат достатъчно? Или не е вярно?

— Получавам толкова, колкото да преживявам. Във всеки случай достатъчно, за да мога по три пъти на ден да се храня. Но кой може да владее други, ако не се научи сам себе си да владее?

Чарли се разсмя. Започна да се чувства по-непринудено.

— Това ми се вижда като взето от някоя енциклопедия.

— Може и тъй да е — отговори Саймън равнодушно. — „Je prends mon bien où je le trouve“. В поговорките е заключена мъдростта на вековете, а само глупавите презират общоизвестните истини. Ти не си въобразяваш, че цял живот смятам да остана чуждестранен кореспондент на някой лондонски вестник или учител по английски, нали? Това са скитническите ми години. Ще ги използвам да получа такова образование, каквото не можа да ми даде нито глупавата гимназия, където учихме заедно с тебе, нито пък онези гробища, на които хората казват „Кеймбриджки университет“. Но аз не искам да придобия само знания, знания за хората и за книгите. За мене знанията са само средство към целта. Аз се боря за нещо много по-мъчно за придобиване, нещо значително по-важно: да придобия непобедима воля! Искам да се подготвя, както йезуитският послушник се подготвя чрез желязната дисциплина на своя монашески орден. Смятам, че винаги съм се познавал; нищо тъй добре не те поучава, както да

познаеш кой си ти; както да бъдеш сам в света, навсякъде чужденец и цял живот да се намираш все между хора, за които нищо не представляваш. Но моето самопознаване беше инстинктивно. По време на двегодишното си пребиваване в чужбина аз се научих да се познавам, както познавам Евклидовата пета теорема. Познавам силата и слабостите си и съм готов да използвам идните пет-шест години, за да закаля силата си и да се отърся от слабостите си. Ще се овладее тъй, както треньорът овладява един атлет, за да направи от него шампион. Добър ум имам. Малко хора има, които притежават като мене такава способност — да съзират същината на нещата, и вярвам, че това качество представлява голяма сила в света, в който живеем. Мога да говоря. Трябва не чрез разум, а чрез красноречие да подтикваме хората към действие. Човечеството общо взето е до такава степен идиотско, че се оставя с приказки да го водят за носа; и колкото и да е жалко, трябва да се примирим с това обстоятелство, тъй както в киното се примиряваме с мисълта, че филмът трябва да има добър край, за да има успех. Още отсега съм в състояние с думи да постигам почти всичко, което искам; а когато бъда готов, ще мога да постигам всичко.

Саймън отпи голяма глътка от бялото вино, облегна се на стола си и се засмя:

— Трябва да ти разкажа какво се случи тука преди няколко месеца. Трябваше да устроят събрание на Британския легион или някакво подобно сдружение — мисля, че ставаше дума за някакви военни гробища, не си спомням точно. Трябваше да говори моят шеф, но се беше простудил, и накара мене да го представлявам. Знаеш какъв е вестникът ни — патриотичен до мозъка на костите: стига да помага на тиража, тъпчем го с всякакви боклуци с високоморален тон. Шефът ми е тъкмо човек на място за тази работа. От двадесет години насам нищо ново не му е дошло на ума. Никога не си отваря устата, без да капне от нея някоя плоскост, а когато вземе да разказва някоя блудкава история, толкова е стара, че дори не вонят. Но пък е хитър като лисица. Знае какво точно иска издателят и му дава тъкмо него. Та аз държах тъкмо такава реч, каквато той би държал. Ей тъй, потекоха баналности из устата ми. Ей тъй, закънтяха стените от изтъркани блудкавости. Толкова изтъркани бяха вицовете ми, че и някой друг дърт пенсионер да беше, пак щеше да го е срам да ги каже. А слушателите ми се разчекнаха от смях. Толкова безсрамно мазен и прочувствен бях, че ме

беше страх да не им се повдигне да повръщат. Сълзи потекоха по бузите им. Заблъсках големия тъпан на патриотизма също като старите моми от Спасителната армия, когато започне да ги избива на религия. Скъсаха се да ми ръкопляскаат. Речта ми стана най-голямото събитие на деня. Щом свърших, всички важни клечки дойдоха да ми стиснат ръката, трогнати до дъното на душата. Можех да ги въртя, както си искам. А всъщност нито думичка не бях казал, за която да не бях уверен, че е изтъркана глупост. Думи, думи, думи! Горкият Хамлет!

— Смятам, че е било крайно недобросъвестно от твоя страна — обади се Чарли. — В края на краищата били са простички, честни и почтени хорица — обикновени хорица, в най-лошия случай, — та са се опитвали да правят онова, което са считали за правилно. И нещо повече — по всяка вероятност са били готови и да бръкнат в джоба си, за да докажат искреността на убежденията си.

— И аз така мисля. Толкова пари паднаха тогава, както никога. После уредникът на събранието каза на моя шеф, че се дължало само на моята бляскава реч.

Чист по душа, Чарли се натъжи. Саймън не беше същият, какъвто го знаеше някога. По-рано, колкото и крайни да бяха теориите му, колкото и да дразнеха с начина, по който ги излагаше, в тях въпреки всичко имаше нещо благородно. В него тогава нямаше никакво самолюбие. Негодуванието му беше насочено срещу потисничеството и жестокостта. Неправдите го караха да се вбесява. Саймън обаче не забеляза впечатлението, което предизвикаха думите му върху Чарли, или пък му беше все едно. Той изцяло беше зает само със себе си.

— Само ум не стига на този свят. И без красноречие не се излиза наглава, но в края на краищата то е нищожна дарба. Керенски притежаваше и едното, и другото — а каква полза имаше от тях? Всъщност само едно нещо има значение — характерът! Та аз си поставих за задача да усъвършенствувам характера си. Убеден съм, че човек може всичко да направи със себе си, стига да се постарее. Достатъчно е само да има воля. Аз трябва да се науча да бъда безчувствен към оскърбления, към пренебрежение и присмех. Духовното ми превъзходство трябва да бъде толкова съвършено, че когато дори ме хвърлят в затвора, пак ще се чувствавам свободен като птичка в небесата. Трябва да стана толкова силен, че като правя

грешки, да не се разколебавам, а да извлекам поука от тях как именно трябва да постъпвам. Трябва толкова твърд да стана, толкова много да се каля, че да устоявам не само на изкушението да съжалявам хората, но и изобщо да не чувствавам никаква милост. Трябва да изкореня от сърцето си всякаква наклонност към любов.

— Защо?

— Нямам право да оставя разсъдъка си да бъде замъглен от чувства към някое човешко същество. Ти си единственият човек на света, Чарли, който изобщо някога ми е бил мил. Няма да си отдъхна, докато не се уверя, че съм в състояние да те изправа на стената, без да ми мигне окото, без нито за миг да съжалявам и със собствените си ръце да те застрелям, ако бъде необходимо да го направя.

Очите на Саймън бяха станали големи и тъмни, изглеждаха дълбоки. Приличаха на старо огледало в някоя запустяла къща, когато му се изтрие толкова амалгамата, че като се гледаш в него, не виждаш себе си, а някаква тъмна, мрачна далечина, в която сякаш дремят образите на отдавна изчезнали събития и отдавна изгаснали страсти, всъщност мъртви вече, но все пак още живи на вид, сякаш им е вдъхнат някакъв прикрит, тайнствен живот.

— Учуди ли се, че не дойдох на гарата да те посрещна?

— Много мило щеше да бъде, ако беше дошъл. Реших, че не си имал време.

— Знаех си, че ще се разочароваш. Най-натовареният час в редакцията е тогава. По това време трябва всеки миг да бъдем готови да телефонираме в Лондон всички новини, събрани през деня. Но днес е 24 декември, утре е Коледа, вестникът не излиза, затова можех лесно да се освободя. Не дойдох на гарата, защото страшно ми се искаше да дойда. Още откакто ми писа, че ще дойдеш, станах като болен от нетърпение да те видя. Когато влакът пристигна и знаех, че ще се въртиш из гарата, загубен из тълпата и ще ме търсиш, грабнах една книга, залових се да чета. Седях над нея и правех усилие да внимавам в редовете, не си позволявах да се вслушвам в телефона, макар и да знаех, че всеки миг трябваше да зазвъни. Когато най-сетне наистина зазвъня и разбрах, че сигурно ти се обаждаш, толкова много се зарадвах, че ми идваше да се заудрям с юмруци по главата. Насмалко не щях да отида на апарата. Повече от две години минаха, откак правя усилия да се отърва от чувствата си към тебе. Да ти кажа ли защо

искаш да дойдеш тука? Човек идеализира хората, когато са далеч — раздялата прави сърцето ни по-меко. А после, когато ги видим, отново, оставаме изненадани колко много сме си въобразявали за тях. Мислех няколко дни, те ще са ми достатъчни да убия в себе си и последната си привързаност към тебе.

— Може и да ти се видя глупав — каза Чарли с пленителна усмивка, — но изобщо не мога да разбера защо го считаш за необходимо.

— Да, наистина ми се виждаш глупав.

— Добре, тъй да бъде. Но по каква причина искаш да се отърсиш от мене?

Лицето на Саймън стана мрачно, неспокойните му очи защукаха насам-натам, както когато зайци се опитват да избягат от преследвачите си.

— Ти си единственият човек на света, който някога ме е обичал.

— Не е вярно. Баща ми и майка ми също те обичаха.

— Не говори глупости. Аз бях за баща ти толкова безразличен, както му е безразлично и изкуството, но той изпитваше известна топлина и удоволствие да прави добрини на едно бедно сираче като мене. Майка ти ме смяташе за безсъвестен и егоист. Чувствувах се обидена, като забелязваше, че смятах баща ти за стар мошеник, и то от най-лошия вид мошеници на света — онези, които сами себе си мамят. Само една-единствена радост имаше тя покрай мене — нито веднъж не можеше да ме погледне, без да си помисли какво щастие е, че ти си толкова различен от мене.

— Мнението ти за родителите ми съвсем не е ласкаво — отговори кротко Чарли.

Саймън не обърна внимание на тази му забележка.

— Ние още от първия миг се привързахме един към друг. Както старият Гьоте би го нарекъл — сродство на душите. Ти ми даде нещо, което още не бях преживявал. Дотогава не бях се почувствувал като дете, но заедно с тебе можах да стана. Покрай тебе можах да забравям себе си. Бях груб към тебе, оскърбявах те, пренебрегвах те, но в същото време и те боготворях. Чувствувах се много спокоен покрай тебе. С тебе можех пак да си бъда аз самият. Ти беше толкова скромен в желанията си, толкова весел и добродушен, с толкова малко човек можеше да те зарадва. Достатъчно ми беше само да бъда заедно с тебе

и измъчените ми нерви се успокояваха, освобождаваха се за миг от онази настойчива мощ, която постоянно ме тласкаше все напред и напред. Но аз не искам никаква почивка и никакво освобождение. Волята ми отслабва, когато видя милата ти сдържана усмивка, а аз не мога да си позволя да бъда мек; не мога да си позволя да бъда нежен. Щом се загледам в сините ти очи, тъй добродушни и тъй доверчиви, разколебавам се, а не бива да ставам колеблив. Ти си мой враг и затова те мразя!

Някои от думите на Саймън накараха Чарли да се изчерви, но сега той се засмя добродушно.

— Що за глупости говориш, Саймън?

Саймън не му обърна внимание. Той втренчи в Чарли пламенните си страстни очи, като че ли се напругаше да прозре чак до дъното на душата му.

— Има ли нещо? — промърмори той, сякаш говореше на себе си — или е само съвпадение на израза, което поражда илюзията за известно спокойствие на душата? — А после се обърна към Чарли:

— Често съм се питал какво именно виждам в тебе. Не само външността ти, макар че сигурно тя играе известна роля; не е само интелигентността ти — тя е сносна, не много забележителна; не е и откровеният ти характер и добрата ти душа. Какво има тогава у тебе, че така още от пръв поглед пленява хората? За тебе сражението е вече полуспечелено, преди още да си предприел нападението. Чар ли? Че какво е чарът? Едно от онези думи, чието значение е ясно на всички ни, но които никой от нас не може точно да определи. Но аз съм сигурен, че ако имах и тази твоя дарба при моя разум и решителност, нищо невъзможно нямаше да има за мене на света. Ти имаш жизненост и тя е част от твоя чар. Но и аз имам точно толкова жизненост, колкото и ти. Мога по няколко дни поред да изкарвам само с няколко часа сън и мога по шестнадесет часа на ден да работя, без да се изморявам. Но когато се видя с някого за пръв път, той ме отблъсква и аз трябва просто да използвам силата на ума си, за да го победя. Трябва да използвам слабостите му, трябва да правя усилия, за да му се харесам, трябва да го лаская. Когато дойдох в Париж, моят шеф каза, че съм бил най-нетърпимият и най-надменният младеж, какъвто той бил виждал. Естествено, той е теле. Как може човек да бъде надменен, ако така добре познава слабостите си, както аз моите? Сега го водя за носа, но

трябваше да се трепя като куче, докато постигна онова, което ти само с едно мигване с дългите си мигли би постигнал. Чарът е нещо необходимо. През последните две години се запознах с редица прочути политици и всички до един бяха очарователни хора. Едни повече, други по-малко. Но не е възможно да са се родили така. Това доказва, че чарът може да се придобие. Човек не бива да го надценява, но той печели на такъв човек привърженици, кара тълпата да го боготвори и да изпълнява сляпо всичко, каквото той й заповяда, и се чувствуват щастливи, когато той ги възнагради с някоя добра дума. Аз съм наблюдавал тези магьосници. Могат да управляват изкуството си, така както е лесно да въртиш кран на чешма. Посрещат те с лъчезарна приятелска усмивка, ръката им винаги е готова да стисне своята, гласът им е топъл и подсказва доброжелателност; проявяват очевиден интерес и създават у теб илюзията, че своята работа е главната грижа на своя водач; поглеждат те интимно, без нищо да ти казват, но събуждат у тебе вярата, че се ползуваш с доверието им... Заслушвал съм се в стотината видоизменения на „драги приятелю“, което звучи тъй ласкателно, когато излиза от устата на влиятелен човек. Такава непринуденост и естественост, толкова съвършено актьорство, че прави впечатление на нещо вродено; проявяват нежни чувства и с тях гъделичкат суетността на глупавия човек, но са и вечно нащрек да не го оскърбят някога. Всичко това може да се изучи; достатъчно е само малко повече усилие, малко повече самообладание. Естествено понякога тези ловци на хора малко се престарават и чарът им става толкова машинален, че престават да действуват; човек веднага го долавя и се чувства изигран — Саймън пак хвърли към Чарли един от собствените за него проникателни погледи. — Твоят чар е естествен, затова е тъй опустошителен. Не е ли просто смешно, че една-единствена гънчица прави живота ти тъй лек?

— За бога, какво искаш да кажеш?

— Най-важната причина за желанието ми да те видя отново беше да установя в какво точно се състои твоят чар. Доколкото мога да преценя, дължи се на известна извивка на мускулите около очите ти, която се образува, когато се смееш.

Чарли изпита болка от този начин на разглеждане и за да отклони разговора от себе си, запита:

— А какво ти собствено искаш да постигнеш с това голямо напрежение, което си налагаш? Докъде трябва да те изведе то?

— Кой може да знае? Я да отидем в „Дом“, за да си изпием кафето.

— Добре. Трябва само да повикам келнера.

— Но тази вечер трябва да ме оставиш аз да платя. За пръв път съвместната ни вечеря ще бъде на мои разноски.

Когато Саймън извади от джоба си няколко банкноти, за да плати сметката, показаха се и два билета.

— Аха, имам и два билета за среднощната литургия в „Свети Евстатий“. Казват, че била най-хубавата църковна музика в цял Париж и реших, че може да ти е приятно да отидеш.

— Колко любезно от твоя страна, Саймън! Да, много приятно ще ми бъде да отида. Но и ти ще дойдеш, нали?

— Зависи от настроението ми. За всеки случай вземи билетите.

Чарли ги сложи в джоба си. Отидоха в кафене „Дом“. Дъждът беше престанал, но паважът още беше мокър и там, където падаше светлината на някоя улична лампа или на някоя витрина, блестеше със сиви отблясъци. Много хора се разхождаха нагоре-надолу. Те излязоха изпод сянката на безлистните дървета като иззад кулисите на някоя сцена, закрачиха по светлината и после пак се изгубиха в следващото тъмно петно. Амбулантни търговци алжирци обикаляха раболепно, но пъргаво с вързопи ориенталски килими и евтини кожи, преметнати през ръка, и с будните си очи се мъчеха да съзрат някой купувач. Груби наглед момчета с накривен на една страна фес предлагаха фъстъци и повтаряха еднообразно дрезгавия си вик: „Cacaonettes, cacatonettes!“. На един ъгъл бяха застанали двама негри със сковани лица, като че времето бе спряло и като че чакаха, защото никаква друга работа няма на света, освен да се чака. Двамата приятели стигнаха до „Дом“. Терасата, където лятно време посетителите седяха на открито, сега беше обградена със стъкло. Никъде не се виждаше свободна маса, но когато влязоха, тъкмо една двойка стана и двамата приятели заеха освободените места. Не беше топло, а Саймън нямаше балтон.

— Не ти ли е студено? — запита Чарли. — Не искаш ли да седнем вътре?

— Не, свикнал съм да не обръщам внимание на студа.

— И какво става, като се простудиш?

— Не му обръщам внимание.

Чарли често беше чувал за „Дом“, но нито веднъж не беше ходил там, та сега започна да оглежда хората, насядали наоколо, с живо любопитство. Видя млади мъже по пуловери, някои с къси бради; видя и момичета без шапки и с найлонови дъждобрани. Реши, че всички те са художници и писатели и ги заоглежда прехласнат.

— Англичани или американци — каза Саймън и сви презрително рамене. — Повечето от тях са безделници и пладнешки разбойници, костюмирани с трогателно усърдие за някоя пиеса, отдавна изчезнала от репертоара.

Недалеч от тях седяха група русокоси млади хора, които приличаха на скандинавци, а на друга маса — мургави бърбиви левантинци, които говореха непрекъснато и махаха с ръце. По-голямата част от гостите обаче бяха тихи, спокойни французи, прилично облечени търговци от околността, които идваха в „Дом“, защото им беше удобно; имаше и неколцина залутани провинциалисти, които като Чарли все още приемаха „Дом“ за свърталище на художници и студенти.

— Горките хорица, чисто и просто нямат вече пари, за да водят едновременно живот на Латинския квартал. Гладуват и се съсипват от работа, като роби. Вярвам, че си чел „Животът на бохема“. Днес Рудолф вече носи приличен син костюм конфекция, а вечер слага панталоните си под дюшека, за да стоят все изгладени. По пет пъти обръща всеки петак, преди да го похарчи, и трепери да не направи нещо, с което да навреди на бъдещето си. Мими и Мюзет днес вече работят усилено, членки са на работническия синдикат, свободното си време вечер прекарват на партийни събрания и не изгубват самообладанието си дори и когато изгубят моминството си.

— Живееш ли с някое момиче?

— Не.

— Че защо не? Много добре си го представям. През тази година в Париж вероятно си имал доста случаи да си намериш някоя.

— Да, от време на време съм се срещал с жена. Чудно, като се замисля сега за това. Знаеш ли от какво се състои жилището ми? От едно ателие и от една кухня. Никаква баня. Портиерката трябва всеки ден да идва горе да чисти, но има разширение на вените и не обича да се качва по стълби. Само с толкова мога да се похваля и въпреки това

досега най-малко три момичета изявиха готовност да споделят с мене мизерията ми. Едната беше англичанка — работи нещо в Международното комунистическо бюро. Втората беше норвежка — работеше в Сорбоната, а третата — французойка; от нея би трябвало да се очаква повече разум — шивачка беше, по онова време безработна. Една вечер я заговорих на улицата, когато отивах да се храня; тя ми каза, че целия ден не била яла нищо и аз я поканих да дойде с мене. Беше събота вечер и тя остана при мене до понеделник. Искаше и по-дълго да остане, но аз ѝ казах, че нямам нужда от нея и тя си отиде. С норвежката беше по-трудно. Тя искаше на всяка цена да ми кърпи чорапите, да ми готви, да мие пода. Когато ѝ дадох да разбере, че нищо няма да стане, тя започна да ме причаква на ъгъла, да се мъкне след мене по улицата, да ми говори, че щяла да се самоубие, ако не я изслушам. Тя ме научи на нещо и аз добре го запомних. В края на краищата наложи се да действам доста енергично.

— Как енергично?

— Ами... един ден ѝ казах, че ми е омръзнало да слушам вайкането ѝ. Казах ѝ, че ако още веднъж ме заговори на улицата, с един юмрук ще я съборя на земята. Тя беше доста глупава и не разбра, че ѝ го казвам сериозно. На другия ден, беше към дванадесет часа, тъкмо се канех да ходя в редакцията, гледам... норвежката застанала на отсрещния тротоар. Дойде при мене като покаян грешник и започна отново да ми говори. Не я оставих да каже повече от две-три думи. Замахнах като светкавица, ударих я с юмрук право в брадичката и тя падна на земята като труп.

Очите на Саймън светнаха от задоволство.

— Какво стана после?

— Не знам. Сигурно пак е станала. Аз си продължих и не се обърнах да погледна. Във всеки случай този път ме разбра. Оттогава вече не съм я виждал.

Тази история трогна Чарли твърде болезнено, но същевременно го и подразни с желание да се разсмее на глас. Но той се засрами за това си желание и премълча.

— Най-смешно беше с английската комунистка. Тя беше дъщеря на духовник. Учила в Оксфорд политическа икономика. Беше страшно изтънчена, съвършена дама, но смяташе за свой свещен дълг да развратничи. Всеки път, когато преспиваше с някой от другарите,

обземаше я възвишеното желание да служи на комунистическата кауза. Трябвало да бъдем добри другари, заедно да се борим, рамо до рамо, и тъй нататък. Духовникът ѝ даваше всеки месец определена сума; трябвало да събираме заедно приходите си, да превърнем ателието ми в център, да каним другарите на чай и да разискваме жизнените въпроси на деня. Аз ѝ казах няколко откровени приказки и с това работата приключи.

Саймън запали лулата си и се усмихна мълчаливо, с болезнена усмивка, сякаш се радваше на някоя шега, която същевременно му причиняваше и болка. Чарли имаше да му каже много неща, но не знаеше как да се изрази, за да не прозвучи престорено и да си навлече присмеха на Саймън.

— Да не би да имаш тогава желание да прекъснеш всякакви човешки връзки? — запита той колебливо.

— Всички! Аз трябва да бъда свободен. Нямам право да допусна друго лице да придобие власт над мене. Именно по тази причина изхвърлих малката шивачка. Тя беше нежна и мила. Беше се примирила като бедните, на които и през ум не им минава, че животът може да бъде и друг, освен тежък. Никога не бих могъл да я обикна, но си знаех, че нейната признателност, нейното обожание, желанието ѝ да ми се харесва и невинната ѝ веселост можеха да станат опасни за мене. Чувствувах, че тя лесно можеше да се превърне в навик, от който не бих могъл вече да се отърва. Няма по-опасно нещо на света от женското ласкателство; ние имаме толкова голяма нужда от тази отрова, че се превръщаме в нейни роби. Аз трябва да стана толкова безчувствен към ласкателствата, както съм вече безчувствен и към оскърбленията. Нищо тъй силно не привързва мъжа към жената, както добрината, която той ѝ е направил. Тази женичка имаше за много неща в живота все да ми благодари, тъй че аз никога не бих могъл да се отърва от нея.

— Но слушай, Саймън, и ти имаш човешки страсти, както всички останали. На двадесет и три години си.

— Толкова ли са належащи половите ми желания? По-малко належащи, отколкото ти си ги представяш. Когато работиш от дванадесет до шестнадесет часа на ден и спиш средно по шест часа, когато се задоволяваш с един обед — колкото и чудно да ти се вижда, тогава другите ти желания стават по-слаби. В Париж има толкова

много възможности човек да задоволява евтино половите си нужди и с колкото може по-малко губене на време. Щом видя, че желанието ми започва да ми пречи на работата, отивам при някоя жена, както бих взел очистително, ако имах запек.

В ясните сини очи на Чарли светна весело пламъче, а пленителна усмивка разтвори устните му и разкри здравите му бели зъби.

— Но не губиш ли много нещо от живота? Младостта е само веднъж.

— Вероятно. Но аз знам, че човек не може нищо да постигне на този свят, ако не съсредоточи силите си само върху едно нещо. Честърфийлд каза последната дума върху половите сношения: удоволствието е бегло, положението смешно, загубата осъдителна. Може да е такъв инстинкт, че човек да не може да го потисне, но който се оставя инстинктите да го отклоняват от пътя му, той е глупак за окайване. Аз не се страхувам вече от половото си желание. До няколко години ще се освободя напълно от изкушенията му.

— Толкова ли си сигурен, че ще можеш да се опазиш някой ден да не се влюбиш? Такива работи дори и с най-предпазливите хора се случват.

Саймън му хвърли странен поглед, почти враждебен, би казал човек.

— Ще изтръгна любовта от сърцето си така, както си изваждам наядените зъби.

— По-лесно е да се каже, отколкото да се направи.

— Знам. Няма на света нещо, което да си заслужава човек да го направи, което да е лесно. Но тъкмо това е забележителното в човека: когато се отнася до неговото въздържане, когато трябва да извърши нещо, от което зависи съществуването му, човек намира сили в себе си да го извърши.

Приятелят му не каза нищо. Ако някой друг му беше заговорил така, както Саймън тази вечер, Чарли щеше да реши, че се преструва, за да направи впечатление. По време на тригодишното си пребиваване в Кеймбридж толкова много беше чувал най-различни суетни приказки, че със здравия си разум и със спокойния си усет за хумор можеше да прецени доколко трябва да им обръща внимание. Но той знаеше, че Саймън не беше човек, който говори само за да направи впечатление. Той толкова много презираше хорското мнение, че никога

не би си направил труд да спечели удивлението им, като възприема поведение, което не отговаря на убежденията му. Той беше безстрашен и честен по душа. Когато казваше, че мисли така или иначе, човек можеше да бъде уверен, че е така; а когато казваше, че би постъпил по един или друг начин, тогава не можеше да има никакво съмнение, че думите му бяха верни. Но така както на Чарли му се виждаше нездравословен и неестествен начинът на живот, описван от Саймън, така също чудовищни и страхотни му се виждаха и мислите, които той толкова разпалено изказваше, че човек неволно ги приемаше за добре обмислени. Той установи, че Саймън беше отбягнал да отговори с каква цел толкова усърдно се калява; но в Кеймбридж Саймън беше разпален комунист, ето защо нямаше никакво съмнение, че той се подготвяше да играе своята роля в революцията, която тогава всички бяха сметнали за неизбежна. Чарли се занимаваше много по-усилено с изящните изкуства и беше следил оживените пререкания в стаята на Саймън с любопитство, но без да ги чувства като нещо, което го засяга лично. А когато биваше принуден да изкаже разбиранията си по нещо, за което никога не беше се замислял сериозно, тогава той отговаряше също като баща си: каквото и да става на континента, в Англия не съществува никаква опасност от комунизма; примерът с Русия доказва, че комунизмът е нещо изпълнимо; в света винаги е имало бедни и богати и така ще си остане; английският работник е толкова умен, че няма да се остави на шепа безсъвестни агитатори да го подведат, а освен това и положението му не е съвсем лошо.

Саймън продължи. Той изгаряше от желание да даде воля на мислите си, които от месеци беше таил в душата си, и да ги съобщи на Чарли, както от толкова години насам имаше навик да го прави. Макар че ги беше обмислил с вроденото си необикновено силно задълбочаване, сега той видя, че те придобиваха още по-голяма сила и яснота, когато ги развиваше пред този идеален свой слушател.

— Страшно много глупости се говорят за любовта, знаеш. Придават ѝ такава важност, съвсем неоправдана от действителността. Смятам за безспорно, че любовта е най-висшата човешка стойност. Нищо на света не е тъй малко безспорно. Преди Платон да облече в увлекателна литературна форма сантименталната си чувственост, древните народи съвсем не ѝ отдаваха по-голямо значение, отколкото беше съвместимо със здравия разум; здравият реализъм на

мохамеданите никога не е виждал в любовта нещо друго освен телесна нужда; за пръв път християнството се облегна върху новоплатонизма и превърна любовта в цел, в първопричина за оправдаване на съществуването. Християнството обаче беше религия на робите. То обещавахе на измъчените и отрудените да ги обезщети в бъдеще за страданията им на този свят и им даваше опиума на любовта, за да направи поносимо настоящето им. И както всяко упойващо средство, така и любовта разрушава нервната система на онези, които попаднат под нейната власт. Вече две хиляди години тя ни е задушавала. Отслабила е волята ни, подкопала е духа ни. За нас, модерните хора, любовта има много по-малко значение от всичко друго на света. Ние знаем, че само слабите и глупавите се оставят тя да ръководи постъпките им... и въпреки това плащаме и данък, като я славословим тъй глупаво. В книгите, на сцената, от амвона, от трибуната — все същите сантиментални брътвежи за любовта, с които едно време си служили, за да хвърлят прах в очите на александрийските роби.

— Но слушай, Саймън, древните роби са били също като днешните пролетарии.

По устните на Саймън трепна усмивка. Той погледна приятеля си с такова изражение на лицето, че Чарли се сепна, сякаш беше казал някаква глупост.

— Знам — отвърна Саймън спокойно.

Известно време неспокойните му очи станаха неподвижни; макар да гледаше към Чарли, погледът му сякаш се носеше из далечината. Чарли не можеше да си обясни за какво мислеше приятелят му, но изпита леко смущение.

— Възможно е навикът в продължение на две хиляди години да е превърнал любовта в необходимост за човека; естествено трябва да държим сметка и за тази възможност. Но щом трябва да даваме наркотици, трябва да пазим онзи, комуто ги даваме, в никакъв случай да не страда от страст към алкохола. Само който е имунизиран срещу нея, само той може да използва любовта за полезни цели.

— Струва ми се, че не ти се иска да ми кажеш какво се надяваш да постигнеш, като се лишаваш от всичко, което прави живота приятен. Има ли изобщо някаква цел да заслужава такава жертва?

— Ти какво прави през последните години, Чарли?

Този неочакван въпрос изглеждаше съвсем не на място, но Чарли отговори със свойствената си скромна откровеност.

— За съжаление не много. Почти всеки ден ходех в кантората. Част от времето си прекарвах в имението Мейсън, за да се запозная точно с парцелите, къщите и всичко друго; играех голф с баща ми — той редовно играе по два-три пъти в седмицата. Редовно се упражнявах и на пиано. Ходих на много концерти. Посетих и почти всички художествени изложби. Сегиз-тогиз отивах на опера, гледах и няколко пиеси.

— И харесваше ли ти се този начин на живот?

— Да, чувствавах се доволен.

— И какво смяташ да правиш идната година?

— Много или малко — същото, предполагам.

— Ами следната година, и след нея, и другата след нея?

— До няколко години най-вероятно ще се ожения. Тогава баща ми ще се оттегли от работа и ще предаде службата си на мене. Доходът от нея е хиляда лири на година, сега такава сума не е за пренебрегване. По-късно, разбира се, ще наследя и своя дял от имението Мейсън.

— И тогава ще водиш същия живот, какъвто баща ти е водил.

— Освен ако лейбъристката партия конфискува имението Мейсън. Тогава естествено ще остана на сухо. Но дотогава имам намерение да продължа работата си и да живея с прихода си от нея колкото е възможно по-приятно.

— И като умреш, ще има ли значение дали си живял или не?

Този неочакван въпрос смути за миг самообладанието на Чарли и младежът се изчерви.

— Смятам, че няма да има.

— И ти задоволяваш ли се с толкова?

— Право да ти кажа, никога не съм мислил по този въпрос. Но щом ме питаш така ненадейно, трябва да ти кажа: Да! Глупав щях да бъда, ако не бях доволен. Никога не бих могъл да стана велик художник. Аз говорих с баща ми подробно по този въпрос, когато бяхме заедно в Норвегия. Тогава той се държа много мило. Страхуваше се много да не ме обиди, горкият ми баща, но право да си кажа, каквото ми изтъкна тогава, прав беше. Аз имам известна вродена схватливост за много неща; мога малко да рисувам, малко да писателствувам, малко да свиря на пиано; възможно е да стане нещо от

мене, ако съсредоточа силите си само върху едно нещо. Във всеки случай прав беше баща ми, като казваше, че е по-добре да стана добър търговец, отколкото второстепенен художник. В края на краищата за мене е цяло щастие, че старият Мейсън се е оженил за готвачката и произвеждал зеленчук на нивите си, които се превърнали в ценно имение, когато Лондон се разширил. Ти не смяташ ли, че е достатъчно да изпълняваме дълга си, където Провидението или ако искаш, случайността, ни е поставила?

Саймън се усмихна отново и погледна приятеля си, но този път усмивката му беше по-снизходителна от първата.

— Вероятно, Чарли, но не и за мене. Аз предпочитам някой автобус да ме смачка на каша, отколкото да живея живот като твоя.

Чарли го погледна спокойно право в очите.

— Виж, Саймън, аз имам спокоен характер, а ти не.

Саймън се разсмя.

— Трябва да видим дали няма да можем да го променим. Хайде ставаме. Ще те заведе в „Сарай“.

ГЛАВА III

Застанаха пред вратата — скромна врата на къща с прилична външност. Отвори им негър в турско облекло, а когато влязоха в тесния, слабо осветен коридор, от една стая се показва някаква дама. Тя им хвърли бърз, студен поглед, но щом позна Саймън, веднага стана любезна. Ръкуваха се приятелски.

— Нейна милост е мадмоазел Ернестина — каза Саймън и се обърна към нея:

— Приятелят ми току-що пристигна от Лондон. Искан да се запознае с живота.

— Тогава сте го довели тъкмо където трябва.

Тя отправи към Чарли мил поглед. Чарли видя пред себе си една дама вероятно във втората половина на тридесетте си години, хубава, с доста студено, строго изражение на лицето, с прав нос, тънки, изрисувани устни и остра, издадена напред брадичка; беше облечена с прилепнал тъмен костюм с доста мъжка кройка. Носеше висока яка и вратовръзка, прикрепена вместо игла със значката на известен английски полк.

— Хубав е — отсече. — На дамите тук ще им бъде приятно да се запознаят с него.

— Къде е мадам тази вечер?

— Отиде си в къщи, за да прекара празниците сред домашните си. Аз я замествам.

— Можем ли да влезем?

— Моля. Нали знаете пътя?

Двамата младежи минаха през коридора и след като отвориха една врата, се озоваха в голяма зала, боядисана в разкошен златист цвят, също като турска баня. Покрай стените бяха наредени дивани, а пред тях малки масички и столове. Имаше доста хора, повечето в обикновено облекло, но някои в смокинг, мъже по двама и по трима на маса, а на една маса смесена компания, дамите във вечерен тоалет, дошли очевидно от желание да видят едно такова прочуто нощно

увеселително заведение на Париж. Келнери в турско облекло прислужваха или стояха из залата. На един подиум се намираше оркестърът — пианист, цигулар и саксофонист. Две пейки, поставени една срещу друга, се простираха чак до дансинга; на тях седяха десетина-дванадесет момичета. Всички носеха турски пантофи, но с високи токове, шалвари от някаква лъскава материя и малки чалми на главата. От кръста нагоре всички девойки бяха голи. Други девойки, облечени по същия начин, седяха заедно с мъже, които ги черпеха с разни питиета.

Саймън и Чарли седнаха на една маса и си поръчаха бутилка шампанско. Музиката засвири. Трима-четирима от мъжете станаха, отидоха до пейките и си поканиха от там дами за танцуване. Останалите девойки си образуваха двойки помежду си и също се впуснаха да танцуват. Те си разменяха бегли забележки и подхвърляха насърчителни погледи към мъжете, седнали край масите. Ясно беше, че компанията с елегантните дами събуждаше у тях интерес от друг характер. С изключение на това, че девойките бяха полуголи, „Сарай“ с нищо не се различаваше от който и да е друг парижки танцувален салон, още повече, че имаше и достатъчно място, за да може удобно да се танцува. Чарли забеляза, че на една съседна маса седяха двама мъже с чанти и по време на разговора вадеха от тях разни книжа и с такова увлечение водеха търговския си разговор, като че ли се намираха не в такова увеселително заведение, а в някое кафене. След известно време един кавалер от компанията на любопитните посетители се приближи до две момичета, които танцуваха заедно, и им каза нещо. Момичетата веднага спряха и го последваха до масата, откъдето беше дошъл. Тогава от масата стана една дама с чудно хубава черна рокля и смарагдова огърлица на шията и започна да танцува с една от девойките. Другата девойка се върна на пейката и седна. От дъното на салона се зададе управителката на заведението, дамата с мъжкия костюм, и дойде при Саймън и Чарли.

— Е, как е, приятелят ви намери ли някоя девойка, която да го заинтересува?

— Седнете при нас за минутка да пийнем нещо. Той още се оглежда. Нощта е дълга.

Мадмоазел Ернестина седна и си поръча чаша оранжада, когато Саймън повика келнера.

— Съжалявам, че дойдохте на такава тиха вечер. Знаете, срещу Коледа мнозина трябва да си останат въщи. Но скоро ще имаме голямо оживление. Цели тълпи англичани са дошли в Париж за празниците. Четох във вестника, че „Златната стрела“ пътувал с три композиции. Вие, англичаните, сте голям народ. Имате пари.

Чарли се чувствуваше малко неловко и не продума нито дума, а дамата запита Саймън дали приятелят му разбира френски.

— Разбира се. Шест месеца стоя в Тур, за да го научи.

— Каква чудна област! Миналото лято, по време на отпуската ми, отидох там с автомобил и посетих всички замъци. Анжела е от Тур. Може да му е приятно на вашия приятел да танцува с нея — тя се обърна към Чарли: — Вие танцувате, нали?

— Да, с голямо удоволствие.

— Тя е много добре възпитана и произхожда от лично семейство. Посетих родителите ѝ, когато бях в Тур, и те ми благодариха за всичко, което съм направила за дъщеря им. Много порядъчни хора. Не бива да допускате, че тук приемаме която и да е. Мадам е много строга в избора. Ние се ползуваме с добро име и искаме да го запазим. Всички тези момичета произхождат от семейства, които се ползват с голямо уважение в своите градчета. По тази причина предпочитат да работят в Париж, защото естествено не искат да причиняват неприятности на родителите си. Животът е тежък, човек трябва да изкарва препитанието си както може. Разбира се, не твърдя, че принадлежат към аристокрацията, но аристокрацията във Франция е покварена до мозъка на костите. Лично аз ценя добрата френска буржоазия много по-високо. Тя е гръбнакът на страната.

Модмоазел Ернестина правеше впечатление на разумна жена, със здрави разбирания. Човек долавяше, че напълно си струваше труда да изслуша гледищата ѝ по социалните въпроси на деня. Тя погледна ръката на Саймън и като се обърна към Чарли, каза:

— Винаги се радвам, когато мосю Саймън идва. Добър приятел е на заведението. Не идва твърде често, но когато дойде, държи се като джентълмен. Никога не се напива, както мнозина наши сънародници, и човек може да разговаря с него за интересни неща. Винаги се радваме, когато идват журналисти. Често ми се струва, че водим малко затворен живот. Човек има нужда понякога да поговори с някого, който се

намира в центъра на събитията. По такъв начин се откъсва от вечното еднообразие на всекидневието. Симпатичен човек е вашият приятел.

Тази сряда Саймън се държеше естествено и сърдечно, като че ли си беше у дома. Когато театралничеше, добре си играеше ролята. Човек оставаше с впечатление, че той долавяше някаква забележителна връзка между себе си и управителката на този публичен дом.

— Веднъж ме заведе на генерална репетиция на „Комеди франсез“. Цял Париж беше там. Академици, министри, генерали. Просто се смаях.

— А аз мога да добавя, че нито една дама не изглеждаше по-шик от вас. Репутацията ми порасна, като ме видяха заедно с вас.

— Щяхте да умрете от смях, ако бяхте видял какви физиономии направиха видните господа, които ме познават от „Сарай“, като ме видяха под ръка с мосю Саймън!

Чарли знаеше, че със своя злъчен хумор Саймън обичаше да си устройва такива шеги, като тази например — да се появи с подобна дама сред висшето общество. Поговориха още малко и Саймън каза:

— Слушайте, мила. Дошъл съм тук да намеря нещо особено за моя приятел — нали за първи път идва тук. Как мислите, да му представим ли княгинята? Не смятате ли, че ще му се хареса?

Усмивка озари строгото лице на мадмоазел Ернестина и тя се обърна към Чарли с весел поглед.

— Чудесна идея! Във всеки случай ще бъде нещо ново за вас! Тя е хубава жена.

— Изпратете тогава да я повикат. Нека да изпие чаша шампанско с нас.

Мадмоазел Ернестина повика един келнер.

— Кажи на принцеса Олга да дойде — после към Чарли: — Руския е. Естествено след революцията, просто очите си не можем да отворим от рускини. До гуша ни идват със славянския си темперамент. Известно време бяха интересни за клиентите ни, но сега им се наситиха. А освен това тези руснаци не са и сериозни хора. Само крещят и се карат. Варвари са всъщност и не знаят как да се държат. Но княгиня Олга е съвсем друга. Има си принципи, личи, че е с добро възпитание. Има нещо в нея, не може да ѝ се отрече.

Докато тя разказваше, Чарли видя как келнерът се доближи до едно от момичетата, насядали на пейките, и ѝ каза нещо. Чарли се

беше оглеждал вече и още преди това я беше забелязал. Тя седеше на мястото си твърде кротко; човек би казал, че дори не чуваше и не виждаше какво ставаше около нея. Сега девойката стана, хвърли един поглед към масите и бавно се приближи. Някакво особено равнодушие се долавяше в походката ѝ. Когато стигна до масата, девойката поздрави Саймън с лека усмивка и се ръкува.

— Видях ви като идвахте — каза тя, докато сядаше.

Саймън я запита дали ще изпие чаша шампанско.

— Моля.

— Господинът е мой приятел, има желание да се запознае с вас.

— Много съм поласкана.

Тя хвърли към Чарли поглед без следа от усмивка в него и продължи да го оглежда известно време, което му се видя болезнено дълго, но в очите ѝ не заговори нито приветствие, нито насърчение; пълното ѝ равнодушие би могло да бъде почти обидно.

— Хубав е — обади се най-сетне тя, а Чарли се усмихна свенливо. Сега по устните на рускинята се появи съвсем слаба следа от усмивка.

— На добър човек ми изглежда.

Чалмичката и шалварите на рускинята бяха от светлосиня прозрачна материя, гъсто осеяна със сребърни звездички. Не беше много висока. Лицето ѝ беше ярко гримирано: бузите силно начервени, устните — тъмночервени, клепачите сини, веждите и миглите — черни. Съвсем не беше хубава, най-много миловидна, с доста изпъкнали лицеви кости, месесто малко носле и очи, нито хлътнали в кухините си, нито изпъкнали, а тъй да се каже, наравно с лицето, като прозорци, поставени на една равнина със стената. Очите ѝ бяха големи и сини, а синият им цвят беше толкова силно подчертан от цвета на чалмичката и въглена на веждите и миглите; че очите ѝ почти блестяха като пламък. Имаше стройно, изящно тънко тяло, чиято кожа беше бледокехлибарена, коприненонежна. Гърдите ѝ бяха малки и заоблени, момински, с изпъкнали розови пъпчици.

— Защо не поканиш княгинята на танц, Чарли? — запита Саймън.

— Ще обичате ли? — запита я той.

Тя повдигна рамене едва доловимо и стана. В същото време мадмоазел Ернестина каза, че имала работа и се сбогува. За Чарли бе

съвсем ново и възбуждащо преживяване танцът с полугола девойка. Дъхът му почти секна, когато почувствува голите ѝ гърди върху тялото си. Ръката, която улови в своята, беше малка и мека. Но той беше благовъзпитан младеж с добри обноски и сметна за прилично да поведе вежлив разговор, както би направил с всяка друга девойка, с която току-що се е запознал и за пръв път танцува с нея. Тя му отговори не без желание, но той остана с впечатление, че не обръщаше никакво особено внимание на думите му. Очите ѝ блуждаеха из залата, но с нищо не издаваше, че нещо е разбудило у нея любопитство. Когато я притисна малко по-силничко към себе си, тя прие това поинтимно държание без ни най-малкия признак, че изобщо го е забелязала. Тя просто остави кавалера си да прави каквото иска. Музиката престана да свири и те се върнаха на масата си. Саймън седеше сам.

— Е, как е? Хубаво ли танцува тя? — запита той на английски.

— Не особено.

Девойката изведнъж се разсмя — първият признак на вълнение от нейна страна. Смехът ѝ беше непринуден и весел.

— Съжалявам много, нямах настроение — каза тя на английски.

— Мога и по-добре да танцувам, следващия път ще ви го докажа.

Чарли се изчерви.

— Не знаех, че говорите английски. Иначе не бих го казал.

— Но е самата истина. Когато човек танцува толкова хубаво като вас, има право да очаква и дамата му да танцува добре.

Дотогава бяха говорили на френски. Чарли не говореше много правилно, но доста свободно, а произношението му беше добро. Тя говореше отлично, но с руския припевен изговор, който придава на езика известна чуждестранна монотонност. Английският ѝ език не беше лош.

— Княгинята е отрасла в Англия — каза Саймън.

— Двегодишна съм била, когато съм отишла там. В Англия останах до четиринадесетата си година. След това не съм имала много възможност да говоря английски и виждам, че много неща съм забравила.

— Къде живеете в Англия?

— В Лондон. Лаброк гров. Чарлот стрийт. Все където беше евтино.

— Сега ще ви оставя сами, гълъбчета — заяви Саймън. — Ще се видим утре, Чарли.

— Няма ли да дойдеш на литургията?

— Не.

Той кимна едва с глава за сбогом и се отдалечи.

— Отдавна ли се познавате с мосю Саймън? — запита княгинята.

— Най-старият ми приятел.

— Обичате ли го?

— Естествено.

— Много се различава от вас. Бих казала, че никога не бихте могли да се привържете към човек като него.

— Той е необикновено умно момче. И винаги ми е бил много добър приятел.

Тя отвори уста, сякаш искаше да каже нещо, но изглежда, се поколеба и премълча. Музиката засвири отново.

— Искате ли още веднъж да опитате с мене? — запита го тя. — Искам да ви покажа, че мога да танцувам, когато имам желание.

Може да се е дължало на това, че Саймън си беше отишъл, но тя по-малко се притесняваше, а може и любопитството ѝ да е било пробудено от нещо в държанието на Чарли — вероятно смущението му, когато разбра, че тя говори английски, но този път ясно се долавяше известна промяна в поведението на девойката. Сега тя прояви към него известна дружелюбност — неочаквана и привлекателна. Докато танцуваха, тя му заговори почти весело. Върна се назад, към спомените за детството си, разказа му с жесток хумор в каква мизерия живели тя и родителите ѝ в евтините наемни лондонски жилища. А сега, понеже правеше усилия да се нагоди към танцуването на Чарли, девойката танцуваше много добре. Пак седнаха на своята маса, а Чарли погледна часовника си. Наближаваше полунощ. Той не можеше да реши какво да прави. У дома, в Англия, често беше чувал да разказват за църковната музика в „Свети Евстатий“ и не можеше да пропусне сега възможността да чуе там коледната литургия. Възбуденото съзнание, че се намира в Париж, разговорът му със Саймън, посещението в „Сарай“, изпитото шампанско — всичко това го беше настроило твърде странно и той изпитваше нужда да послуша музика. Това му желание беше не по-малко силно от телесното му

влечение към девойката, с която току-що беше танцувал. Виждаше му се глупаво тъкмо в този миг и по такава причина да се маха оттук. Но си беше истина: искаше му се да отиде, а нямаше защо хората да знаят къде отива.

— Слушайте — каза той с пленителна усмивка. — Трябва да изляза за един час. Но пак ще се върна — непременно. Ще ви намеря ли тогава тука?

— Аз цяла нощ съм тука.

— И ще стоите ли свободна за мене?

— Защо трябва да излезете?

Той се усмихна с известно смущение.

— Може да ви се види глупаво, но моят приятел ми даде два билета за среднощната литургия в „Свети Евстатий“, а може да не ми се удаде друг случай да я чуя.

— С кого ще отидете?

— Сам.

— Искате ли да ме вземете?

— Вас? А можете ли да напуснете?

— Мога да наредя с мадмоазел Ернестина. Дайте ми двеста франка и аз ще уредя всичко.

Чарли я изгледа колебливо. С голата горна половина на тялото, с гримираното си лице, със светлосинята си чалмичка и с шалварите си тя съвсем не му се виждаше като подходяща дама, за да я заведе със себе си на черква. Тя забеляза погледа му и се разсмя.

— Душа давам, за да дойда с вас. Вземете ме! За десет минутки мога да се преоблека. Толкова много ще се радвам!

— Добре!

Той ѝ даде парите и тя го помоли да почака навън, в коридора, и бързо се отдалечи. Той плати виното, зачака с часовника в ръка да изминат десет минути и излезе.

Когато излезе в коридора, една девойка се приближи до него.

— Както виждате, не ви накарах да ме чакате. Обясних всичко на мадмоазел. Тя и без това ни смята нас, руснаците, за ненормални.

Той я позна едва когато му заговори. Сега тя носеше кафяв костюм с плъстена шапка. Беше си махнала грима от лицето, дори и червилото от устните, а очите ѝ изпод тънките светли черти на оскубаните ѝ вежди не изглеждаха нито тъй големи, нито тъй сини,

както преди това. В кафявия си костюм, добре ушит, но евтин, тя по нищо не се различаваше от другите жени. Човек преспокойно можеше да я вземе за някоя продавачка, каквито се срещат на тълпи вечер или по обед из малките странични улички, когато излизат през задните врати на големите магазини. Едва ли можеше да бъде наречена хубава, но изглеждаше твърде млада, а в поведението ѝ имаше толкова голямо смирение, че веднага допадна на Чарли.

— Обичате ли музиката, княгиньо? — запита я той, докато се качваха в едно такси.

Той просто не знаеше как да я нарича. Защото, макар че беше проститутка, на него му се струваше неучтиво при нейното обществено положение като княгиня след толкова кратко познанство да се обръща вече към нея с малкото ѝ име Олга. А щом като условията на живота я бяха тласнали толкова ниско, той смяташе, че е толкова повече задължен да се отнася с уважение към нея.

— Никаква княгиня не съм, мога да ви се доверя, и не се казвам Олга. В „Сарай“ ме наричат така, защото мнозина от клиентите се чувствуват поласкани при мисълта, че са спали с княгиня. А пък Олга ми казват, защото само това руско име знаят, а може би и Саша... Баща ми беше професор по политическа икономия в Санкт-Петербургския университет, а майка ми е дъщеря на митнически чиновник.

— И какво е истинското ви име?

— Лидия.

Пристигнаха, когато литургията тъкмо започваше. Черквата беше препълнена, нямаше никаква надежда да си намерят място. Беше страшно студено и Чарли запита девойката, дали не иска да се наметне с неговия балтон. Тя поклати глава, без да отговори. Помещението беше осветено като ден с обикновени електрически крушки, а те хвърляха студена светлина върху сводовете, колоните и пъстрата навалица на богомолците. Хорът беше ярко осветен. Намериха си място до една колона, в чиято сянка се чувствуваха отделени от тълпата. На подиум се намираше оркестърът. В олтара се виждаха свещеници в блестящи одежди. Според Чарли музиката беше малко изкуствено тържествена, затова се заслуша с известно разочарование. Тя не можеше да го завладее, както беше очаквал, а солистите с металическите си оперни гласове не можаха да го трогнат. Стори му се, че се намира на представление, а не на религиозна служба; никакво

благоговение не можа да го овладее. Въпреки това се радваше, че не бе пропуснал случая да дойде. Мракът, сред който електрическата светлина се открояваше като с огнен меч; строгостта на готическите линии, сред която ярката светлина се очертаваше още по-рязко; мекият блясък на олтара с неговите безброй свещи; изпълняваната от свещениците служба, чието значение му беше чуждо; мълчаливата навалица, която не вземаше участие, а сякаш нещо очакваше; миризмата на мокри дрехи и благоуханието на тамяна; суровият студ, надвиснал над всичко като нещо невидимо, застрашително — всичко това не събуждаше у него религиозно обаяние, а един вид мистични тръпки, чиито корени трябваше да се търсят някъде дълбоко в произхода на човешкия род. Нервите му бяха напрегнати, а когато хорът изведнъж подхвана гръмливо „Адесте фиделис“, съпровождан от целия оркестър, душата на Чарли бе обзета от ликуваща радост, която той съвсем не можеше да си обясни. После едно момче запя някакъв псалм; тънкият му звънлив глас се издигна сред тишината, а звуците затрепкаха, отекнаха в сводовете — отначало колебливо, като че ли певецът не беше уверен в себе си — и започнаха да се сипят обратно, както бистрата като сълза вода на планински ручей се сипе върху белите камъни; после, когато певецът доби по-голяма увереност, сякаш грамадни, тъмни ръце подхванаха звуците и ги понесоха към извитите сводове на готическите дъги и в нощта над сводестия покрив. Чарли изведнъж забеляза, че Лидия плачеше, свита до него. Той се трогна, но с вежливата си английска сдържаност се престори, че нищо не вижда; той си помисли, че сумрачната черква и ясният звучен глас на момчето сигурно са събудили в душата ѝ внезапно чувство на срам. Той беше младеж, надарен с богато въображение и беше чел много романи, затова можеше да отгатне какво ставаше в душата ѝ — представяше си го и го обзе силно състрадание. Въпреки всичко му се стори твърде показателно, че можеше толкова силно да се трогва от такава, съвсем не първокласна музика. Но след малко девойката започна да се тресе от силни ридания и той не можеше вече да се преструва, че не забелязва. Улови я за ръката, за да изрази съчувствието си, но тя отдръпна ръката си рязко, почти грубо. Той започна да се чувства неловко. Сега тя толкова силно плачеше, че и околните богомолци щяха да забележат. Тя даваше воля на чувствата си пред всички хора, затова той се почувствува засрамен.

— Искате ли да си отидем? — прошепна той.

Тя поклати недоволно глава. Риданията ѝ започнаха да стават още по-конвулсивни. Изведнъж се отпусна на колене, закри лицето си с ръце и даде воля на плача си. Сега тя изглеждаше страшно сломена и затворена в себе си, като купчинка захвърлени дрехи; ако не се виждаха раменете ѝ, които се разтърсваха от нейните ридания, човек би помислил, че е припаднала. Тъй сгушена, тя лежеше в подножието на високата колона, а Чарли, нещастен от смущение, застана пред нея и се опита да я закрие от погледа на другите. Той виждаше как хората хвърляха любопитни погледи към нея, а и към него. Ядоса се при мисълта какво може да си помислят. Музикантите престанаха да свирят, хорът замлъкна, в настъпилата тишина се долавяше нещо трогателно, благоговейно. Богомолци се тълпяха на редици пред олтара, за да се причестят, да получат светата нафора, която свещеникът раздаваше. От тактичност Чарли не се обърна към Лидия, а задържа погледа си върху ярко осветения амвон. Но когато девойката се поизправи, той долови движенията ѝ. Тя се обърна към колоната, вдигна ръката си нагоре и закри лицето си с извивката на лакътя. Силният ѝ плач я беше изтощил, но както беше клекнала, подпряна с една ръка върху твърдия мрамор, с колене, прегънати върху студения под. Стойката ѝ изразяваше болезнена безнадеждност, още по-непоносима, отколкото когато девойката лежеше на пода сломена и съкрушена, като човек, поразен от насилствена смърт.

Божествената служба приближаваше към своя край. Органът и оркестърът се сляха в заключителните акорди, а към вратите се изтегляше все по-голям поток от хора, които искаха да се доберат до своите коли или да намерят такси. После службата свърши и всички се раздвижиха. Чарли зачака, докато около тях се освободи място, докато и последните групи се струпяха пред изхода. Тогава докосна девойката по рамото.

— Елате. Трябва да си ходим вече.

Той я обгърна с ръка и я изправи на крака. Тя се подчини с наведени встрани очи. Той притегли ръката ѝ под своята, преведе я през черквата и пак зачака, докато най-сетне останаха само неколцина богомолци.

— Искате ли да повървите няколко крачки?

— Не, толкова съм уморена. Вземете такси.

Въпреки това наложи се малко да повървят, защото не можаха веднага да намерят такси. Когато стигнаха до една улична лампа, девойката се спря, извади огледалце и се огледа. Очите ѝ бяха подутти. Тя извади от чантата си пухчето за пудрене и го прекара по лицето си.

— Страхувам се, че пудрата няма да ви помогне много — каза той и се усмихна добродушно. — Да отидем някъде да пийнем нещо. Не можете да се покажете така в „Сарай“.

— Когато плача, очите ми се подуват винаги. Часове минават, докато спаднат.

В този момент мина едно такси и Чарли го спря.

— Къде да отидем?

— Все ми е едно. В „Селект“. Булевард „Монпарнас“.

Той каза адреса и минаха от другата страна на реката. Когато пристигнаха, Чарли се поколеба, защото избраното от Лидия заведение беше препълнено, но тя слезе от автомобила и той я последва. Въпреки че беше студено, на терасата бяха седнали много хора. Намериха си място вътре.

— Искам да отида да си измия очите.

След няколко минути тя се върна и седна до него. Беше нахлупила шапката си колкото е възможно повече, за да прикрие подутите си клепачи и се беше напудрила, но не беше сложила никакъв грим, затова лицето ѝ беше бледо. Беше напълно спокойна. С нито една дума не загатна за своя плач, като че ли го смяташе за нещо напълно естествено и че няма нужда от никакво извинение.

— Много съм гладна — каза тя. — Вие сигурно също.

Чарли беше огладнял като вълк и докато я чакаше, беше си помислил дали няма да бъде нетактично в нейно присъствие да си поръча шунка с яйца. Когато чу, че и тя била много гладна, той си отдъхна с облекчение. Оказа се, че и тя искала шунка с яйца. Когато Чарли поръча една бутилка шампанско, защото мислеше, че девойката има нужда от нещо да подкрепи силите си, тя не позволи.

— Защо ще си хвърляте парите тъй на вятъра? Я най-добре да пием бира!

Изядоха с голяма охота простата си вечеря. Тя взе малко участие в разговора. Със своите добри обноски Чарли се опита да поведе вежлив разговор, но тя не го насърчи и след известно време и той

млъкна. Когато свършиха с яденето и изпиха кафето си, той запита Лидия какво смята да прави.

— Искан ми се да постоя тука. Имам слабост към това заведение. Приятно и непринудено е тука. Обичам да гледам хората, които идват.

— Добре, тогава да останем.

Не така той си беше представял първата си нощ в Париж. Защо направи тази глупост да я вземе със себе си на среднощната литургия? Сега сърце не му даваше да бъде суров към нея. Но може девойката да е доловила нещо в тона на отговора му, защото се сепна и се обърна да го погледне право в лицето. Направи го със същата усмивка, която той на два-три пъти беше забелязал у нея. Някаква особена усмивка. Тя почти не раздвижваше устните ѝ; невесела усмивка, но в нея се долавяше известна душевна доброта и по-скоро ирония, отколкото веселост. Странна и колеблива усмивка, търпелива, с известен оттенък на разочарование.

— Вероятно за вас не е много забавно да стоите тука. Защо не се върнете в „Сарай“, а мене да ме оставите тук?

— Не! Какво говорите!

— Трябва да знаете, че не ми тежи да си седя сама. Аз често идвам и седя по цели часове. Вие сте дошъл в Париж да се забавлявате. Лудост ще бъде от ваша страна да си губите времето с мене.

— Ако не скучате, по-приятно ми е да стоя тук с вас.

— Защо? — тя внезапно му хвърли поглед, пълен с презрение. — Да не би да обичате да проявявате благородство и да правите жертви? Или ме съжालявате, или го правите само от любопитство?

— Защо да ви съжालявам? И защо да бъда любопитен? — той искаше да ѝ даде да разбере, че не сега за пръв път има работа с проститутка, а и тя да не си въобразява, че може да му направи впечатление с някаква история за живота си, сигурно тъжна и по всяка вероятност измислена. Лидия го загледа с недоверие и изненада.

— Какво ви разказа нашият приятел Саймън за мене?

— Нищо.

— Защо се изчервихте, като ми го казахте?

Всъщност Саймън му беше казал, че тя е много приятна женичка и сигурно нямало да го разочарова, но той нямаше желание в този момент да ѝ го каже. С бледото си лице и подутите си клепачи, с жалкия си кафяв костюм и с черната си плъстена шапка в нея нямаше

нищо, което би могло да напомни за онова екзотично своеобразно същество в сините турски шалвари, голо от кръста нагоре. Сега тя беше съвършено различна, спокойна, почитена и с вид на моралистка, затова на Чарли му се струваше също тъй непонятно как би могъл да спи с нея, както и с някоя от младите учителки от бившето училище на Патси. Лидия потъна в мълчание. Изглеждаше унесена в мечти. Когато най-сетне отново заговори, не го направи като продължение на разговора, а сякаш поднови нишката на собствените си мисли.

— Причината за плача ми преди малко в черквата не е това, което предполагате. За него аз достатъчно съм плакала. Бог ми е свидетел, но днес беше за нещо съвсем друго. Толкова самотна се чувствах! Всички хора около мене си имат родина, а в тази родина и дом; утре заедно ще посрещнат Коледа: баща, майка и деца; някои от тях, като вас, искаха само да послушат музика, а мнозина не вярват в бог; но в този час всички са се събрали, свързани от едно общо чувство — тази божествена служба, която им е позната от най-ранно детство и чието значение е проникнало вече в плътта и в кръвта им; всяка думичка на свещеника и всяко негово движение им е познато, затова дори и когато не вярват с разума си, благоговението и тайнството са се всмукали до мозъка на костите и образуват част от детските им спомени, както градините, в които са играли, така и улиците, и околностите на града. То ги свързва и някакъв дълбок вътрешен инстинкт им подсказва, че са свързани един с друг. Аз обаче съм чужденка. Нямам си родина, нямам си дом, нямам си и майчин език. Никъде няма място за мене. От всички съм отхвърлена.

Тя се изсмя тъжно.

— Руския съм, а знам за Русия само толкова, колкото съм чела. Копнея за широките златни поля и за брезовите гори, за които съм чела в книгите. Но колкото и да се мъча, изобщо не мога да си ги представя. Москва познавам само от онова, което съм виждала във филмите. Често си блъскам главата, за да си представя руско село — просторно село от дървени къщи със сламени покриви, така както ги е описал Чехов, но... напразно. Знам положително, че това, което си представям, не е истинското. Руския съм, а говоря майчиния си език по-лошо, отколкото английски или френски. Когато чета Толстой или Достоевски, по-лесно ми е да ги чета в превод. Също тъй съм чужда за собствения си народ, както и за англичаните и за французите. Вие си

имате свой дом и своя родина, хора, които обичате, хора с нрави също като вашите, хора, които разбирате, макар и да не ги познавате — как можете тогава да знаете какво значи за човека никъде по света да няма място?

— Нямате ли си роднини?

— Нито един! Баща ми беше социалист, но си беше тих, смирен човек, увлечен в научните си издирвания, затова не вземаше дейно участие в политиката. Той посрещна с радост революцията и беше на мнение, че тя ще открие нова ера за Русия. Той възприе болшеvizма. Искаше само да го оставят на мира да продължи работата си в университета. Обаче болшевиките го изхвърлиха на улицата, а един ден той дочу, че щял да бъде арестуван. Избягахме през Финландия — баща ми, майка ми и аз. Тогава съм била на две години. Дванадесет години живяхме в Англия. Понякога баща ми намираще за малко работа, друг път ни подпомагаха хората, но баща ми се измъчваше от тъга по родината си. С изключение на няколко семестъра като студент в Берлин никога не беше излизал извън Русия; не можа да привикне на английския начин на живот и най-сетне не можа повече да търпи и реши да се върне. Майка ми го закланаше да не го прави. Той не можеше да се откаже от тази си мисъл, трябваше да отиде, толкова силна беше мъката му по родината. Влезе във връзка с хора от руското посолство в Лондон; заяви, че е готов да приеме всякаква работа, каквато болшевиките му дадат; ползуваше се с добро име в Русия; книгите му бяха намерили добър отзвук, той беше авторитет в своята област. Обещаха му всичко и той замина. Когато параходът влязъл в пристанището, баща ми бил арестуван от агентите на ЧК. Чухме, че го отвели в една килия на четвъртия етаж на затвора и го хвърлили от прозореца. Служебното съобщение беше, че се е самоубил.

Девојката въздъхна и запали нова цигара. Откакто беше свършила с яденето, тя пушеше цигара след цигара, без прекъсване.

— Нежен, добър човек беше. Никому зло не беше правил. Майка ми казваше, че през целия им семеен живот нито веднъж не била чула остра дума от него. Тъй като се беше помирил с болшевиките, хората, които по-рано ни помагаха, ни обърнаха гръб. Майка ми реши да дойде в Париж. Тук имаше приятели. Намериха ѝ работа. Надписваше адреси. Аз постъпих при една шивачка, да се уча да шия. Майка ми умря, защото нямаше достатъчно храна за двете ни, а тя отделяше от

залъка си, за да не гладувам аз. Намерих си работа при една шивачка, но тя ми плащаше само половината от обикновената надница, защото бях руския. Ако не ми бяха дали едно легло в своята къща приятелите на майка ми, Алексей и Евгения, и аз трябваше да умра от глад. Алексей свиреше на цигулка в един руски ресторант, а Евгения обслужваше дамския гардероб. Имаха три деца, шестимата живеехме в две стаи. Алексей беше адвокат по професия, бивш ученик на баща ми.

— Но с тях дружите, нали?

— Да, но те са много бедни. Знаете, всички се наситиха на руснаците, никой не се интересува вече от руски ресторанти и руски оркестри. От четири години Алексей е без работа. Станал е злобен, свадлив, а и пие. Едно от момичетата е при една своя леля в Ница, другото стана прислужница, синът стана сводник и скита из нощните заведения по Монмартър. Често идва тук, не знам защо тази вечер не го виждам — може да е спипал някоя мадама. Баща му го псува и бие, когато се напие, но щом синът си намери някоя приятелка и донесе в къщи сто франка, с тях прекарват няколко дни. Аз още живея при тях.

— Така ли? — запита Чарли изненадан.

— Нали все някъде трябва да живея. В „Сарай“ отивам чак вечер, а когато има малко работа, често се връщам в четири или пет часа. Но е много далече.

Известно време и двамата мълчаха.

— Какво искахте да кажете, че не сте плакали за онова, за което аз съм предполагал? — запита най-сетне Чарли.

Тя пак го изглежда недоверчиво, с любопитство.

— Наистина ли не знаете коя съм? Аз пък си мислех, че приятелят ви Саймън тъкмо затова ме е повикал.

— Нищо не ми е казвал. Само ми каза, че... че щял съм да прекарам весело с вас.

— Аз съм жената на Робер Берже. Само на това се дължи приемането ми в „Сарай“, макар да съм руския. Сензация е за клиентите.

— Може и да ме сметнете за глупав, но наистина нямам никаква представа за какво говорите.

Тя се изсмя кратко и сухо.

— Така е с човешката слава. Само на един ден път оттук, а нищо не значи вече името, което тук е в устата на всички. Робер Берже уби

един англичанин на име Теди Джордан, посредник по обзалагания при конни надбягвания. Осъдиха го на петнадесет години принудителна работа. Сега е в Сен Лоран, Френска Гвиана.

Лидия го каза толкова непринудено, че той просто не можеше да вярва на ушите си. Чарли се изплаши, ужаси се, обзе го любопитство.

— Наистина ли не го знаехте?

— Не. Давам ви честната си дума. Сега, като ми го разказахте, спомням си, че бях чел в английските вестници за този случай. Тогава предизвика доста голяма сензация, защото... защото жертвата беше англичанин, но бях забравил името на... на вашия съпруг.

— И във Франция предизвика голяма сензация. Делото продължи три дни. Хората се блъскаха за места, за да го слушат. Вестниците му отделяха първите си страници. Тогава никой не говореше за нещо друго. Да, голяма сензация беше. Тогава за първи път се видях с вашия приятел Саймън, или по-точно казано — той за пръв път ме видя; той държеше своя вестник в течение с хода на делото, а аз бях в съдебната зала. Делото беше много бурно, журналистите имаха всичката възможност да проявят способностите си. Трябва да го накарате да ви разкаже за делото. Той се гордее с репортажите си, които написа за своя вестник. Много духовити бяха; части от тях бяха преведени и поместени във френските вестници. Делото много му помогна.

Чарли не знаеше какво да каже. Яд го беше на Саймън. Този случай още веднъж показваше злъчния му хумор — да го постави в такова положение!

— Трябва да е било страшно за вас! — каза той несръчно.

Тя се обърна към него и го изгледа право в очите. Досега той беше запознат само с приятната страна от живота и още не беше виждал толкова дълбоко, толкова отвратително отчаяние, изписано по човешко лице. Почти нямаше вече вид на човешки образ, а по-скоро приличаше на някоя от онези японски маски, които изразяват определена страст, определено душевно състояние. Той изтръпна. Досега заради Чарли Лидия беше говорила повече на английски, само тук-там примесваше някой и друг френски израз, когато срещаше трудност да се изкаже на чуждия език. Но сега тя продължи на френски. Припевният тон на нейния руски изговор придаваше на

всичко казано от нея известен странно жаловит, а същевременно и недействителен оттенък. Като че ли говореше насън.

— Бях омъжена само от шест месеца. Очаквах дете. Може би тъкмо то да е спасило живота му. То и младостта му. Беше едва на двадесет и две години. Детето се роди мъртво. Премного бях страдала. Обичах го, вярвайте. Той беше първата и последната ми любов. Когато произнесоха присъдата му, искаха да ме накарат да се разведе с него. Заточението е достатъчен повод за развод във Франция. Казаха ми, че жените на затворниците почти винаги се възползвали от това си право без изключение; когато отказах, се ядосаха. Адвокатът на Робер беше много добър към мене. Каза ми, че съм направила всичко, каквото съм можела, много съм страдала, държала съм докрай за съпруга си, но сега трябвало вече да помисля и за себе си, била съм млада, трябвало отново да изградя живота си. Ако съм останела свързана с един затворник, щяла съм да си създам само излишни главоболия. Той изгуби търпение, когато му отговорих, че обичам Робер, че той е за мене всичко на света, че ще го обичам, каквото и да направи той, че съм готова всеки миг с радост да отида в Гвиана, ако ме повика. Найсетне адвокатът сви рамене и каза, че с руснаците не можело да се излезе на глава. Но ако променя решението си, достатъчно било само, да отида при него и той щял да ми помогне. Евгения и Алексей, горкият, пропадналият Алексей, и те не ме оставяха на мира. Казваха ми, че Робер бил мошеник, лош бил, срам и позор било да го обичам. Като че ли човек може да престане да обича, защото било позор! Лесно е да се каже за някой човек, че е мошеник. Какво значи то? Той уби и сега изкупва престъплението си. Никой не го познава така, както аз го познавам. Вижте, и той ме обича. Никой не знае колко нежен можеше да бъде, колко очарователен, колко весел, колко жизнерадостен. Казаха ми, че насмалко щял и мене да убие, както убил и Теди Джордан; никой не можа да разбере, че за това го обикнах още повече.

Чарли не беше запознат с подробностите, затова му беше невъзможно да си състави от думите на Лидия известна по-пълна представа.

— Как така насмалко и вас щял да убие? — запита той.

— Когато Робер се върна вкъщи, след като убил Джордан, беше много късно и аз си бях легнала. Но майка му го чакаше. Живеехме заедно с нея. Той бил в много весело настроение, но тя, още щом го

видяла, разбрала, че е извършил нещо страшно. Тя от седмица наред очаквала такова нещо и била станала като полулуда от страх.

— Къде се бави толкова до късно? — запитала го тя.

— Аз ли? Никъде — отговорил ѝ той. — Бях с някои хора — той се разсмял и я погалил по бузата. — Толкова е лесно да убиеш човек, мамо — казал той. — Толкова лесно, че е просто смешно.

Тогава тя разбрала какво е извършил и се разплакала.

— Горкичката ти женичка! — разридала се тя. — Колко нещастна ще я направиш!

Той свел поглед надолу и въздъхнал.

— Може би трябва и нея да убия! — казал той.

— Робер! — изпищяла майка му.

Той поклатил глава.

— Не бой се, няма да имам смелост — отговорил той. — И все пак, ако го направя, докато спи, няма да усети нищо.

— Божичко, защо го направи? — извикала тя.

Той изведнъж се разсмял. Чудно весел, заразителен смях имал. Просто невъзможно било да го чуе човек и да не се почувствува щастлив.

— Не бъди толкова глупава, мамо, аз само се пошегувах — казал той. — Нищо не съм направил. Върви да спиш.

Тя си знаела, че той я лъжел, но повече от това нищо не могла да изкопчи от него. Най-сетне се прибрала в стаята си. Живеехме в една мъничка къща в Ньой, но си имахме мъничка градинка, а дъното ѝ — пристройка. Когато се оженихме, майка му остави къщичката на нас, а тя самата се премести в пристройката, за да бъде близо до сина си, но и за да не ни пречи. Робер дойде при мене в спалнята и ме събуди с една целувка по устните. Очите му горяха. Той имаше сини очи, не толкова сини колкото вашите, по-скоро сиви, но бяха големи и много пламенни. В тях почти винаги светеше усмивка. Чудно живи бяха.

Когато стигна до тази част на разказа си, Лидия започна да говори по-бавно. Сякаш нещо ѝ беше дошло наум и се замисляше върху него, докато говореше. Тя изгледа Чарли с напрегнато изражение на лицето си.

— Има нещо във вашите очи, което ми напомня за него. Вашето лице има същата форма като неговото. Той не беше толкова висок като

вас и нямаше вашия английски цвят на кожата. Много хубав беше — тя замълча за миг. — Какъв лош човек е този ваш Саймън!

— Какво искате да кажете?

— Нищо.

Тя се наведе напред, с лакти, подпрени на масата, с лице, заровено в ръцете си, и продължи да разказва с монотонен глас, сякаш беше хипнотизирана и описваше събитие, което се разиграваше пред блуждаещия ѝ поглед.

— Аз се усмихнах, когато се събудих.

„Колко късно се връщаш! — казах му аз. — Бързай да се вмъкнеш в леглото!

— Сега още не мога да заспя — отговори той. — Много съм възбуден. Гладен съм. Има ли яйца в кухнята?“

— Вече се бях разбудила напълно. Не можете да си представите колко беше хубав, когато седеше на леглото ми с новия си сив костюм. Той винаги ходеше добре облечен и умееше чудесно да носи дрехите си. Косата му беше много хубава, тъмнокестенява и на вълни; винаги я носеше дълга и вчесана назад.

— „Ей сега ще облека една рокля и ще отидем да потърсим в кухнята“ — казах аз.

— Отидохме в кухнята и аз намерих яйца и лук. Изпържих лука, разбих и яйцата отгоре. Препекох му и малко хляб. Понякога, когато се връщахме от театър или кино, си приготвяхме в къщи нещичко за ядене. Бъркани яйца с лук бяха любимото му ядене и аз знаех как да ги приготвя точно по вкуса му. Ние обичахме тези си скромни вечери, само ние двамата в кухнята. Той отиде в мазата и донесе една бутилка шампанско. Знаех, че майка му ще се разсърди — тази бутилка беше последната от половин дузина. Един приятел на Робер от хиподрума му ги беше подарил. Той обаче каза, че му се пиело шампанско, и отвори бутилката. Изяде яйцата с вълчи апетит и изпи чашата си на един дъх. Както никога, беше в много добро настроение. Когато отиде в кухнята, забелязах, че очите му светеха, лицето му обаче беше бледо и ако не знаех, че беше най-невероятното нещо на света, бих помислила, че е пил. Но тогава цветът на лицето му се възвърна и аз си помислих, че е бил само уморен и гладен. Нямаше го целия ден и сигурно беше капнал от умора, пък и може да не е и сложил хапка в уста. Макар че няколко часа само бяхме разделени един от друг, той

беше луд от радост, че пак бяхме заедно. Просто не можеше да се насити да ме целува, затова, докато готвех, трябваше да го гоня, защото искаше да ме прегръща, а аз се страхувах да не загорят яйцата в тигана. Но не можех да се сдържам от смях. Седнахме един до друг на кухненската маса, наведени един към друг; той ме наричаше с всички галени имена на света, каквито му идваха на ума, галеше ме, милваше ме — ако ни погледнеше някой, щеше да си помисли, че сме женени само от една седмица, а не вече от шест месеца. Когато свършихме с вечерята, аз исках да измия съдовете, че като дойде майка му сутринта на закуска, да не завари нищо разхвърлено, но той не ме остави. Искаше веднага да си легнем.

— Робер беше като обхванат от бяс. Никога не бях допускала, че е възможно мъж да обича толкова силно някоя жена, както той мене през тази нощ. Аз изобщо не знаех, че жена е способна толкова силно да обожава някой мъж, така както аз обожавях съпруга си през тази нощ. Той просто беше ненаситен. Изглеждаше невъзможно да се задоволи страстта му. Някоя жена в света не е имала такъв любовник. А той беше мой съпруг. Принадлежеше на мене, само на мене! Ако ми го беше признал, краката — му щях да целуна! Когато най-сетне заспа изтощен, зората вече проникваше между завесите. Но аз самата не можех да заспя. Докато светлината все повече се засилваше, аз се загледах в лицето му — то беше гладко като на момче. Той спеше, с двете си ръце преметнати върху мене, а по устните му играеше лека щастлива усмивка. Най-сетне и аз заспах.

— Робер още спеше, когато се събудих и съвсем тихичко се измъкнах от завивките, за да не го събудя.

Отидох в кухнята да му сваря кафе. Бяхме много бедни. Робер работеше в кантората на един борсов посредник, но се беше скарал с господаря си и беше напуснал, а след това не беше успял да си намери работа. Интересуваше се страстно от конните надбягвания, участвуваше в обзалаганията и от време на време донасяше вкъщи по някоя и друга печалба, макар че майка му се отчайваше, като го виждаше да се занимава с това; понякога пък изкарваше по малко пари, като продаваше употребявани автомобили. Но преживявахме главно с пенсията на майка му (тя беше вдовица на полкови лекар) и от малкото ѝ спестени парици, колкото още имаше. Нямахме прислужница,

свекърва ми и аз си вършихме домашната работа. Заварих я в кухнята, белеше картофи за обед.

— Какво прави Робер? — запита ме тя.

— Спи още. Ако го видиш какъв е! С разчорлената си коса, също като някое момче на шестнадесет години!

Кафето стоеше на печката, а и млякото беше топло. Сгорещих го и изпих една чаша. После тихичко се качих горе, за да взема дрехите на Робер. Той държеше облеклото му винаги да е безупречно и аз се бях научила да ги гладя. Искрах когато се събуди да ги намери чисти и сложих ютията да се затопли. Когато слагах панталона му върху кухненската маса, забелязах, че по единия крачол имаше петна.

— Какво може да бъде? — викнах аз. — Панталонът на Робер е целият изцапан.

Мадам Берже скочи така бързо от стола си, че разпиля картофите. Тя издърпа панталона от ръцете ми и започна да го оглежда, после се разтрепера.

— Какво ли може да бъде? — казах аз. — Робер ще се ядоса. Новият му костюм.

— Видях, че майка му беше разтревожена, но французите са много смешни в това отношение — гледат на такива неща много по-различно от нас, руснаците. Не знам каква сума беше платил Робер за костюма си, но ако се повредеше, майка му цяла седмица нямаше да мигне при мисълта, че толкова много пари са били пръснати.

— Петната ще излязат — опитах се да я успокоя аз.

— Занеси горе кафето на Робер! — каза ми тя остро. Единадесет минава, време е да става. Остави там панталона. Знам какво да го направя.

Аз му налях една чаша и вече се готвех да се кача горе, когато чух Робер да слиза по стълбите. Той кимна на майка си и запита за вестника.

— Изпий си кафето, докато е горещо — казах му аз.

Той не ми обърна внимание, отвори вестника и започна да търси последните новини.

— Нищо няма във вестника — каза майка му.

Аз не разбрах какво искаше да каже. Робер прехвърли набързо страниците и отпи голяма глътка кафе. Беше необикновено спокоен. Взех балтона му и започнах да го четкам.

— Вчера си си изцапал панталона — каза майка му. — Днес трябва да облечеш синия си костюм.

Мадам Берже беше сложила панталона върху един стол. Донесе го и му показа петната. Той се загледа в тях продължително, а аз в това време го наблюдавах мълчаливо. Струваше ми се, че Робер не може да откъсне погледа си. Видя ми се странно. Според мене беше смешно да се гледа толкова трагично на една най-обикновена дреболия. Но такива са си французите — скъперници.

— Имаме бензин в къщи — обадох се аз. — С него ще изчистим петната. Или да дадем панталона да го почистят.

— Не ми отговориха. Робер мрачно се загледа в пода. Майка му обърна панталона, вероятно за да види дали има петна и по обратната страна, и забеляза, че в джоба имаше нещо.

— Какво имаш тука?

— Той скочи.

— Остави ги! Забранявам ти да тършуваш из джобовете ми!

— Опита се да издърпа панталона от ръцете ѝ, но тя го изпревари, бръкна вътре в джоба и измъкна цяла купчина банкноти. Той се закова моментално на място, като видя, че тя ги беше намерила. Тя пусна панталона на земята, изпъшка, сякаш я бяха проболи с нож, и пресегна с ръка към сърцето си. Тогава видях, че и двамата бяха бледи като мъртъвци. Внезапно една мисъл ми мина през ума като стрела. Робер често ми беше казвал, убеден бил, че майка му имала скрити някъде из къщата много пари. Напоследък доста бяхме закъсали. Робер изгаряше от желание да отидем заедно с него на Ривиерата; аз още не бях ходила там, а той седмици наред вече само за това говореше: щом посъберем малко пари, ще заминем двамата да изкараме един меден месец, макар и малко късничко. Когато се оженихме, той още си беше на служба и не можеше да отсъствува от работа. Така, изведнъж ми мина през ума, че сигурно е спипал спестените пари на майка си. Изчервих се до ушите, като си представих, че може да ги е откраднал. Но въпреки това не бях изненадана. Ненапразно от шест месеца бях омъжена за него и знаех, че беше в състояние да сметне такова нещо за чудесна шега. Видях, че банкнотите в ръката на майка му бяха все по хиляда франка. По-късно научих, че били седем банкноти. Тя го гледаше обещена, сякаш очите ѝ щяха да изскочат.

— Кога ги получи, Робер? — запита го тя.

Той се разсмя, но аз не забелязах, че беше нервен.

— Вчера ги спечелих на надбягванията — отговори той.

— Ах, Робер, Робер! — викна тя. — Нали обеща на майка си да не залагаш вече!

— Сигурна работа беше — заяви той. — Не можах да се стърпя. Сега можем да отидем на Ривиерата, душичке. Прибери ги. Иначе ще ми се изплъзнат между пръстите.

— Не, не! Не бива да ги вземе! — извика мадам Берже. Тя хвърли към Робер поглед, изпълнен с толкова неприкрит ужас, че се почувствувах засегната. После тя се обърна към мене.

— Върви горе да подредиш вашата стая! Не обичам къщата да стои по цял ден разхвърляна.

Забелязах, че искаше да се отърве от мене и нямаше желание аз да бъда в стаята, когато започнат да се карат. Тежко е положението на снахата. Мадам Берже обожаваше сина си, но той беше разсипник и я ядосваше до немай-къде. Сегиз-тогиз тя му правеше сцени. Понякога се затваряха двамата в нейната пристройка в дъното на градинката и аз ги чувах да крещят и да се карат. Обикновено той се връщаше оттам сърдит и намусен, а когато отново се виждах с нея, забелязвах, че е плакала. Качих се горе. Когато след време се върнах, те веднага прекратиха разговора си и мадам Берже ме помоли да купя малко яйца за обед. Обикновено Робер излизаше към обед и се връщаше чак вечерта, често много късно, но този ден си остана вкъщи. Чете книги, свири на пиано. Запитах го какво е имало между него и майка му, но той ми се скара да си гледам моята работа. През целия ден и двамата едва ли проговориха повече от десетина думи. Денят ми се стори без край. Когато си легнахме, аз се сгуших в Робер, обвих врата му с ръце. Направих го, за да го развеселя, но той ме отблъсна.

— И-их! Остави ме на мира! — извика той. — Днес нямам настроение за нежности. Други работи ми се въртят из главата.

— Почувствувах се страшно обидена, но нищо не му казах. Отдръпнах се от него. Той разбра, че ме е наскърбил, защото след известно време протегна ръка и ме пипна по лицето.

— Спи ми се, душичке — каза той. — Днес станах наопаки, но ти не се тревожи. Много пих вчера. До утре всичко ще ми мине.

— На майка ти ли бяха парите?

Той не ми отговори веднага.

— Да — каза най-сетне.

— Ах, Робер, как може да го направиш? — викнах му аз.

Той пак помълча една минута, преди да продума. Стана ми мъчно. Разплаках се.

— Ако някой те пита нещо, да знаеш: никакви пари не си виждала у мене! Не си знаела да имам пари!

— Как можеш да допуснеш да те издам? — викнах аз.

— И за панталона. Мама не можа да извади петната. Хвърли го.

— Внезапно си спомних, следобед, докато Робер свиреше на пианото, а аз седях до него, бях усетила миризма на изгорено. Бях станала да видя какво гори.

— Стой тука! — беше ми казал той.

— Но в кухнята нещо гори!

— Сигурно мама гори стари парцали. Страшно кисела е днес. Ще ти откъсне главата, ако слезеш долу да й додяваш.

Разбрах, че не е хвърлила панталона и не гореше стари парцали, ами ги е пхнала в огъня да изгорят. Голям страх ме обзе, но нищо не казах. Той ме улови за ръката.

— Ако някой те запита нещо — каза ми той. — Трябва да кажеш, че толкова съм изцапал панталона си, когато съм чистил един автомобил, че не били вече за носене. Майка ми ги подарила завчера на един просяк. Ще се закълнеш ли, че е било така?

— Да — отговорих аз, но гласът ми едвам излизаше.

— Тогава той каза нещо страшно.

— От това може да зависи животът ми.

Бях толкова сломена, толкова ужасена бях, че не можах нищо да отговоря. Заболя ме главата дотолкова, че сякаш щеше да се пръсне. Не вярвам през тази нощ да съм мигнала. Робер спа неспокойно. Непрекъснато се стряскаше и се мятеше в леглото. Сутринта слязохме рано долу, но свекърва ми беше вече в кухнята. Обикновено тя се обличаше прилично и като излизаше, почти изглеждаше елегантна. Беше вдовица на доктор и дъщеря на генералщабен офицер; гордееше се много с общественото си положение и изобщо не даваше възможност на хората да се сетят колко много жертви й струваше да се облича така, както тя смяташе за необходимо, когато отиваше на гости при стари познайници от полка. С накъдрената си коса, с маникюра на ръцете си и с малко червило по бузите тя нямаше вид на по-стара от

четиридесет; но тази сутрин беше ненапудрена, чорлава и по пижама; който я погледнеше в този момент, можеше да я помисли за някоя дърта сводница, която преживява от спестените си пари. Тя не каза добро утро на Робер, само безмълвно му подаде вестника. Аз го проследих, докато четеше, и забелязах как изражението на лицето му се промени. Той долови погледа ми, погледна ме и се усмихна.

— Е, гълъбче, какво става с кафето? — каза той весело. — Цял ден ли ще стоиш да зяпаш своя господар и повелител, или ще му дадеш закуска?

— Разбрах, че във вестника има нещо, което ще ми осветли донякъде нещата. Робер привърши закуската си и се качи да се облече. Когато слезе, аз се изплаших, защото беше облякъл светлосивия си костюм, с който беше излязъл преди два дни. Но тогава се сетих, че навремето си беше поръчал два панталона за това сако. Тогава много спориха по тази поръчка. Мадам Берже не беше съгласна с този разход, но Робер заяви, че не можел да си намери работа, ако не е прилично облечен, и най-сетне тя отстъпи, както винаги. Въпреки всичко тя настоя Робер да си поръча и втори панталон, защото винаги най-напред се изтърквали панталоните, затова в края на краищата това означавало известна икономия. Робер излезе и каза, че нямало да се върне за обед. Скоро след това и свекърва ми излезе да пазарува. Щом излезе, аз се нахвърлих върху вестника. Видях, че намерили мъртъв в жилището му някакъв англичанин, Теди Джордан, посредник по обзалаганията при конните надбягвания. Бил намушкан в гърба. Често бях чувала Робер да говори за него. Разбрах, че го е убил. Почувствувах такава болка в сърцето, че се уплаших да не умра на място. Разтреперих се от ужас. Не знам колко време съм стояла така. Не можех да помръдна. Най-сетне чух да щрака ключ в ключалката на външната врата и разбрах, че мадам Берже се връщаше. Оставих вестника на мястото му, където си стоеше по-рано, и се залових за работата си отново.

Лидия въздъхна дълбоко. Бяха дошли в ресторанта към един часа, може да е било и по-късно, но беше станало два часа, докато привършиха вечерята си. Когато влязоха, всички маси бяха заети, дори и пред бара имаше натрупани хора. Лидия беше говорила твърде дълго, хората се бяха разотишли. Пред бара нямаше вече навалица. Сега там

сediaхa само двамина, а освен масата на Чарли и Лидия само още една маса беше заета. Келнерите поглеждаха нетърпеливо.

— Мисля, че трябва да си отиваме вече — каза Чарли.

— Искат да се отърват вече от нас!

В този миг хората от другата маса станаха. Жената, която им донесе дрехите от гардероба, донесе и балтона на Чарли и го сложи върху една съседна маса. Чарли поиска сметката.

— Сигурно ще намерим някое друго заведение, където да отидем?

— Можем да отидем в Монмартър. „Грааф“ цяла нощ държи отворено. Страшно съм уморена.

— Ако искате, мога да ви придружа до дома?

— При Алексей и Евгения? Днес не! Сигурно ще е пиан. Цяла нощ ще се кара с Евгения, че не възпитала добре децата, и ще оплаква нещастията си. Не искам да ходя в „Сарай“. По-добре да отидем в „Грааф“. Там поне е топло.

Тя изглеждаше толкова сломена и изтощена, че Чарли ѝ направи едно предложение, макар и колебливо. Сега той си спомни какво му беше казал Саймън — че можел да си води в хотела, когото си иска.

— Слушайте! В моята стая имам две легла. Елате с мене.

Тя го изглежда недоверчиво, но той се усмихна и поклати глава.

— Само за спане, искам да кажа — добави той. — Нали днес съм пътувал, и аз съм капнал от умора.

— Добре.

Когато излязоха на улицата, не можаха да намерят такси, но до хотела не беше далеч, затова тръгнаха пеша. Един полузаспал нощен портиер им отвори вратата и ги придружи догоре с асансьора. Лидия си свали шапката. Челото ѝ беше широко, бяло. Досега той не беше виждал косата ѝ. Тя беше къса, накъдрена отзад, светлокестенява. Лидия захвърли обувките си и свали роклята си. Когато Чарли се върна от банята, където беше отишъл да си облече пижамата, Лидия не само си беше легнала, но дори и спеше вече. Той си легна и изгаси лампата. След като бяха излезли от ресторанта, не бяха си разменили ни го една дума.

Така прекара Чарли първата си нощ в Париж.

ГЛАВА IV

Когато се събуди, беше вече късно. В първия миг не можа да осъзнае къде се намира. После съгледа Лидия. Не бяха спуснали завесите и през жалюзите се промъкваше сива светлина. Стаята с евтините си чамови мебели изглеждаше нечиста. В другото легло до неговото Лидия лежеше по гръб, с широко отворени очи и се взираше нагоре, в тавана. Чарли погледна часовника си. Присъствието на чуждата жена до него го смущаваше.

— Наближава дванадесет часа — каза той. — Аз бих предложил да изпием само по чаша кафе и после да отидем заедно да обядваме. Имате ли нещо против?

Тя го погледна сериозно, но не с ненавист в очите.

— Гледах ви, докато спите. Толкова спокойно спяхте, толкова дълбоко — като малко дете. Лицето ви имаше толкова невинно изражение. Поразително беше.

— Лицето ми е отвратително небръснато — отговори той.

Чарли се обади по телефона в администрацията и поръча кафе. Донесе им го една пълна камериерка на средна възраст. Тя хвърли към Лидия бърз поглед и я изгледа от главата до петите, но лицето ѝ остана неподвижно. Чарли пушеше с лулата си, а Лидия — цигара след цигара. Говореха малко. Чарли не знаеше как да се държи в това особено положение, а Лидия изглеждаше потънала в мисли, и то в мисли без никаква връзка с него. След известно време той отиде в банята, за да се обръсне и изкъпе. Когато се върна, Лидия седеше по пижама в едно кресло пред прозореца. Прозорецът гледаше към двора. Нищо друго не се виждаше, освен прозорците на насрещните стаи, етаж след етаж. През тази сива коледна утрин гледката беше неизказано нерадостна. Лидия се обърна към него:

— Не можем ли тука да се нахраним, вместо да излизаме?

— Искате да кажете долу, нали? Щом така обичате. Не знам каква е храната тук.

— Няма значение. Искам да кажа тука горе, в стаята. Толкова е хубаво да се откъсне човек за няколко часа от света. Спокойствие, мир, тишина, самота. Човек би казал, че такива разкошни удоволствия са достъпни само за богатите, а ние можем да ги имаме безплатно. Странно е, че въпреки това мъчно можем да ги имаме.

— Ако обичате, ще поръчам да ви изпратят вашия обед тук, а аз ще изляза.

Очите ѝ останаха за известно време приковани в лицето му, усмихнати загадъчно.

— Не ми пречите. Навярно сте много мил, симпатичен човек. По-приятно ще ми бъде да останете; нещо обезпокоително се излъчва от вас, но то ми действа добре.

Чарли не беше свикнал да си придава голяма важност, но въпреки това малко се ядоса; видя му се доста прекалено това разполагане с него от нейна страна. Но той беше благовъзпитан и с нищо не се издаде. Освен това положението му беше твърде особено, но макар и да не беше, както той си представяше Париж, все пак му се виждаше интересно. Той огледа стаята. Леглата още не бяха оправени; шапката на Лидия, костюмът, чорапите и обувките ѝ бяха разхвърляни, повечето от тях по пода; неговите дрехи бяха нахвърляни в безредие върху един стол.

— Стаята е страшно разхвърляна — каза той. — Смятате ли, че е удобно да се храним в тази бъркотия?

— Че какво от това? — отговори тя със същия смях, който той беше чул за пръв път от нейната уста. — Но ако вашето строго чувство за благоприличие се бунтува, ще оправя леглата или пък камериерката ще ги оправи, докато аз се къпя.

Тя отиде в банята, а Чарли повика един келнер и поръча яйца, малко месо, сирене, плодове и една бутилка вино. После позвъни за камериерката. Наистина стаята беше затоплена, но имаше и огнище и ако се запалеше, щеше да бъде по-приятно. Докато камериерката донесе дървата, Чарли се облече, а когато тя започна да подрежда, той седна до прозореца и се загледа надолу, към пустия безрадостен двор. Младежът се замисли тъжно за компанията в Тери-Мейсънови. Сега всички ще изпият по чаша от прочутото испанско вино „Херес“, преди да седнат на коледната трапеза с обичайния печен пуяк и пудинг, и всички ще се веселят до забрава, ще се радват на коледните подаръци,

ще вдигат шум, ще викат, ще се смеят. След известно време Лидия се върна. Не беше се гримирала, косата ѝ беше гладко сресана, клепачите ѝ не бяха вече подути; тя изглеждаше млада и хубава, но хубостта не беше от оня вид, който възбужда плътски желания, и макар Чарли да не беше съвсем студен по природа, сега я видя да влиза, без сърцето му ни най-малко да се разтупти.

— О-о, вие сте се облекли вече — каза тя. — Тогава може ли да стоя с вашата пижама? Услужете ми и с вашите пантофи. Ще потъна в тях, но нищо.

Пижамата му беше от синя коприна на цветчета, подарък от майка му за рождения му ден; на Лидия беше дълга, но тя тъй сръчно я беше навила около тялото си, че ѝ стоеше много добре. Тя беше радостно изненадана, когато видя огъня запален в огнището и седна на стола, който той притегли за нея. Тя запали цигара. Твърде странна му се стори неповторимата непринуденост, с която Лидия приемаше положението. Тя се държеше така, сякаш цял живот се познават с Чарли. Ако не бяха вече изчезнали всичките му илюзии относно нейните чувства към него, сега щеше да ги разруши нейната очебийна увереност, че той окончателно се е отказал от всякакво намерение да спи с нея. Той остана изненадан, като видя с каква истинска охота тя седна да се храни. След всичко онова, което му беше разказала снощи, той си беше въобразил, че ще трябва да я насилва за всяка отделна хапка. За неговата романтична душа беше същински удар, когато видя, че Лидия изяде не по-малко от него, и то с очевидна наслада.

Тъкмо бяха изпили кафето си, когато телефонът иззвъня.

— Чарли? Искаш ли да слезеш за малко?

— Съжалявам, но сега не може.

— Защо да не може? — запита Саймън остро.

Той очевидно смяташе, че всички трябва да бъдат готови да захвърлят всичко на една страна и същия миг да се втурнат, щом той ги повика. Колкото и незначително да беше за него известно нещо, щом той го повеляваше, а срещаше съпротива, веднага ставаше много важен.

— Лидия е при мене.

— Коя е тая Лидия, дявол да го вземе?

Чарли се поколеба за миг.

— Ами... княгиня Олга.

Настъпи кратко мълчание, после Саймън прихна да се смее с дрезгав глас.

— Моите поздравления, момчето ми! Аз си знаех, че ще се погаждате. Тогава, ако ти останат няколко минутки свободно време за един приятел, обади ми се.

Саймън окачи слушалката. Когато Чарли се обърна към Лидия, тя се взираше в огъня. Нито една жилчица по неподвижното ѝ лице не издаваше, че е чула разговора. Чарли избута настрани масичката, на която се бяха нахранили, и се настани на шезлонга колкото може по-удобно. Лидия се наведе и сложи още малко дърва в огъня. Нещо интимно се долавяше в това нейно движение и то направи впечатление на Чарли. След малко тя се намести по-удобно в креслото също като малко кученце, което се обръща два-три пъти на възглавницата си, докато се настани най-удобно. Целият следобед останаха в стаята. Безрадостната светлина на зимния ден избледня и те останаха в стаята само със светлината на огъня. Из стаите оттатък двора тук-там започнаха да светват лампи; сивите прозорци без завеси изглеждаха странни и недействителни, като осветените прозорци на сценични декори. Но на Чарли му се стори, че те не бяха по-недействителни от неговото положение и от обстоятелството, че той седеше тук, в тази бедна спалня, край игривите пламъци на огъня, докато тази жена му разказваше своята страшна история. Тя съвсем не се замисляше, изглежда, че той може би нямаше желанието да я слуша. Очевидно съвсем не ѝ минаваше през ума, че той може би имаше някаква друга работа, или че тя със своята изповед стоварва върху плещите му товар, твърде тежък за чужд човек. Изпитваше ли тя нужда от неговото съчувствие? Той дори и в това не беше сигурен. Тя не знаеше нищо за него и нищо не искаше да знае. Той просто ѝ беше приятен и ако нямаше толкова силно чувство за хумор, би ѝ се разсърдил за нейното равнодушие. Надвечер тя замлъкна и по едно време Чарли позна по равномерно ѝ дишане, че беше заспала. Той стана, защото толкова дълго беше седял, че тялото му беше изтръпнало и го болеше; за да не я разбуди, той отиде на пръсти до прозореца, седна на един стол и се загледа към двора. Тук-таме зад осветените прозорци се движеха човешки сенки; той видя някаква възрастна жена да полива саксия; видя един мъж по риза, легнал на леглото си, унесен в четене. Що за хора можеше да бъдат? Вероятно прости, обикновени хора от средната

класа, със скромно материално положение, защото хотелът беше евтин, а кварталът беден; но така както ги гледаше през прозорците, като през прозорчето на паноптикум, те му се струваха странно недействителни. Кой можеше да знае какво ставаше там? Какви страсти, какви престъпления се криеха зад всекидневната им външност? В някои стаи завесите бяха спуснати, само тесните ивици светлина издаваха, че вътре има хора. Някои от прозорците бяха тъмни. Стаите зад тях не бяха празни, защото хотелът беше препълнен, обитателите им обаче сигурно не се бяха още прибрали. По какви тайнствени пътища бяха тръгнали? Нервите на Чарли се изопнаха, изведнъж го обзе ужас при мисълта за всички тези непознати човешки същества, чийто живот му беше толкова чужд; под гладката повърхност се таеше нещо смътно, тъмно, чудовищно, ужасно.

Той смръщи чело и си припомни цялата дълга, зловеща история, която беше слушал целия следобед. Лидия му я разказа откъслечно, несвързано, оттук-оттам, ту за тежката си борба за живот в Париж, ту за мизерните си детски години в Лондон, ту за мъчителните си дни след убийството, за ужаса на арестуването и за мъките си по време на делото. Той беше чел детективски истории, четеше всеки ден и вестник; знаеше, че всеки ден се извършват престъпления; знаеше, че има хора, които живеят в мизерия, но досега, тъй да се каже, само отстрани беше научавал за всичко това; ужасно и неприятно беше тъй изведнъж да види някого пред себе си и да влезе в лични връзки с човек, с когото нещо подобно вече се е случило. Той изведнъж си спомни за една картина от Мане, която изобразява застрелването на един човек — Максимилиан ли беше? Той винаги я беше смятал за изключителна картина. Сега изтръпна от ужас, като му стана ясно, че тя представляваше истинска случка — императорът действително беше стоял на това място, а когато войниците са насочили пушките си към него, вероятно му се е сторило непонятно, че още се намира там, а в следния миг ще престане да съществува.

А сега, като познаваше вече Лидия, като ѝ беше принадлежал една вечер и един ден, като беше ял и танцувал с нея и преживял толкова часове в тъй близка дружба с нея, му се струваше невероятно да я сполетят такива преживелици.

Лидия и Робер Берже се срещнали по чиста случайност — разказа му тя, — ако можем да вярваме в случайности. Чрез своите приятели, при които живеела и които работели в един ресторант, Лидия получавала понякога безплатен билет за концерт. А когато не можела да се снабди с безплатен билет, а много искала да слуша музика, спестявала от надницата си пари, колкото да ѝ стигнат за правостоящото място. За нея музиката била единственият разкош и единствената отмора. Най-много обичала руска музика. Чрез нея, така ѝ се струвало, тя се приближавала до сърцето на своята родина, за която копнеела с цялата си душа и която никога не била виждала. Нищо не знаела за Русия с изключение на онова, което била чувала от устата на родителите си, от разговорите между Евгения и Алексей, когато се връщали в спомените си, или от романите. А когато чувала композициите на Римски-Корсаков и Глазунов и естествено мощните композиции на Стравински, тогава нейните впечатления придобивали вид и образ. Този провлачен ритъм и тези буйни мелодии, които звучат тъй чужди и непонятни за европейците, я издигали над самата нея, над жалкото ѝ съществуване и събуждали такава непреодолима любов в сърцето ѝ, че по бузите ѝ потичали сълзи на щастие. Но тъй като виждала всичко това само с духовните си очи, а не и с телесните, защото то било плод само на нейния слух и на разпаленото ѝ въображение, виждала го странно разкривено; виждала Кремъл с позлатените му куполи, украсени със звезди, виждала Червения площад и Кремълската стена, които сякаш образували декори на някоя приказка; за нея княз Андрей и пленителната Наташа все още крачели из оживените улици на Москва; Дмитрий Карамазов, след разгулни нощи, прекарани при циганите, все още пристигал на Мостобарецкия мост заедно с нежния Альоша, с търговеца Рогожин и Настася Филиповна от двете страни и препускал с шейна покрай нея, а бледите образи от Чеховите разкази се лутали насам-натам, люшкани от живота, както вятърът люшка повехналите листа; Летният дворец и Невският проспект били за нея магически имена, а Ана Каренина все още се возела в своята каляска, елегантният Вронски се изкачвал в новата си униформа по стълбищата на големите сгради край канала Фонтанка, а нещастният Разколников бързал по „Литейний“. Страстта и копнежът на тази музика събуждали в паметта ѝ романите на Тургенев, пред нея изпъквали просторните порутени дачи, където

хората прекарват будни цялата ухайна лятна нощ, в паметта ѝ изпъквали и мочурищата, бледи и сиви сред тихия утринен здрач, където ловците стрелят по диви патици; тя виждала заедно с Максим Горки окаяните села, където се пие без мярка, където се люби грубо и се убива безпощадно; виждала и мътното течение на Волга, безкрайните степи на Кавказ и омайния красив Крим. Преизпълнена от копнеж, преизпълнена от пожелание за този изчезнал завинаги живот, преизпълнена от тъга по своята неவிждана родина и чужда сред този враждебен свят, в такива мигове тя се чувствувала съединена с великата си тайнствена татковина. Когато говорела майчиния си език, макар и тъй завалено, се чувствувала руския и още по-силно обиквала родината си; в такива мигове чувствувала, че принадлежи на тази земя и разбирала, че баща ѝ наистина не е можел да не се завърне там, въпреки всички предупреждения, дори и с опасност за живота си.

По време на един от тези концерти именно, където свирели само руска музика, тя застанала до един млад мъж, а той — както тя забелязала — от време на време поглеждал към нея. Веднъж тя случайно бегло го погледнала и останала поразена от страстния унес, с който той слушал: ръцете му били скръстени, устата му леко отворена, сякаш с мъка си поемал дъх. Той бил като омагьосан. Лицето му имало хубави, ясно открити очи, изглеждал от добро семейство. Лидия бързо отвърнала поглед и отново се отдала на музиката и на всевъзможни мечти, които връхлитали върху нея. Увлечена в музиката, тя изобщо не усетила как някаква мека ръка обгърнала нейната и я стиснала леко. Сепнала се. Бързо издърпала ръката си. Откъсът бил последният преди антракта, а когато свършил, младежът се обърнал към нея. Чудно хубави очи имал, сиви, под гъсти вежди и забележително благи.

— Вие плачете, госпожице.

Помислила, че и той е руснак като нея, но изговорът му бил чисто френски. Разбрала, че е стиснал ръката ѝ изведнъж само от внезапен изблик на съчувствие. Трогнала се.

— Не че съм нещастна — отговорила тя и леко се усмихнала.

И той ѝ се усмихнал на свой ред, а усмивката му била пленителна.

— Знам, знам. Руската музика е особена. Въодушевява, но пък и разкъсва сърцето.

— Но вие сте французин. Какво може да намирате в нея?

— Да, французин съм. И аз самият не знам какво намирам в нея. Но единствено тази музика ми се слуша. В нея долавям сила и страсти, кръв и унищожение. Всичките ми нерви изопва, кара ги да трептят — разсмял се сам на себе си. — Като слушам тази музика, ми се струва, че няма нещо в света, което да не мога да извърша.

Тя не му отговорила. Странно било, че една и съща музика можела у различни хора да поражда толкова различни чувства. На нея току-що чутата музика ѝ говорела за трагедията на човешкото съществуване, за безполезността на човек да се бори срещу съдбата; нашепвала ѝ за щастието, за покоя на самоотрицанието.

— Ще дойдете ли идната седмица на концерта? — запитал я той.
— И тогава само руска музика ще свирят.

— Не вярвам.

— Защо не?

Той бил млад, едва ли по-възрастен от нея самата; в него имало нещо тъй откровено, тъй непринудено, че сърце не ѝ дало да отговори твърде рязко на един въпрос, който не би трябвало да бъде отправен към непознат човек. Нещо в поведението му я карало да мисли, че той нямал намерение да завърти любов с нея. Усмихнала му се.

— Не съм милионерка. Днес рядко се срещат богати руснаци.

— Познавам се с някои от хората, които дават тези концерти. Имам свободна карта за двама души. Ако имате желание да дойдете с мене, можем да се срещнем идната неделя пред входа.

— Не вярвам да мога да направя такова нещо.

— Защото ще се компрометирате, така ли? — усмихнал се той.
— Тези концерти се посещават толкова много, че можете да се чувствувате съвсем спокойна.

— Аз работя в шивашко ателие, та затова ще бъде трудно да се компрометирам. Но не мога да приемам покани от непознати хора.

— Сигурен съм, че сте много благовъзпитана млада дама, но не бива да имате неразумни предразсъдъци.

Тя не искала повече да говорят по този въпрос.

— Хм... ще видим. Във всеки случай благодаря за любезността ви.

Заговорили за други неща, докато диригентът вдигнал палката си. Когато концертът свършил, младежът се сбогувал.

— Значи идната неделя, нали? — запитал я той.

— Ще видим. Не ме чакайте.

Разделили се, изгубили се из тълпата, която напирала към изхода. През седмицата Лидия често се замисляла за хубавия младеж с големите сиви очи. Приятно ѝ било да си мисли за него. Докато стигне до тази си възраст, много пъти ѝ се налагало да се брани срещу домогванията на мъже. Задиряли я и Алексей, и синът му, сводникът, но не ѝ било лесно да се отърве от тях. Една силна плесница — и плачливият пияница разбирал, че нищо няма да може да постигне, а сина съумяла да държи на разстояние чрез ловка смесица от присмех и недвусмисленост. Смеела се горчиво при мисълта, че за нея било много по-съблазнително някой да ѝ предложи един хубав обед, отколкото влюбеното си сърце. Нейният инстинкт ѝ подсказвал, че младежът от концерта не е като другите. Разбира се, не бил против да поговори от време на време по малко, когато му се удаде случай, както всеки друг млад човек, но то нямало нищо общо с поканата му за неделя. Нямала намерение да я приеме, но била трогната от вежливото му държание. Имало нещо симпатично в него, нещо първобитно и непринудено. Чувствувала, че може да му се довери. Прегледала програмата. Щели да свирят Патетичната симфония — нямала голямо желание да я чуе, тя намирала Чайковски за твърде много поевропейчен, — но щели освен това да свирят и „Sacre du Printemps“ и Струнен квартет на Бородин. Задавала си въпроса, дали младежът наистина е пламнал по нея. Твърде възможно било поканата му да била само моментно хрумване и в следващия миг да е забравил за нея. Когато наближила неделята, Лидия почувствувала силно желание да отиде и да се увери; пък и много ѝ се искало да чуе концерта, но нямала нито стотинка в джоба си, освен парите, необходими ѝ за метрото и за обедите ѝ през идната седмица. Всички останали пари се принудили да даде на Евгения. Ако не дойдел младежът, нямало значение, но ако дойдел и наистина имал два билета, тогава нищо нямало да му струва да я вземе със себе си, а тя с нищо не искала да му бъде задължена.

Най-сетне някакъв вътрешен подтик я тласнал към зала „Пленел“ и тя действително намерила младежа да я чака на посоченото от него място. Очите му светнали още щом я съгледал; ръкувал се с нея сърдечно, сякаш били стари приятели.

— Толкова се радвам, че дойдохте! — казал той. — От двадесет минути вече чакам. Толкова ме беше страх, че може да не дойдете!

Тя се изчервила и се усмихнала. Влезли в залата и си намерили места на петия ред.

— Без пари ли имате билетите? — запитала изненаданата Лидия.

— Не, купих ги. Казах си, че ще ни бъде по-удобно седнали.

— Що за глупости! Аз съм свикнала да стоя права!

Но тя се почувствувала поласкана от вниманието му, а когато след малко той я уловил за ръката, тя не я отдръпнала. Нищо лошо нямало, казала си тя, а освен това може би наистина му е била малко задължена. По време на антракта той й казал името си — Робер Берже, а и тя му казала своето. Той добавил, че живеел с майка си и работел при един борсов посредник. Обноските му били изискани, говорел й с младежко въодушевление и я накарал да се смее, а буйната му жизнерадост й допадала. Пламенните му очи и подвижните черти на лицето му й подсказвали, че бил с горещ темперамент. Край него човек се чувствувал като край огън. Младостта буквално струяла от него като огън. Когато концертът свършил, двамата се разходили из Елисейските полета, а Робер я запитал не иска ли да отидат заедно да пият чай. Когато се опитала да откаже, той не отстъпил. За нея било съвсем непознат разкош да седи в елегантна сладкарница, между елегантно облечени хора, а съблазнителната миризма на сладкишите, омайният дъх на парфюми сред топлата, приветлива обстановка й замаяла главата. Останали там един час. Лидия му разказала за себе си, за баща си, за онова, което му се е случило, за живота си дотогава, за това, как се справяла с живота досега; той я изслушал със същото вълнение, с което и говорел. В сивите му очи се четяло безгранично съчувствие. Когато трябвало да си тръгват вече, той я запитал дали не иска да отиде с него на кино някоя вечер. Тя поклатила глава.

— Защо не?

— Вие сте богат младеж и...

— Нищо подобно! Това не е вярно. Освен пенсията си, майка ми почти нищо друго няма, а аз имам само толкова, колкото ми е заплатата.

— Тогава не бива да пиете чай в скъпи сладкарници. А що се отнася до мене, аз съм бедна работничка, знаете това. Благодаря ви много за вашата любезност, но не бива да се оставя да ми завъртят

главата. Не бива да се оставя да ме подведат, а още по-малко да злоупотребявам с вашата доброта, щом не мога да се покажа признателна към вас.

— Но аз съвсем не искам да се показвате признателна към мене. Вие ми харесвате. Приятно ми е да бъда с вас. Миналата неделя, когато заплакахте, толкова се трогнах, като ви гледах, че си помислих, че сърцето ми ще се пръсне. Вие сте сама на света, а и аз... в известно отношение и аз съм сам. Надявах се, че ще можем да станем приятели.

Тя го погледнала за миг студено. Били на една и съща възраст — да, разбира се, — а колко по-възрастна от него се чувствувала тя! Лицето му било толкова откровено! Тя не се съмнявала, че думите му били казани най-откровено, но била достатъчно умна да знае, че те били безсмислени.

— Слушайте да ви кажа нещо най-откровено. Знам, че не съм хубавица, но съм млада, а пък има и хора, които да ме смятат за хубава — има хора, които са запазили в душата си известно влечение към руския тип. Не мога да предположа, че целта ви е да разговаряте само с мене. Досега нито веднъж не съм спала с мъж и с вас нямам намерение да спя.

— Във всеки случай откровено се изказахте — усмихнал се той. — Но вижте, аз го знаех. Ненапразно цял живот все в Париж съм живял. Аз познавам инстинктивно дали нещо може да стане с някое момиче или не. Веднага забелязах, че с вас не може да стане. На концерта, когато ви улових за ръката, направих го, защото видях, че и вие също тъй дълбоко преживявахте музиката като мене. Мъчно мога да ви го обясня, но ми се стори, че при това докосване вашите чувства се преляха в мене и придадоха на моите още по-голяма живост. Нито следа от плътски желания нямаше в мене.

— И все пак съвсем различни неща чувстваме — отговорила тя замислено. — Веднъж ви погледнах в лицето и останах поразена, като видях изражението ви. Лицето ви беше жестоко и сурово. Не беше вече човешко лице, приличаше на маска на тържествуваща злина. Изплаших се тогава.

Той се разсмя весело, а смехът му беше толкова младежки, толкова мелодичен и безгрижен, погледът му толкова дружелюбно откровен — просто да не повярва човек, че чертите на лицето му са

могли под влияние на тази страстна музика да изразят толкова — студена жестокост.

— Какви мисли имате! Но не ме смятате за някакъв търговец на млади момичета, който има за цел да ви подмами в ноктите си и да ви изпрати с парахода за Буенос Айрес, нали?

— Не — казала тя, усмихвайки се. — Не ви смятам за такъв.

— Какво може да ви навреди това, че ще дойдете с мене на кино? Обясните ми вашите разбирания веднъж завинаги и аз ги приемам.

Сега пък тя се разсмяла. Глупаво било да прави толкова фасони. Толкова малко удоволствия имала в живота, затова, щом му доставяло удоволствие да излиза с нея, щом се задоволявал само с толкова, да седи до нея и да разговаря с нея, тогава защо да се отказва? Най-сетне, тя нямала никакво обществено положение и не била длъжна да дава на някого сметка за постъпките си. Достатъчно голяма била да се пази в живота и му дала ясно да разбере какво можел да очаква от нея.

— Добре тогава — казала тя. — Съгласна съм.

Ходили няколко пъти заедно на кино, а след представлението всеки път придружавал Лидия до метрото. По краткия път дотам той я улавял под ръка, а по време на представлението я държал за ръката, веднъж-дваж на раздяла я целунал леко по двете бузи, но единствено тази интимност си позволил. Приятно ѝ било да бъде заедно с него. Имал особен, духовит, ироничен начин да говори за живота, затова ѝ допадал. Не се хвалел, че бил чел много; нямал време да чете, казвал той — животът бил по-занимателен от книгите; но не бил глупав, та ако бил чел някоя книга, можел да говори интересно за нея. На Лидия ѝ се сторило странно, че той се удивлявал особено много на Андре Жид. Бил запален играч на тенис и разказал на момичето, че известно време го уговаряли да тренира сериозно. Видни спортисти намирали, че имал качествата да стане шампион и се интересували от него. Но нищо не излязло от тази работа.

— За да излезе на първо място, човек трябва да има повече пари и повече време от мене — заявил той.

На Лидия ѝ се сторило, че той е влюбен в нея, но се пазела да не го сметне за нещо сигурно; страхувала се собствените ѝ чувства да не се окажат лош съдия в тази работа. Мислите ѝ започнали все по-често да се насочват към него. Той бил първият ѝ приятел досега на една възраст с нея. Благодарение на него тя преживяла щастливи часове на

концертите всяка неделя следобед, а и приятни вечери на кино. Чрез него животът за нея станал по-интересен и придобил известен смисъл и съдържание, неизвестни й дотогава. Заради него тя се стараела да се облича по-хубаво. Дотогава нито веднъж не се била гримира, но след четвъртото или петото излизане с него си сложила малко червилце и малко сенки под очите.

— Какво сте направили? — запитал я той, когато излезли на светло. — Защо сте си нацапали това нещо на лицето?

Тя се разсмяла и се изчервила под грима.

— Искях да стана малко по-хубава за вас. Да не си помислят хората, че излизате с някоя слугиня, току-що дошла от село.

— Но вие ми харесвате тъкмо защото бяхте толкова естествена! На човек просто му омръзва на всяка крачка да гледа само нарисувани лица. За мене беше трогателно, като гледах, че нямате нищичко по бледите бузи, нищичко по устните си, нищичко и по веждите си. За мене беше същинско освежаване да ви гледам такава, сякаш влизах в някоя гора, след като дълго съм скитал по някое нагрятото от слънцето шосе. Без грим изглеждате толкова непоковарена, толкова честна и почтена. Чувствува се чистотата на душата ви.

Сърцето ѝ забило почти болезнено, но от онзи род болки, която ни кара да се чувствуваме по-щастливи дори и отколкото при радост.

— Добре, щом не ви харесва, отсега нататък няма вече да го правя. Само за вас го направих.

Тази вечер тя не могла да съсредоточи вниманието си върху филма, на който Робер я завел. Преди това тя гледала с недоверие на мекия му звучен глас и на нежните му вечно усмихнати очи, но сега ѝ се виждало почти невъзможно да не вярва, че той я обича. Напрегнала всичките си сили, за да не се влюби в него. Постоянно си повтаряла, че от негова страна е просто едно временно увлечение и че тя трябвало да се пази чувствата ѝ да не станат причина да пропадне. Тя била твърдо решила да не му става любовница. Толкова много истории от този род била виждала сред дъщерите на руските бежанци, които толкова мъчно изкарвали препитанието си. От скука или пък защото не могли да понасят вече тежката мизерия, те завързвали връзки с някой мъж, които обаче не продължавали дълго; нямали, изглежда, способността да задържат задълго един мъж, а най-малко французите, с които най-често се подхлъзнали. Любовникът им се насищал или изгубвал

търпение, затова ги напускал; след това положението им ставаше още по-лошо отпреди и често не им оставало нищо друго освен публичния дом. На какво можела тя да се надява тогава? Тя много добре знаела, че той не мислел да се ожени за нея. Такова нещо било извън всяка възможност. Тя познавала френските разбирания. Неговата майка никога не би му позволила да се ожени за някаква руския шивачка (в края на краищата такава била), и то без нито стотинка. Във Франция гледали на женитбата като на сериозна работа; и двете страни проверявали грижливо положението на другото семейство, а младоженката трябвало да донесе зестра съобразена с материалното положение на младоженеца. Наистина баща ѝ бил професор и не някакъв незначителен учен, но в Русия, и то преди революцията, а от тогава насам в Париж просто гъмжало от князе, графове и гвардейски офицери, сега шофьори или обикновени работници. На руснаците навсякъде гледали като на лениви, неблагонадеждни хора. Не искали вече да ги знаят. Майката на Лидия била дъщеря на крепостник, едва ли нещо повече от проста селянка; професорът се оженил за нея само поради либералните си разбирания. Но тя била набожна жена и Лидия била възприела от нея здрави разбирания за живота. Девойката напразно се опитвала да спори със самата себе си; наистина друг бил станал светът, а и човек трябвало да върви в крак с времето, но тя изпитвала инстинктивен страх да стане любовница на някой мъж. И все пак какво друго можела да очаква? Не е ли глупаво да пропусне случая, който ѝ се представял? Тя знаела, че хубостта ѝ се дължала на младостта ѝ, само след няколко години щяла да стане неинтересна, да загуби очарованието си. Може би никога вече нямало да намери възможност да преживее нещо. Защо да не се поддаде? Ако малко поотслабела самообладанието си, и щяла да го обикне; а и такава облекчение щяло да бъде, ако се отърве от това си постоянно принуждение да обуздава чувствата си. А той я обичал. Да, обичал я, тя го знаела. Огънят на страстта му толкова силно горял, че дъхът ѝ застивал, а в красноречивото изражение на лицето му тя ясно четяла пламенното му желание; райско щастие би било да бъде обичана от някого, когото и тя самата безумно обича. А дори и да не продължавало задълго — а и не можело да продължи, — тогава щяла поне да вкуси от блаженството на тази любов, щял да ѝ остане споменът. А нима те не заслужавали да понесе болката, лютата болка,

когато той ще я напусне? А ако после не успеела да се нареди, ако животът ѝ станел непоносим, винаги имала възможност да намери спасение в Сена или в крана на газта.

Но най-странното и необяснимо нещо в тази работа било, че той нямал желанието, изглежда, да я направи своя любовница. Държал се към нея почтително, с уважение. Държал се тъй добре с нея, сякаш била млада девойка, дъщеря на познато семейство; млада девойка, чието обществено и материално положение ѝ давало правото да очаква приятелството помежду им да се превърне един ден в женитба, задоволителна и за двете страни. Тя не можела да разбере държанието му. Знаела, че било безсмислено, но въпреки това непрекъснато в главата ѝ се връщала една и съща мисъл — че той има желанието да се ожени за нея. Тя се чувствувала трогната и поласкана: Ако наистина се оказал вярно, тогава той щял да бъде един на десетки хиляди, но почти ѝ се искало да не е така, защото ѝ била непоносима мисълта, че той ще страда заради нея — подобно негово желание можело да му донесе само страдание. Каквито и лудешки мисли да се въртели из главата му, винаги оставала майка му, тази благоразумни, практична буржоазна францужойка, а тя никога не щяла да му позволи да постави на карта бъдещето си, а той държал на майка си така, както само един французин може да държи за майка си.

Но една вечер след кино, когато се запътили заедно към метрото, Робер ѝ казал:

— Идната неделя няма концерт. Искаш ли да дойдеш у нас на чай? Толкова много съм разправял вече за тебе на мама, че тя иска да се запознае с тебе.

Сърцето на Лидия замряло. Тя веднага схванала положението. Мадам Берже сигурно вече е започнала да се плаши от това приятелство, завързано от сина ѝ, затова сигурно искала да се срещне с нея, с Лидия, за да сложи бързо край на цялата история.

— Горкият ми Робер! Знам, че изобщо няма да се харесам на майка ти. Смятам, че е по-разумно да не идвам.

— Грещиш. Много си ѝ симпатична. Горката жена ме обича. За нея аз съм всичко на света, та тя се радва, че съм се сприятелил с едно младо момиче, тъй благовъзпитано, честно и почтено.

Лидия се усмихнала. Колко малко познавал той жените! Една любяща майка ще остави да се разпорежда едно момиче, с което синът

й разговарял на някакъв концерт! Но той толкова много настоял пред нея да приеме поканата, която била от майка му — така казал той, — че тя най-сетне се съгласила. Минало й през ума и нещо друго — че мадам Берже ще започне с още по-голямо недоверие да гледа на нея, ако откаже срещата. Уговорили се идната неделя да се срещнат към четири часа следобед пред вратата на Сен Дени и той да я заведе при майка си. Робер пристигнал с един автомобил.

— Какъв разкош! — извикала Лидия, когато се качвала.

— Не е моя. Даде ми я един приятел да си услужа по този случай.

Лидия зачакала с разтуптяно сърце предстоящото изпитание, че дори и топлата сърдечност на Робер не успяла да й вдъхне самоувереност.

Потеглили към Ньой.

— Тук ще слезем — казал Робер и завил в една тиха улица. — Не искам да спра колата пред нашата къща. Съседите ни не бива да си помислят, че имам кола, а от друга страна, не мога на всекиго да обяснявам, че съм я взел само за да си услужа.

Повървели малко пеша.

— Пристигнахме.

Къщата на Робер била мъничка, отдалечена вила, доста обикновена наглед с изпокъртената си външна мазилка, а и по-малка, отколкото Лидия си я представляла според думите на Робер. Отвел я в един салон, препълнен с мебели и всевъзможни украшения; по стените блестели картини с маслени бои и позлатени рамки; една сводеста врата съединявала салона с трапезарията, където била сложена маса за чай. Мадам Берже оставила настрана романа, който в това време четяла, и излязла да посрещне гостенката си. Лидия си представляла, че ще срещне някоя пълна дребна жена с вдовишко облекло, с пълно, подпухнало лице и със скромната благоприлична външност на човек, изоставил вече всякаква мисъл за земна суета. Но тази нейна представа ни най-малко не отговаряла на действителността: мадам Берже била слаба и с високите си токове на еднаква височина с Робер; носела елегантна рокля от коприна на цветенца, а и огърлица от изкуствени маниста, косата й била накъдрена на трайни вълни, много тъмнокестенява, с нито един бял косъм, макар че трябвало да приближава петдесетте. Повехналата й кожа била силно напудрена.

Имала хубави очи, нежен прав нос като на Робер и същите тънки устни като него, но възрастта им била придала известна строгост. За своите години и посвоему тя била хубава жена и изглежда, полагала големи грижи за външността си, макар че съвсем нямала оня чар, който правел Робер толкова пленителен. Нейните пламенни и тъмнокафяви очи били студени и изпитателни. Лидия почувствувала острия изпитателен поглед, с който мадам Берже още от вратата я огледала от главата до петите, но той веднага бил прикрит със сърдечната ѝ приветствена усмивка. Тя благодарила на Лидия с горещи думи, задето не се поколебала да измине дългия път дотук и да ѝ дойде на гости.

— Трябва да знаете колко много исках да се запозная с младото момиче, за което моят син толкова много ми е разказвал вече. Аз се бях приготвила за някаква неприятна изненада, защото, право да си кажа, нямам твърде голямо доверие в преценката на сина си. Затова двойно повече се радвам, като виждам, че наистина сте тъй мила, както той ми казваше.

Всичко това мадам Берже придружила и подчертала с оживени гримаси и с много усмивки и кимане с глава, с любезността на домакиня, свикнала да общува с хора и която прави усилия да вдъхне доверие на някой свой нов гост. Лидия също я наблюдавала изпитателно, затова отговорила със съответната сдържаност. Мадам Берже се изсмяла на глас и малко пресилено и направила с ръце възторжено движение.

— Я гледай колко е прелестна! Не се учудвам, че заради нея синът ми започна да забравя майка си.

Чаят бил поднесен от една простичка на вид прислужница, а мадам Берже все по-нашироко размахвала ръце и правела все по-големи комплименти, но в същото време наблюдавала момичето с остър, неспокоен поглед. Лидия дошла до заключението, че в тази къща чаят навярно е рядко събитие, затова домакинята не се чувствувала твърде сигурна дали прислужницата ще съумее да се държи както трябва. Минали в трапезарията и седнали на масата. В единия ъгъл се намирал малък роял.

— Много място заема — казала мадам Берже. — Но синът ми не може без него. Той ми разказа, че сте прекрасна музикантка.

— Преувеличава. Обичам музиката, но съм голяма дилетантка.

— Много сте скромна, мадмоазел.

Имало чиния със сладкиши, купени от сладкарница, и чиния със сандвичи. Под всеки прибор имало малка покривчица, а до нея — мъничка салфетка. Очевидно мадам Берже си направила труда да нареди всичко това, както отговаря на модата. Тя се засмяла със студените си очи и запитала Лидия как обича чая.

— Руснаците го пият с лимон, знам. И аз купих един лимон специално за вас. Ако обичате да започнете със сандвич?

Чаят миришел на слама.

— Знам, че като руския сте свикнала да пушите по време на яденето. Моля, не се притеснявайте. Робер, къде са цигарите?

Мадам Берже настояла Лидия да си вземе от сандвичите, настояла да си вземе и от сладкишите; тя спадала към онези домакини, които считат за свой дълг да насилват гостите си да ядат. Тя говорела непрекъснато с висок металически глас, усмихвала се на всяка дума, любезността ѝ била безкрайна. Мадам Берже задала на Лидия безброй въпроси, произнасяла ги непринудено, равнодушно, така че човек можел да ги приеме за вежливо разпитване, с което една светска дама иска да прояви съчувствието си към една самотна девойка, но Лидия много добре забелязала, че с тези си въпроси старата дама имала за цел да изкопчи от нея колкото може повече сведения. Лидия се отчаяла; тази жена не била такава, че от любов към сина си да го остави да извърши някоя непредпазливост, но това съзнание пак възвърнало на девойката нейната самоувереност. Станало ѝ ясно, че няма какво да губи; положително нямало нищо, което да крие и тя отговорила на всички въпроси откровено и непринудено. Разказала на мадам Берже онова, което била разказала вече на Робер; разказала ѝ за баща си и за майка си, за живота си в Лондон и за живота си след смъртта на майка ѝ. Доставяло ѝ дори удоволствие зад топлото състрадание на мадам Берже и нейните съчувствени отговори да съзира как старата дама преценявала всяка чута дума и си вземала бележка. След няколко напразни опита на Лидия да се сбогува — мадам Берже не искала и да чуе за скорошно отиване — девойката най-сетне успяла да се освободи от тази извънредно голяма дружелюбност. На сбогуване мадам Берже я уловила за двете ръце, а хубавите ѝ тъмнокафяви очи светнали от сърдечност.

— Вие сте просто прелестна — казала тя. — Сега вече знаете пътя и трябва често да ми идвате на гости. Можете да бъдете сигурна,

че винаги ще ви посрещам с най-голямо удоволствие.

Когато двамата млади се запътили заедно към автомобила, Робер уловил Лидия под ръка с нежно движение, с което по-скоро търсел от нея закрила, отколкото да иска той да я закриля, от което тя останала възхитена.

— Видя ли, миличка, великолепно мина! Майка ми те хареса. Още от пръв поглед я завладя. Тя ще те обожава.

Лидия се засмяла.

— Не ставай толкова глупав. Тя ме намери за ужасна.

— Не. Положително не! Аз я познавам. Веднага видях, че е очарована от тебе.

Лидия вдигнала рамене, но не отговорила. Когато се разделяли, уговорили се да отидат идния вторник заедно на кино. Тя се съгласила, макар и да била убедена, че майка му няма да допусне това. Той знаел адреса ѝ.

— Ако нещо ти попречи, ще ми пишеш с бърза поща, нали?

— Нищо няма да ми попречи — отговорил нежно той.

Тази вечер Лидия била много тъжна. Ако била сама в стаята си, щяла да се наплаче. Но така било може би по-добре, че трябвало да се съдържа — нямало смисъл да се поддава на тъгата. Всичко било само един глупав блян, но тя щяла да надвие на болката си. В края на краищата била свикнала да страда. Много по-зле щяло да бъде, ако му бъдела любовница и той я изоставел.

Понеделник минал, дошъл вторник — никакво писмо с бърза поща. Девојката била убедена, че когато се върне след работа, ще намери вкъщи писмо. Но нищо! Тя имала един час време да е пригответи и зачакала разтреперана да чуе звънеца на пътната врата. Облякла се с мисълта, че ще бъде безсмислено да си създава много труд, защото преди още да се пригответи, писмото ще пристигне. А може ли да се случи той да я остави да отиде на кино, а той самият да не дойде? Ще бъде безсърдечно, ще бъде жестоко, но тя си знаела, че той живеел под тиранията на майка си; считала го за слаб, затова смятала, че за него най-лесно щяло да бъде чисто и просто да не дойде на определената среща и по този начин да ѝ покаже, че не иска да се занимава с нея. Току-що дошла ѝ тази мисъл, Лидия ѝ се поддала и почти намислила да не отиде. Въпреки това отишла. Ако пък било възможно той да

постъпи толкова грубо, тогава щяло да бъде истинско щастие за нея да се отърве от него.

Той обаче стоял на определеното място, както се били уговорили, и избързал към нея с гъвкавата си походка, която издавала необузданата му жизненост. Лицето му сияело. Видял ѝ се по-весел от всякога.

— Днес нямам настроение за кино — казал той. — Да пием нещо във „Фуке“ и да отидем после да се поразходим. Зад ъгъла оставих един автомобил.

— Както обичаш.

Времето било хубаво, макар и студено, а звездите по мразовитото нощно небе блещукали с добродушна насмешка надолу към ярките светлини на Елисейските полета. Двамата изпили по чаша бира, а в това време Робер разказваше; после тръгнали по авеню Джордж V, където оставил колата си. Лидия не знаела как да си обясни държанието му. Той говорел съвсем естествено, но тя не знаела дали не се преструва, дали не предложил тази разходка, за да ѝ съобщи нещо неприятно. По природа той не пестял думите си, когато изразявал чувствата си, често бивал дори и малко театрален, както тя била забелязала (но това по-скоро ѝ се виждало забавно, вместо да я смущава), затова тя неволно се запитала дали той не се готви да устрои някаква прощална сцена.

— Но тази кола не е същата, която караше в неделя — казала тя.

— Не е. Тази е на друг мой приятел. Иска да я продаде, а аз му казах, че трябва да я покажа на един купувач.

Потеглили с колата към Триумфалната арка, после по авеню Фош и навлезли в Булонския лес. Там било тъмно с изключение само на светлината от фаровете на автомобилите, идващи насреща им, а и пусто с изключение на отделните коли, спрени тук-там, в които влюбени двойки си шепнели на четири очи. След известно време Робер натиснал спирачките.

— Да спрем ли тука да изпушим по една цигара? Да не ти е студено?

— Не.

Мястото било пусто, затова при други обстоятелства Лидия щяла да се безпокои. Но Робер не бил такъв човек, който би злоупотребил с положението. Твърде нежна душа имал, за да направи такова нещо.

Освен това тя предугаждала, че нещо му тежало на душата и била любопитна да узнае какво е то. Той ѝ предложил огън, запалил и за себе си една цигара. Известно време мълчал. Тя забелязала, че бил смутен и не знаел как да започне. Сърцето ѝ затуптяло от притеснение.

— Имам нещо да ти кажа, мила — обадил се най-сетне той.

— Така ли?

— Честна дума, не знам как да се изразя. Много рядко се смущавам, но този път настроението ми е много особено.

Сърцето на Лидия се свило, но тя не искала да се издаде, че страда.

— Когато някой има да каже нещо неприятно — отговорила тя шеговито, — тогава най-добре е да го каже направо.

— Добре, както казваш, така ще направя. Искаш ли да се омъжиш за мене?

— Аз?

Всичко друго можела да очаква, но не и това.

— Обичам те до полуда. Мисля, че още от пръв поглед се влюбих в тебе, тогава, когато седяхме един до друг на концерта.

— Ами майка ти?

— Майка ми е във възторг. Чака ни. Казах ѝ, че след това ще отидем при нея... ако ти кажеш да. Искан да те прегърне. Радва се, че ще взема жена, която ѝ харесва във всяко отношение. А аз си казах, че ще искаме най-напред двамата да си поплачем, а после да изпием една бутилка шампанско.

— Ами миналата неделя... знаеше ли майка ти какво смяташ да правиш?

— Разбира се! Затова именно поиска да се запознае с тебе. Майка ми не е глупава. Веднага пламна до ушите.

— Аз пък си мислех, че никога няма да ѝ се харесам.

— Да, но грешиш.

Двамата се усмихнали един на друг, а тя издигнала лицето си към неговото. Той за пръв път я целунал по устата.

— Много по-удобно е да се кара кола с лявата ръка, когато човек иска да целува някое момиче — казал той.

— Ах ти, глупачето ми!

— Ами ти... обичаш ли ме поне мъничко?

— Лудо! Още от първия миг.

— Но така сдържано се държеше, като благовъзпитана млада дама, която се пази да не даде воля на чувствата си, преди да си е опекла напълно работата — отговорил той, за да я подразни.

Но тя отговорила сериозно:

— Толкова много съм страдала през краткия си живот! Не исках да се излагам на нова болка, на която може би не бих издържала.

— Мила моя!

Тя не помнела такова блаженство; просто не можела да го разбере. В този миг сърцето ѝ преливало от признателност към живота. Искало ѝ се вечно да си стои така, сгушена в прегръдките на Робер. Готова била да умре в този миг, но след известно време се окопитила.

— Хайде да отидем при майка ти — предложила тя.

Изведнъж Лидия почувствувала обич към тази жена, която се съгласила, противно на всички очаквания, и то на драго сърце, синът ѝ да се ожени за почти непознато за нея момиче само защото той го обичал и на свой ред също бил обичан от него. Тя не можела да си представи в цяла Франция да има друга жена като нея, готова на такава жертва.

Потеглили. Робер оставил колата в една улица, успоредна на тяхната. Когато стигнали до малката къщурка, той отключил вратата и се втурнал развълнуван в трапезарията.

— Мамо, мамо, готово!

Лидия го следвала по петите. Мадам Берже излязла насреща, облечена в същата копринена рокля на цветчета, с която била миналата неделя, и прегърнала девойката с две ръце.

— Милото ми дете! — зарадвала се тя. — Толкова съм щастлива!

Лидия се разплакала. Мадам Берже я целунала нежно.

— Не, не бива да плачеш. От все сърце ти давам сина си. Знам, че ще му бъдеш добра съпруга. Ела, седни. Робер ще отвори една бутилка шампанско.

Лидия се успокоила и избърсала сълзите си.

— Толкова сте добра към мене, мадам. Не знам с какво съм заслужила толкова голяма добрина.

Мадам Берже я уловила за ръката и я замилвала нежно.

— Вие се обичате, синът ми и ти.

Робер бил излязъл от стаята. Лидия искала предварително да изясни всичко.

— Не съм уверена, мадам, дали сте точно осведомена за материалното ми положение. Баща ми донесе едно време малко пари от Русия, но те отдавна вече са изхарчени. Издържам се с това, което аз изкарвам. Иначе нямам нищо друго, нищичко. Освен тази рокля на мене само още две:

— Че какво от това, мило дете? Не искам да отричам, щях да се радвам, ако беше донесла на Робер малко зестрица, но парите не са всичко на този свят. По-важна е любовта. А пък какво струват парите днес? Аз се смятам за добра познавачка на хората и веднага разбрах какво мило и почтено дете си ти. Видях, че си получила добро възпитание и имаш здрави разбираня за живота.

В края на краищата по-важно нещо от това не може да се иска от жената. Аз си познавам моя Робер — никога не би могъл да бъде щастлив с някоя францужойка от дребната буржоазия. Той е романтичен, затова му харесва, че си руския. Освен това съвсем няма защо дъщерята на един виден професор да се чувства незначителна.

Робер влязъл с чашите и с една бутилка шампанско. Стояли до късно през нощта. Мадам Берже си имала вече готови планове, та на двамата млади не оставало нищо друго, освен да ги приемат. Лидия и Робер щели да живеят в къщата, а майка му щяла да се премести в пристройката в дъното на градината. Заедно щели да се хранят, но иначе съвсем отделно да си живеят. За нея въпросът бил решен: младите трябва да си живеят съвсем самостоятелно, без тя изобщо да им се меси.

— Не искам да ме смяташ за свекърва — казала тя на Лидия. — Аз ще заместя покойната ти майка, но искам да ти бъда и приятелка.

Тя настояла сватбата да стане колкото може по-скоро. Лидия си имала нансенов паспорт и лична карта; книжата ѝ били в ред; следователно трябвало само да изчакат законния срок, след като бъде обявена предстоящата им венчавка. Тъй като Робер бил католик, а Лидия източноправославна, решили да се откажат от църковен брак, макар че не било по волята на мадам Берже, но младите не държали на него. Лидия била толкова слисана и развълнувана, че не могла изобщо да мигне цяла нощ.

Сватбата била отпразнувана много скромно. Единствени гости били мадам Берже, Евгения и Алексей с децата си и един стар приятел на семейството — полковник Легран, полкови лекар, служил

навремето заедно с бащата на Робер. Венчали се в петък, а тъй като в понеделник сутринта Робер трябвало да се върне в кантората, меденият им месец бил твърде кратък. Робер взел колата на един свой приятел и заминали с Лидия за Диеп, а в неделя вечерта се върнали в Париж.

Лидия не знаела, че както и другите автомобили, с които се возели по-рано, и този бил откраднат, а не взет от приятел. Именно по тази причина Робер винаги оставял колата в някоя отдалечена улица от тяхната къща. Не знаела, че преди няколко месеца Робер бил осъден на две години затвор — условно, защото присъдата му била първа. Не знаела, че скоро след това бил подведен под углавна отговорност за контрабанда с наркотични средства и само на косъм се отървал от присъда. Не знаела, че мадам Берже се зарадвала толкова много на женитбата на сина си, защото очаквала тя да окаже благоприятно влияние върху Робер и защото изобщо в нея виждала единствената възможност в живота му да настъпи обрат към доброто.

ГЛАВА V

Чарли нямаше представа колко време е стоял до прозореца и колко дълго е гледал разсеяно надолу към тъмния двор, когато гласът на Лидия го изтръгна от хаоса на мислите му, които връхлитаха върху него в страшно безредие.

— Май че съм спала — обади се тя.

— И на мене така ми се струва.

Чарли запали лампата; досега не беше посмял да го направи, за да не събуди Лидия. Огънят беше почти загаснал, затова младежът му сложи още дърва.

— Толкова отпочинала се чувствавам. Спах, без да сънувам.

— А иначе лоши сънища ли сънувате?

— Страшни.

— Ако искате да се облечете, можем да отидем да се нахраним.

Младата жена го погледна, в усмивката ѝ имаше нещо иронично, но не недружелюбно.

— Сигурно сте свикнал да прекарвате Коледа малко по-другояче, не както днес, предполагам?

— Признавам, малко по-другояче — отговори той с весел смях.

Лидия отиде в банята и той дочу плискането на вода. Когато се върна, беше все още с неговата пижама.

— Ако обичате, идете сега вие да се измиете. В това време аз мога да се облека.

Чарли я остави сама. Той смяташе за нещо напълно естествено тя да се срамува да се облича в негово присъствие, макар че цяла нощ беше спала в съседното на неговото легло.

Лидия го заведе в един ресторант на улица Мен, където, както тя каза, не било много скъпо.

Макар и малко старовремско с лампериите и с персийските си завеси и медни съдове, заведението беше приветливо, а и нямаше никакви други посетители с изключение на две дами на средна възраст, с яки и вратовръзки, и трима млади индийци, които ядяха мълком,

приведени над чиниите си. Човек оставаше с впечатлението, че са самотни и без приятели, дошли да прекарат тук вечерта, защото не са знаели къде другаде да отидат.

Чарли и Лидия седнаха в един ъгъл, където никой не можеше да ги чува какво говорят. Лидия се нахрани с голяма охота. Когато ѝ предложи втората порция, тя му подаде чинията си.

— Свекърва ми винаги се плашеше от желанието ми за ядене. Казваше, че съм ядяла като невиждала, сякаш никога не съм си дояждала, а и си беше вярно, разбира се.

Чарли се трогна. Какво особено чувство изпитва човек, когато седи на една маса с някого, който години наред не е имал достатъчно какво да си дояде! И още нещо: той не можеше да разбере как е възможно човек да е преживял толкова много нещастия и пак да яде така лакомо. По този начин трагедията ѝ придобиваше известен комичен оттенък. Лидия съвсем не беше романтичен образ, а най-обикновено младо същество и по този начин съдбата ѝ изглеждаше още по-ужасна.

— Разбрахте ли се със свекърва си? — запита я той.

— Да, доста добре. Не беше лоша жена. Иначе строга, практична, стисната и интригантка. Беше добра домакиня и всичко трябваше да става така, както тя го искаше. Аз я докарвах до вбесяване с руската си немарливост, но тя толкова добре се владееше, че не изпускаше нито една думичка. Страшно много държеше на външността си. След Робер външността ѝ за нея беше най-важното нещо на света. Гордееше се, че баща ѝ бил генералшабен офицер, а мъжът ѝ висш лекар. И двамата били наградени с „Почетния легион“. Мъжът ѝ загубил единия си крак по време на войната. Тя твърде много се гордееше със заслугите на двамата, а общественото положение, което беше придобила по този начин, играеше за нея голяма роля. Може и да е имало известно големееие в нея, но такова, че не дразнеше другите, а само им се струваше забавно. Тя имаше морални разбирания, каквито повечето чужденци биха считали за невъзможни у една францужойка. Например нямаше никакво снизхождение към жените, които мамят мъжете си, но смяташе, че е напълно естествено мъжете да мамят жените си. Никога дори и през ум не можеше да ѝ мине да приеме някаква покана, ако не беше сигурна, че и тя на свой ред ще може да покани същото лице. Ако сключеше някаква сделка с

покупка, придържаше се в нея дори и да ставаше ясно, че е била злополучна. Макар и по пет пъти да обръщаше всеки петак, преди да го похарчи, беше честна до болезненост, честна поначало и особено по отношение на семейството си. Имаше дълбоко вкоренено чувство за справедливост. Напълно съзнаваше, че не било почитено от нейна страна, като е оставила Робер да се ожени за мене, преди да ми е казала цялата истина за него, и че трябвало да ми предостави свобода да си избира при дадените обстоятелства дали ще искам да се омъжа за него, или не. Разбира се, аз нито за минутка не бих се поколебала, но тя не го знаеше. За нея беше напълно ясно, че аз имах основание да я упреквам. Но щом се отнасяше за Робер, за него беше готова всекиго да жертвува. За него се налагаше да бъде снизходителна към мене и да търпи много работи, които не ѝ бяха приятни. Тя използваше всичката си решителност, всичкото си самообладание, всичката си тактичност, за да направи брака ни щастлив. В него виждаше единствената възможност да поправи Робер, а обичта ѝ към него беше толкова голяма, че беше съгласна и да го изгуби, ако ѝ го отнема. Беше готова дори и влиянието си над него да изгуби, а една жена цени може би повече влиянието си, отколкото обичта независимо дали се отнася до син, съпруг или любовник. Тя беше заявила, че не иска да се меси в нашия живот и удържа на думата си. Освен в кухнята, когато по-късно се отказахме от прислужница, и по време на обедите почти не се виждахме. Когато не излизаше из града, постоянно си стоеше в малката пристройка. Понякога ни се струваше, че може да ѝ е скучно сама, затова я канехме при нас, но тя винаги отказваше под предлог, че имала работа: да пише писма или да дочете някоя книга. Такава жена беше, че мъчно можеше да я обичаш, но беше невъзможно да не я уважаваш;

— И какво стана с нея? — запита Чарли.

— Разходите по делото я разориха. Пръсна по-голямата част от парите си, но спаси Робер от затвора, а останалите глътнаха адвокатите. Принуди се да продаде къщичката си, главната ѝ опора за прилично съществуване според общественото ѝ положение, а след това се наложи и да заложи пенсията си. Тя открай време си беше добра готвачка и постъпи като домакиня при един американец.

— Често ли се виждахте с нея?

— Не. А и защо? Нищо вече не ни свързва. Тя престана да се интересува от мене, след като вече нищо не можеше да очаква от мене по отношение на влиянието ми върху Робер.

Лидия продължи да му разказва за семейния си живот. За нея било голяма радост да си има свой собствен дом и цяло блаженство да не бъде принудена всяка заран да отива на работа. Тя скоро открила, че нямали твърде много пари, но в сравнение с онова, което била привикнала, сега живеела в охолство. Робер се държал с нея очарователно, затова било лесно да се разбира с него, макар че обичал да я кара все да му прислужва, но тя толкова силно го обичала, че за нея било цяло щастие да му шета. Той бил весел, с дързък нехаен цинизъм, та я разсмивал, а жизнената му сила просто бликала от него. Щедростта му граничела с престъпност, особено като се имало предвид в каква беднотия живеели. Подарил ѝ една златна гривна и един несесер на стойност най-малко две хиляди франка, също и една дамска чанта от крокодилска кожа. Учудила се, когато в едно от отделенията на чантата намерила една трамвайна карта, а когато запитала Робер как е попаднала тази карта там, той се разсмял. Казал ѝ, че е купил чантата от една госпожица, която загубила много пари при надбягванията. Нейният любовник току-що ѝ подарил чантата, а и толкова ниска цена му предложили, че не могъл да устои и купил чантата. Понякога я завеждал на театър, а оттам отивали в Монмартър да танцуват. Когато поискала да знае откъде взема пари за такъв разкош, той ѝ отговорил весело, че светът бил пълен с глупаци, а умните хора трябвало сегиз-тогиз да докопват по нещичко от благата на живота. Но тези си разходи криели от мадам Берже.

Лидия не допускала, че любовта ѝ към Робер можела да стане още по-силна, отколкото по времето на сватбата им, но от ден на ден страстта ѝ все повече се разпалвала. Той бил не само удивителен любовник, но и великолепен приятел. Около четири месеца след женитбата им Робер изгубил службата си. Това предизвикало у дома разправии, но те останали непонятни за Лидия, защото заплатата на Робер била твърде недостатъчна. Той и майка му се затваряли в пристройката, а когато Лидия след това виждала свекърва си, ясно се забелязвало, че старата жена била плакала. Лицето ѝ бивало разстроено, тя хвърляла към Лидия зловни, ненавистни погледи, сякаш Лидия била виновна за станалото, но тя нищо не можела да разбере.

После веднъж дошъл старият приятел на семейството доктор Легран, полковникът, и тогава тримата се затворили в стаята на мадам Берже. Два-три дни Робер бил мълчалив, а и малко нещо сприхав — за пръв път, откакто го познавала. Когато го запитала какво има, отговорил й рязко да не се грижи за тази работа. После — навярно защото му се сторило необходимо да й даде някакво обяснение — добавил, че цялата разправия станала, защото майка му била скъперница. Обаче Лидия знаела, че мадам Берже наистина била стисната, но когато се отнасяло за сина й, ни най-малко не се скъпяла. Но понеже виждала колко нервен бил станал Робер, предпочела нищо да не каже. Два-три дни мадам Берже изглеждала угрижена, после всичко си тръгнало пак по обикновено му. Въпреки всичко се отказала от прислужницата, която дотогава държала по принцип, тъй да се каже, защото доколкото си има господарката прислужница, може да се чувства дама. На Лидия обяснила, че всъщност прислужницата била само излишен разход. На двете щяло да им бъде лесно като играчка да си вършат сами домакинската работа, а когато отивала да си пазарува сама, щяла поне да бъде сигурна, че няма да я лъжат. Освен това правело й удоволствие сама да си готви — и без това нямала какво да прави. Лидия с удоволствие се заела с домашната работа.

Животът им продължил не много по-различно отпреди. Настроението на Робер бързо се подобрило; той станал пак весел, мил и очарователен, както едно време. Ставал късно, отивал да си търси работа и често се връщал късно през нощта. Мадам Берже винаги запазвала за него добра вечеря, но когато двете жени бивали сами, твърде малко ядели — по една чиния рядка супа, малко салата и малко сирене. Ясно било, че някаква тайна мъка тормозела мадам Берже. Когато Лидия отивала в кухнята, неведнъж заварвала свекърва си да стои без работа, с разстроено лице, като измъчвана от непоносим страх, но щом Лидия влизала, старата жена се съземала и се залавяла бързо за някаква работа около съдовете. Все още правела усилия да спазва външния блясък, а когато отивала на гости при някои от старите си познати, обличала най-хубавите си рокли, слагала си малко червило, запътвала се изправена, с горда походка, като образец на буржоазна почтеност. След кратко време Робер сякаш започнал да има не по-малко пари от по-рано, макар че бил без работа. На Лидия казал, че успял да продаде няколко стари автомобила с комисиона, а после — че

бил спечелил няколко хубави обзалагания на надбягванията. Без да знае защо, Лидия не можела да прогони от себе си подозренията, че ставало нещо не твърде редно. После станало нещо необикновено и я разтревожило. Един ден Робер казал на майка си, че някакъв господин, при когото се надявал да постъпи на работа, поканил него и Лидия на обед в един дом недалеч от Шартр, затова искал да отиде там с нея. Но когато излезли от къщи и се качили в автомобил, оставен през две улици от дома им, Робер открил пред Лидия, че всичко било измислено. Миналия четвъртък спечелил на надбягванията, затова искал сега да обядва с нея в Жуи. Излъгал майка си, защото тя го смятала за излишно пръскане на пари да се хранят на ресторант. Денят бил топъл, хубав. Посетителите били насядали в градината, заведението било препълнено. Намерили си две места на една маса, където имало вече една компания от четирима души. Тази компания почти привършвала обяд си и си тръгнала, когато Лидия и Робер били още наполовина с яденето си.

— О, я гледай! — викнал Робер. — Една от дамите си забравила чантата.

Той я взел и я отворил за най-голяма изненада на Лидия. Тя видяла, че в чантата имало пари. Той се озърнал бързо на две страни и хвърлил към жена си остър, хитър и лукав поглед. Сърцето ѝ замряло. Тя била твърдо убедена, че той се готвел да измъкне парите и да ги скрие в джоба си. От ужас дъхът ѝ пресекнал. Но в този миг се върнал един от кавалерите, които седали преди това на масата, и видял Робер с чантата в ръце.

— Какво правите с тази чанта? — запитал той.

Робер го изгледал с откровена пленителна усмивка.

— Тука беше забравена. Искях да видя дали няма да намеря на кого е.

Господинът го изгледал със строг, недоверчив поглед.

— Трябваше просто да я предадете на съдържателя.

— И смятате, че тогава щяхте да си я получите, така ли? — отговорил Робер с приятелски тон и подал чантата.

Непознатият взел чантата, без да каже нито дума, и си отишъл.

— Жените са престъпно немарливи с чантите си — казал Робер.

Лидия си отдъхнала с облекчение — подозрението ѝ било неоснователно. Толкова много хора имало наоколо, как е било

възможно човек да се реши на такава дързост, да измъкне пари от чужда чанта? Опасността била преголяма. Но тя познавала всяко отделно движение на лицето на Робер, затова колкото да ѝ се виждало невероятно, дълбоко в душата си била уверена, че той имал намерение да вземе парите, и щял да го сметне като отлична шега.

Тя решително изхвърлила из паметта си тази случка, но когато по време на онзи страшен преди обед прочела във вестника, че англичанинът Теди Джордан бил убит, пак си я спомнила. Спомнила си за изражението на очите на Робер. Сега разбрала от какво е било кървавото петно по панталона му. Разбрала защо Робер имал толкова мрачен вид, когато изгубил службата си, защо майка му била толкова отчаяна и защо полковник Легран, докторът, по цели часове се затварял заедно с майката и сина и водел с тях оживени разговори. Защото Робер бил откраднал пари. А когато мадам Берже уволнила прислужницата си и започнала да пести и да стяга кесията си, направила го, защото трябвало да плати огромна сума, почти извън нейните материални възможности, за да предпази сина си от затвора. Лидия прочела още веднъж описанието на репортьора за престъплението. Теди Джордан живеел сам в един апартамент на партера, а портиерката всеки ден ходела да му чисти. Хранел се навън, обаче всяка сутрин към девет часа портиерката му занасяла кафе. Тя именно го намерила убит. Проснат на пода, по риза, с рана от нож в гърба, до него грамофонът с една счупена грамофонна плоча под трупа; това показвало, че Джордан бил намушкан, когато се готвел да смени плочата. Празният му портфейл стоял на корниза на камината. На масата край леглото имало полуизпита чаша уиски със сода; втора, неупотребявана чаша, стояла до една бутилка уиски, сифон и неразрязана торта върху поднос. От тази обстановка можело да се направи заключение, че е бил очакван гост, че гостът отказал да пие. Смъртта била настъпила преди няколко часа. Очевидно репортьорът направил на своя глава малък оглед, но колко истина имало в описанието му и колко измислено, трудно можело да се каже. Той разпитал портиерката и от нея узнал, че доколкото тя знаела, жени не били идвали никога в апартамента, а мъже, напротив, доста често, главно младежи, та по това тя правела известни свои заключения. Теди Джордан бил добър наемател, щедър, когато имал пари, затова с него нямали никакви разправии. Ножът бил забит в гърба с необикновена

сила, затова полицията била убедена, че убиецът е бил мъж физически доста здрав. В стаята всичко било изрядно; по това личало, че Джордан бил нападат неочаквано, и не е имал никаква възможност да се отбранява. Не могли да намерят ножа, но по завесата на прозореца имало кървави петна и по тях личало, че ножът бил избърсан в нея. Репортьорът съобщавал по-нататък, че полицията не намерила никакви отпечатащи от пръсти; или убиецът ги е избърсал, или пък е носил ръкавици. Първата възможност сочела към голямо хладнокръвие, а втората — че убийството било извършено с предумисъл.

След това репортьорът отишъл в бар Жожо, малък бар в една странична улица зад булевард Де ла Мадлен, посещаван от жокеи, професионални комарджии и посредници по обзалаганията. Там можело да се получи проста храна, яйца със сланина, наденици и котлети; Теди Джордан все там се хранел. Там сключвал и голяма част от сделките си. Репортьорът узнал, че Джордан бил обичан от постоянните посетители на бара. Имал и добри, и лоши времена, но когато му вървяло, бил щедър. Който искал, винаги можел да си изпроси от него чаша вино; Джордан бил добър приятел с всички. Въпреки това обикновено минавал за хитра лисица. Често го преследвали несполуки; тогава оставял сметката си да нарасне, но в края на краищата винаги я плащал. Пред съдържателя на бара репортьорът направил известен намек за подозрението, изразено от портиерката, но Жожо го намерил за неоснователно. В описанието на журналиста накрая се казвало, че полицията била заета с обстойни издирвания и разчитала до двадесет и четири часа да извърши някакво арестуване.

Лидия изпаднала в ужас. Тя нито за миг не се съмнявала, че Робер е извършил убийството. Толкова била сигурна в това, сякаш присъществувала на местопрестъплението.

— Как е могъл? Как е могъл? — викала тя.

Но щом чувала собствения си глас, изтръпвала от ужас. Дори и когато кухнята била празна, пак не смееела да изказва гласно мислите си. Първият, единственият ѝ порив бил да спаси Робер от страшната опасност, надвиснала над него. Каквото и да бил извършил, тя го обичала; каквото и да направел, нищо не можело да окаже влияние върху любовта ѝ. Когато се замисляла за възможността да ѝ го отнемат, почти се разпищявала от болка. Дори и в този миг се опиянявала при

спомена за меките му устни, за чувствата, които изпитвала, когато усещала стройното му младежко тяло притиснато до нейното. Казвали, че ножът бил забит с голяма сила, затова търсели някой едър, снажен мъж. Робер бил силен и жилав, но не бил нито едър, нито снажен. Тогава ѝ дошло на ума подозрението на портиерката. Полицията щяла да търси из нощните заведения и кафенета на Монмартър и по Рю дьо Лап, където се навъртали хомосексуалисти. Робер никога не ходел из такива заведения, а Лидия знаела най-добре от всички колко далеч бил той от каквито и да е ненормални наклонности. Наистина той бил редовен посетител в бара на Жожо, но там ходели и мнозина други; той хотел там, за да получава възнаграждения от жокеите и благоприятни условия от посредниците за обзалагания.

Никакво съмнение не можело да падне върху него. Никакво основание нямало, за да падне съмнение върху него. Панталонът бил изгорен, а кой можел да се досети, че стиснатата мадам Берже е убедила сина си да си ушие два панталона за едно сако? Ако полицията откриела, че Робер се познавал с Джордан (Джордан се познавал с много хора) и ако претърсела къщата (не било вероятно, но било възможно полицията да разследва всички лица, които имали известни връзки с убийтия), тогава нищо не щели да открият. С изключение на малката пачка банкноти от по хиляда франка. При мисълта за тези пари кръвта на Лидия се смразила. Лесно можело да се установи, че се намирали в затруднено материално положение. Робер и тя винаги си мислели, че майка му все трябва да има някое малко съкровище, заровено някъде из градинката, но то сигурно се било стопило, откакто Робер останал без работа. А ако паднело подозрение върху него, полицията щяла неизбежно да узнае какво било станало тогава — защо си бил изгубил службата. А как можели да обяснят откъде имат у дома си тези няколко хиляди франка? Лидия не знаела колко банкноти били. Може би осем... или десет. Във всеки случай голяма сума за бедни хора. Но с такава сума мадам Берже никога не щяла да се раздели доброволно дори и да знаела по какъв начин синът ѝ се бил добрал до нея. Не щяла да има сили да го направи. Щяла да употреби всички хитрини да укрие някъде парите, където никой няма да ги намери. Лидия била сигурна, че щяло да бъде безполезно да говори с нея; никакви аргументи не можели да увещаят старата жена да постъпи другояче. Само едно нещо ѝ оставало: да намери

банкнотите и да ги унищожи. Преди да го направи, нямало да има нито миг спокойствие. След това полицията можела да дойде. Никакви компрометиращи доказателства не щяла да намери. Замислила с трескав страх къде може мадам Берже да е скрила парите. Лидия рядко отивала в пристройката, защото мадам Берже сама си шетала, но познавала добре цялата обстановка там и започнала да премисля разположението на всяка мебел и всяко кътче, което можело да послужи за скривалище. Решила още при пръв удобен случай да извърши основно претърсване.

Удобният случай ѝ се представил по-рано, отколкото тя предполагала. Още същия следобед след оскъдния им обед, който двете жени изяли мълчаливо, Лидия седяла в дневната. Не била в състояние да чете, но трябвало да си намери някаква работа, дано така да заглуши страшното безпокойство, което разкъсвало сърцето ѝ. Чула мадам Берже да идва вкъщи и си помислила, че старата жена ще отиде в кухнята, но вместо това се отворила външната врата.

— Кажи на Робер като си дойде, че ще се върна малко след пет.

За своя най-голяма изненада Лидия видяла, че свекърва ѝ била с най-хубавата си премяна. Носела черната си копринена рокля на цветенца и черно сатенено токче, а на врата си имала сребърна лисица.

— Излизаш ли? — запитала я Лидия.

— Да, днес е последният жур на генералшата. Ще ми се сърди, ако не отида. И тя, и генералът много обичаха горкия ми мъж.

Лидия разбрала. Станало ѝ ясно, че мадам Беже считала за необходимо да се държи така, както би направила при обикновени обстоятелства. Ако се откаже от някое посещение, хората можеха лесно да си помислят, че го е направила от страх, че синът ѝ може да бъде замесен в убийството на англичанина. А ако изпълнеше това си обществено задължение, щеше да докаже, че е далеч от нея всяка мисъл за подобна възможност. Тя била жена с неукротим дух. В сравнение с нея Лидия се намирала за слаба и мекушава.

Щом старата жена излязла, Лидия заключила външната врата, тъй че никой да не може да влезе, без да позвъни, и прекосила малката градинка. С един поглед огледала малката морава, потънала в бурени и заобиколена от посипаната с пясък алея. По средата на моравата имало една леха, засята с хризантеми, които трябвало да цъфнат през есента, Лидия била почти сигурна, че свекърва ѝ едва ли ще е скрила тука

банкнотите, а в къщата си. Пристройката се състояла от една доста голяма стая и едно малко помещение до нея, пригодено от старата жена за килер. Голямата стая била мебелирана с махагонова спалня, богато украсена с резба; имало диван, едно кресло и тоалетна масичка от розово дърво. По стените били окачени увеличени снимки — тя самата заедно с покойния си съпруг, снимка на гроба му, а под нея разните му медали и „Почетният легион“ и снимки на Робер от различни времена. Лидия се замислила къде може такава жена като свекърва ѝ да скрие нещо. Тя сигурно си имала свое постоянно скривалище, защото от години била принудена да пази парите си някъде, където Робер да не може да ги намери. Толкова хитра жена била, че не можела да си избере за скривалище някое толкова обикновено място като леглото или някое тайно чекмедже на тоалетната масичка, или пък седалката на някое кресло или под пружините на дивана. Камина нямало, а само една газова печка с кюнец. Лидия огледала печката по-отблизо, но не могла да открие никаква възможност да се скрие нещо в нея; освен това през зимата печката се употребявала, а Лидия знаела, че свекърва ѝ не е жена, щом намери известно скривалище, впоследствие да го сменя. Тя се огледала безпомощно. Тъй като не ѝ дошло нещо по-добро наум, разхвърлила леглото и свалила калъфката на възглавницата, прегледала я, опипала я внимателно. Дюшекът бил ушит от извънредно дебел плат, със стегнат шев и дебели конци, затова Лидия била сигурна, че мадам Берже не би могла бързо да разпаря шева и пак да го зашива. Щом щяла дълго време да си служи с едно и също скривалище, то трябвало да бъде леснодостъпно, за да могат лесно да се изваждат парите и всяка следа пак да се заличава. За по-сигурно Лидия прегледала скрина и чекмеджетата на писалищната масичка. Нищо заключено нямало, всичко било грижливо подредено. Прегледала и в шкафа. През цялото време умът ѝ трескаво работел. Била чувала безброй истории как руснаците криели разни вещи, пари, скъпоценни камъни, за да ги спасят от болшевиките. Била чувала за случаи, когато и най-голямото остроумие оставало без полза, и за други, когато разкриването било осуетявано като по чудо. Спомнила си за една жена, която била претърсена във влака между Москва и Санкт Петербург. Съблекли я съвсем гола, но тя скрила диамантената си огърлица в подплатата на коженото си манто. Макар че го прегледали най-обстойно, не могли да

открит диамантите. И мадам Берже имала кожено манто, от астраганени кожи, купено преди много години, сега окачено в гардероба. Лидия го извадила и го прегледала, но не могла нищо нито да види, нито да напипа. Никъде нямало и следа от нов шев. Тя го окачила пак на мястото му и извадила една след друга три-четири рокли, които мадам Берже имала, но никъде не открила под подплатата скритите банкноти. Сърцето ѝ се свиело от отчаяние. Започнала да се страхува, че може свекърва ѝ толкова добре да е укрила банкнотите, че изобщо да не може да ги намери. Хрумнала ѝ нова идея. Чувала мнозина да казват, че най-добрият начин да се скрие нещо бил да се сложи на толкова леснодостъпно място, че никому да не хрумне там да го търси. Например в някоя кошница за ръкоделието, каквато и мадам Берже била сложила върху една малка масичка до шезлонга си. Младата жена погледнала към часовника си доста обезсърчена, защото времето минавало, а тя не можела да рискува да се бави твърде много, и започнала да се рови из кошничката. Имало един чорап, закърпен от мадам Берже, едни ножици, игли, различни изрезки от плат и панделки и няколко кълбета прежда и чилета коприна. Имало и един полупривършен шал от черна вълна; мадам Берже си го плетяла, за да има с какво да се намята, когато прихождала от пристройката до къщата. Под черните и белите кълбета за голяма своя изненада Лидия намерила и едно жълто кълбо. Тя се запитала за какво ли можело да трябва това кълбо на свекърва ѝ. Сърцето ѝ трепнало, когато хвърлила поглед към завесите. Две от завесите висели пред стъклената врата, през която стаята получавала светлината си; вторият чифт завеси служели да прикриват вратата между стаята и килера. Мадам Берже се гордеела твърде много с тези завеси; те принадлежали едно време на баща ѝ, за тях си спомняла още от най-ранно детство.

Завесите били тежки, разкошни, от жълта дамаска, поръбени с везан кенар, с ресни. Лидия прегледала най-напред тези пред стъклената врата и ги обърнала и откъм подплатата. Те били изработени навремето за по-висока стая, а на мадам Берже не ѝ дало сърце да ги среже, затова ги подгънала отдолу. Лидия прегледала широкия подгъв — той бил зашит от професионална шивачка, а конците били вече избелели. После прегледала и завесите пред вратата на килера. Отдъхнала си с облекчение. В ъгъла на стената, значи в потъмната част на стаята, открила една част от шева, около шест

сантиметра дълъг, защита с по-нови конци, значи от не тъй отдавна. Лидия взела ножиците и започнала бързо да разпаря, бръкнала в разреза и извадила банкнотите. Пъхнала ги в джоба си, взела игла и жълт конец и за няколко минутки подгъвът бил защит пак така, че никой да не познае какво е ставало. Огледала се из стаята да провери дали по нещо няма да се познае, че е тършувала. Върнала се в къщата, качила се в банята и нахъсала банкнотите на ситни късчета, хвърлила ги в клозета и пуснала водата. След това слязла пак долу, отключила външната врата и се заловила с ръкоделието си. Сърцето ѝ биело тъй лудо, че било просто непоносимо, но се чувствувала безкрайно облекчена. Сега полицията можела вече да дойде. Нищо не можела да намери.

Скоро мадам Берже се върнала. Влязла в дневната и се отпуснала на дивана. Изглеждала сломена от току-що преживяно нервно изпитание. Лицето ѝ било изпито, имала състарен вид. Била съвсем изтощена. Лидия я погледнала, но не казала нищо. След няколко минути свекърва ѝ станала, въздъхнала тежко и се прибрала в своята пристройка. Когато се върнала, била сменила новата си премяна; сега носела една орфана черна рокля и домашни пантофи. Въпреки нахъдрената си на вълни коса и начервените си устни и бузи имала вид на стара, грохнала метачка.

— Да взема да приготвя нещо за вечеря — казала тя.

— Да ти помогна ли? — запитала Лидия.

— Не, не, сама по-добре си работя.

Лидия продължила ръкоделието си. Тишината в малката къщурка била зловеща. Толкова дълбока била тишината, че когато след известно време Робер се върнал, шумът от ключа му ги изплашил. Лидия стиснала юмруци, за да не извика от уплаха. Щом влязъл, Робер започнал да си подсвирква както обикновено и Лидия излязла във вестибюла да го посрещне. Той държал няколко вестника в ръка.

— Донесох вечерните вестници — казал той весело. — Пълни са с новини за убийството.

Отишъл в кухнята, където знаел, че ще завари майка си, и хвърлил вестниците на масата. Лидия го последвала. Без да каже дума, мадам Берже взела един от тях и се заловила да чете. Грамадни заглавия съобщавали за станалото. Във всички вестници известията за убийството били на първо място.

— Бях при Жожо. Само за това се говори. Джордан беше редовен посетител и всички го познаваха. Аз самият приказвах с него вечерта преди убийството. Беше му провървяло на надбягванията през този ден, затова почерпи всички.

Робер говорел свободно и естествено. Човек би казал, че не знае какво е грижа. Очите му светели, а бледите му иначе бузи били леко поруменели. Бил възбуден, но не проявявал никакви признаци на нервност. Лидия го запитала, като се опитала да придаде на думите си колкото може по-голяма непринуденост:

— Подозират ли кой може да бъде убиецът?

— Един моряк, предполагат. Портиерката казва, че преди седмица видяла Джордан да се връща вкъщи с един моряк. Разбира се, преспокойно може да бъде друг човек, преоблечен като моряк. На първо време викат на разпит посетителите на някои прословути барове по Монмартър. Според състоянието на кожата около раната идват до заключение, че ударът бил нанесен с голяма сила. Търсят едър, тежък човек, със силни мускули. Има няколко боксьори с доста смешна слава.

Мадам Берже оставила вестника върху масата, без да каже нещо.

— Яденето ще бъде готово след няколко минути — обадила се тя след малко. — Сложена ли е масата, Лидия?

— Ей сега ще я сложа.

Когато Робер бивал вкъщи на обед и на вечеря, се хранели в трапезарията, макар че им създавало повече труд. Но мадам Берже казвала:

— Не можем да живеем като диваците. Робер е получил добро възпитание и е свикнал всичко да бъде така, както е редно.

Робер отишъл в спалнята, за да си смени панталона и да обуе домашните си пантофи. Мадам Берже не можела да търпи да ходи из къщи с най-хубавите си дрехи. Лидия се заловила да сложи масата. Внезапно ѝ минала през ума една мисъл и ѝ вдъхнала такъв страх, че тя залитнала и се принудила да се облегне на един стол. Две нощи били изминали, откакто Теди Джордан бил убит; две нощи били изминали, откакто Робер я събудил и поискал да му приготви нещо за ядене, а след това легнал заедно с нея. От страшното престъпление, извършено от него, избързал право в нейните обятия; а страстта му,

ненаситното му плътско желание и бясното му сладострастие се породили от кръвта на едно човешко същество.

„Ами ако съм заченала през тази нощ?“

Робер затропал с пантофите си по стълбите.

— Идвам, мамо — провикнал се той.

Той влязъл в трапезарията и седнал на обичайното си място. Извадил салфетката си от гривната и се пресегнал над масата да вземе филия хляб от чинията, където Лидия го била сложила.

— Сготви ли нещо хубаво днес старата дама? Гладен съм като вълк. На обед само един сандвич хапнах при Жожо.

Мадам Берже донесла супника и го сложила на единия край на масата. Сипала по две лъжици супа на всекиго. Робер бил в отлично настроение. Разговарял весело, но двете жени почти не отвърщали. Изяли супата.

— Какво друго има?

— Рагу.

— Не го обичам твърде много.

— Ти бъди благодарен, че изобщо има какво да ядеш! — отговорила майка му остро.

Той повдигнал рамене и смигнал весело на Лидия. Мадам Берже отишла в кухнята да донесе ястието.

— Не ми се вижда в много добро настроение днес — казал той.
— Какво е правила?

— Генералшата имаше днес последния си жур. При нея беше.

— Тъй ли! При тази дърта вещица! Сега разбирам защо настроението ѝ е лошо.

Мадам Берже донесла яденето и го разпределила. Робер си налял малко вино и го разрешил с вода. Впуснал се да разказва за туй-онуй с обичайните си иронични и забавни забележки, но най-сетне не можел повече да се преструва, че не забелязва мълчаливостта на двете си сътрапезнички.

— Какви сте такива днес, дявол да го вземе? — прекъснал той по едно време монолога си сърдито. — Седнали сте като неми, сякаш се намирате на погребение!

Дотогава майка му седяла с наведени надолу очи и се насилвала да яде, но сега вдигнала мълчаливо глава и загледала сина си право в лицето.

— Е-е, какво има? — викнал той предизвикателно.

Тя не му отговорила, само продължила да го гледа втренчено. Лидия се загледала в тъмните ѝ очи, също тъй изразителни, както и на Робер; в тях се четял упрек, страх, гняв, но и такова отчаяние, че било непоносимо. Робер не могъл да издържи този измъчен поглед и навел очи. Довършили обеда мълчаливо. Робер запалил цигара, дал и на Лидия. Тя отишла в кухнята да донесе кафето. Изпили го, без да разговарят. Внезапно се позвънило. Мадам Берже изохкала едва. И тримата се втрещили. Позвънило се повторно.

— Кой ли е? — прошепнала мадам Берже.

— Ще отида да видя — казал Робер. После добавил сурово: — Ела на себе си, мамо. Няма защо да се стряскаш.

Излязъл. Чули непознати гласове, но Робер бил затворил след себе си вратата на дневната, затова не могли да различават какво се говори. След една-две минути Робер се върнал. След него в стаята влезли двама мъже.

— Моля, идете в кухнята — казал той. — Тези господа желаят да говорят с мене.

— Какво искат?

— Ей сега ще разбере — отговорил сухо Робер.

Двете жени излезли от стаята. Лидия погледнала крадешком към Робер. Той изглеждал хладнокръвен и напълно спокоен. Невъзможно било да се отгатне, че двамата непознати били детективи. Мадам Берже оставила кухненската врата отворена с надежда да чува, но през вестибюла и една затворена врата думите не могли да стигнат чак до тях. Разговорът продължил близо един час, после вратата се отворила.

— Лидия, иди да ми донесеш палтото и обувките — викнал ѝ Робер. — Господата искат да ги придружа.

Говорел с обичайния си весел, безгрижен глас, като че ли душевното му спокойствие ни най-малко не било смутено, сърцето на Лидия обаче се свило. Тя се изкачила да донесе исканите неща. Мадам Берже не казала дума. Робер сменил палтото си и обул обувките си. — До един-два часа ще се върна — казал той. — Но недейте ме чака, легнете си.

— Къде отиваш? — запитала го майка му.

— Искат да отида с тях до участъка. Полицейският комисар смята, че ще мога да му помогна да разкрие убийството на горкия Теди

Джордан.

— Как тъй? Какво общо има той с тебе?

— Нищо. Само толкова, че както мнозина други, и аз се познавах с него.

Робер напуснал къщата заедно с двамата детективи.

— Раздигни масата и ми помогни да измия съдовете — казала мадам Берже.

Измили всичко и сложили нещата по местата им. После седнали една срещу друга на кухненската маса и зачакали. Нищо не говорели. Отбягвали да се погледнат една друга. Така седели безкрайно дълго. Само един-единствен звук нарушавал зловещото мълчание — ударите на часовника с кукувицата във вестибюла. Когато ударил три часът, мадам Берже станала.

— Няма вече да се върне тази нощ. Иди по-добре да си легнеш.

— Няма да мога да заспя. По-добре ще чакам тука.

— Какъв смисъл има! Само ще хабим електричеството. Сигурно имаш някакви приспивателни. Вземи няколко таблетки.

Лидия въздъхнала и станала. Мадам Берже я изгледала злобно и продължила:

— Какво си се намръщила такава, сякаш светът пропада! Нямаш ни най-малкото основание да се въсиш така! Робер нищо не е направил, за да му се случи нещо лошо. Аз просто не мога да разбера какво предполагаш ти!

Лидия не отговорила нищо, но изгледала старата жена с такава мъка, изписана в погледа, че мадам Берже навела очи.

— Върви да спиш! Върви да спиш! — казала тя сърдито.

Лидия я оставила сама и се прибрала. Цяла нощ лежала будна и чакала Робер да се върне, но той не се прибрал. Когато на сутринта слязла, мадам Берже била вече излязла за вестници. Убийството на Джордан и сега пак изпълвало първите страници, но нищо не се споменавало за някакви арести. Щом си изпила кафето, мадам Берже излязла. Върнала се едва към единадесет часа. Сърцето на Лидия се свило от страх, когато видяла разстроеното лице на старата жена.

— Е-е?

— Нищо не искат да ми кажат. Бях при адвокат и той отиде в участъка.

Тъкмо привършвали оскъдния си обед, когато се позвънило. Лидия отворила и съгледала полковник Легран и още един мъж, когото виждала за първи път. Зад тях стояли други двама мъже; тя веднага познала същите полицейски агенти от предната вечер. Заедно с тях била и някаква жена с жестоко изражение на лицето. Полковник Легран запитал за мадам Берже. Старата жена се показала на кухненската врата с явно безпокойство. Щом мъжът до полковника съгледал майката на Робер, избутал Лидия и влязъл.

— Вие ли сте мадам Леонтина Берже?

— Да.

— Аз съм мосю Люк, полицейски комисар. Имам нареждане да извърша обиск в къщата — той посочил някакъв документ. — Полковник Легран е натоварен от сина ви да присъствува вместо него при обиска.

— По каква причина искате да правите обиск в къщата ми?

— Предполагам, че няма да правите опит да ми пречите, когато изпълнявам служебния си дълг.

Комисарят се качил горе, придружен от полковник Легран и двамата детективи, а Лидия, мадам Берже и непознатата жена останали в кухнята. Горният етаж се състоял от две стаи — едната голяма, в нея спели Робер и жена му, другата — малка, в нея той спял по-рано като ерген. Освен тях имало баня с газова печка. Полицаяте прекарвали в тези стаи близо два часа, а когато слезли, комисарят държал в ръка несесера на Лидия.

— Откъде имате това? — запитал той.

— Подарък от мъжа ми.

— Ами той откъде го е взел?

— Купил го от една жена, която имала нужда от пари.

Комисарят я изгледал изпитателно. Очите му се спрели върху часовника на китката на ръката ѝ и посочил към него.

— И това ли е подарък от мъжа ви?

— Разбира се.

Комисарят не казал нищо. Оставил несесера върху масата и се присъединил към колегите си в общото помещение от трапезарията и дневната. След една-две минути Лидия чула, че се хлопнала външната врата, а когато надникнала през прозореца, видяла, че един от детективите излязъл на улицата, качил се на спряния там автомобил и

заминал нанякъде. Лидия била обзета от внезапна тревога и се загледала в хубавия несесер. След известно време тя и мадам Берже били повикани да отидат в дневната, за да могат полицаите да претърсят кухнята. В дневната всичко било обърнато с главата надолу. Ясно било, че претърсването се извършвало най-основно. Завесите били свалени и захвърлени на пода. Мадам Берже се сепнала, като ги видяла, и отворила уста, сякаш искала да каже нещо, но се овладяла с голямо усилие и премълчала. Когато обаче след известно време мъжете излезли от кухнята и отишли в градината, а след това се запътили към пристройката, старата жена не могла повече да се сдържа, застанала на прозореца и започнала да ги следи с поглед. Лидия видяла, че мадам Берже треперела от страх и се изплашила, че може да я забележи непознатата жена, седнала заедно с тях в стаята. Но непознатата прелиствала нехайно някакво автомобилно списание. Лидия отишла до прозореца и уловила свекърва си за ръката. Тя не смеела да ѝ прошепне, че няма никаква опасност. Когато мадам Берже видяла да свалят жълтите брокатови завеси, стиснала конвулсивно ръката на Лидия. Младата жена на свой ред ѝ стиснала ръката и по този начин ѝ дала да се разбере, че изобщо няма защо да се страхува, но само толкова могла да направи. Мъжете се забавили в пристройката почти толкова, колкото и на горния етаж.

Докато още претърсвали там, върнал се детективът, който бил заминал с автомобила. След известно време той пак излязъл на улицата и донесъл от колата две лопати. Двамата детективи се заловили да разкопаят лехата под наблюдението на полковник Легран. Комисарят дошъл в дневната.

— Имате ли нещо против жената да ви претърси?

— Не.

— Не.

Той се обърнал към Лидия.

— Тогава бих желал да помоля мадам да отиде с нея в спалнята.

Щом се качила горе, Лидия веднага разбрала защо полицаите са се бавили толкова дълго. Стаята изглеждала, сякаш разбойници са беснели из нея. Върху леглото били разхвърляни костюмите на Робер и Лидия разбрала, че са били претърсени най-обстойно.

Щом свършил обискът, комисарят задал на Лидия някои въпроси относно костюмите на мъжа ѝ. Не ѝ било трудно да отговори, защото

гардеробът на мъжа й не бил богат: два панталона за тенис, два костюма освен онзи на гърба му, един смокинг и един панталон брич. А тя нямала никаква причина да не казва истината. Седем часът минавал, когато претърсването на къщата привършило. Но комисарят още не бил приключил. Той взел несесера на Лидия, който той бил изнесъл от кухнята, и го сложил на масата.

— Ще взема това със себе си, а също и часовника ви, мадам, ако бъдете така добра да ми го предадете.

— Защо?

— Имам основание да предполагам, че тези вещи са крадени.

Лидия го загледала поразена, обаче полковник Легран се намесил.

— Нямате право да вземате тези неща. Вашето нареждане да претърсите къщата не ви дава право дори и най-малкото нещо да изнесете от тука.

Комисарят се усмихнал любезно.

— Напълно сте прав, господин полковник, обаче по мое нареждане моят колега отиде в паркета и донесе необходимото нареждане.

Той махнал с ръка и детективът, който бил ходил някъде с автомобила (чак сега станало ясно с каква цел), измъкнал от джоба си документ и го подал на комисаря. На свой ред комисарят го подал на полковник Легран. Той го прочел и го показал на Лидия.

— Трябва да изпълните нарежданията на господин комисаря.

Тя свалила часовника от ръката си. Комисарят го пхнал в джоба си заедно с несесера.

— Ако подозренията ми се окажат неоснователни, тези вещи ще ви бъдат върнати естествено.

Когато най-сетне си заминали и Лидия заключила вратата след тях, мадам Берже се запътила бързо през градината. Лидия я последвала. Старата жена ахнала поразена, като видяла в какво състояние се намирала стаята й.

— Кучета такива!

Втурнала се към завесите. Те били захвърлени на пода. Тя надала пронизителен писък, когато видяла, че шевовете били разрязани. Рухнала на земята и обърнала към Лидия разкривеното си от ужас лице.

— Не бой се — каза ѝ Лидия. — Не са намерили банкнотите. Аз ги намерих и ги унищожих. Знаех, че няма да имаш смелост сама да го направиш.

Тя подаде ръка на мадам Берже и ѝ помогнала да стане. Старата жена втренчила очи в нея. Досега не били разменили нито думичка върху ужасната опасност, която от четиридесет и осем часа насам занимавала мислите им. Но сега вече настъпил край на мълчанието. Мадам Берже стиснала ръката на Лидия със страшна сила и каза с дрезгав, настойчив глас:

— Кълна се в обичта си към Робер, че той не е убил англичанина.

— Защо говориш така, като знаеш по-добре и от мене, че той го е извършил?

— Ти против него ли ще бъдеш?

— Нима мога да имам такова намерение? Как мислиш, защо щях иначе да унищожа банкнотите? Трябва да си била луда, като си могла да си въобразяваш, че няма да ги намерят. Допускаше ли, че един опитен детектив ще прескочи такова очебийно скривалище?

Мадам Берже отпуснала ръката на Лидия. Изражението на лицето ѝ се променило, ридание се изтръгнало из гърлото ѝ. По едно време тя разперила ръце, прегърнала Лидия и я притиснала до сърцето си.

— Горкото ми дете! Колко мъки, колко нещастия ти причиних!

Лидия за пръв път чувала от мадам Берже да изкаже открито чувствата си; за пръв път старата жена проявявала към нея такава чистосърдечна, незаинтересована обич. Глухи, болезнени ридания разкъсвали гърдите ѝ, тя се притиснала отчаяно в снаха си. Ужасно било човек да гледа тази тъй съдържана и горда иначе жена, надарена с желязна воля, а сега тъй съкрушена.

— Никога не биваше да се съгласявам да се ожениш за него — завайкала се тя. — Престъпно беше от моя страна. Несправедливо беше спрямо тебе. Но тогава ми се струваше единственото спасение за него. Никога, никога не биваше да позволявам!

— Но аз го обичах!

— Знам. Но ще можеш ли някога да му простиш? Ще можеш ли и на мене да простиш? Аз съм му майка, за мене никаква разлика няма,

но за тебе съвсем не е тъй. Как може твоята любов да преживее такова нещо?

Лидия се изтръгнала от ръцете на мадам Берже и толкова силно я стиснала за раменете, почти я разтърсила.

— Слушай да ти кажа! Аз не обичам за един месец или за една година. Обичам завинаги! Той е единственият мъж, когото съм обичала. Каквото и да е извършил, каквото и да стане в бъдеще, обичам го! Нищо не може да отслаби любовта ми. Обожавам го!

На следния ден вестниците съобщили, че Робер Берже бил арестуван по убийството на Теди Джордан.

Няколко седмици по-късно Лидия разбрала, че е бременна, и с ужас установила, че е забременяла точно през нощта на убийството.

Настъпи мълчание. Лидия и Чарли отдавна бяха привършили с яденето, а останалите гости се бяха разотишли. Чарли я беше изслушал безмълвно, като смаян, както никога в живота си досега; но през това време разбираше, че ресторантът се опразваше, а келнерите чакаха все по-нетърпеливо и те да си отидат. Веднъж-дваж се накали да подсети Лидия да си тръгнат, но не намери сили да го направи, защото тя говореше като в унес, а когато очите ѝ се срещаха с неговите, обземаше го чувството, че тя не го виждаше. Но в това време дойдоха една компания американци — трима мъже и три момичета, и запитаха дали може да им поднесат нещо за ядене, след като е тъй късно. Съдържателната на заведението очакваше богати поръчки, защото американците бяха до един твърде весели, и побърза да ги увери, че готвачът бил нейният собствен съпруг, затова, ако обичат, да имат малко търпение, той щял да им пригответи каквото искат. Американците поръчаха шампанско и закуски. Бяха решили да се веселят и изпълниха заведението със смехове и закачки. Но трагичната история на Лидия витаеше над масата, на която двамата седяха, и буквално ги обгръщаше с истински облак от мрачна, зловеща потайност, в която лудото веселие на американците не можеше да проникне, та така двамата се чувствуваха в своя кът сами, като обкръжени от невидима стена.

— Още ли го обичате? — запита Чарли най-сетне.

— От все сърце!

Тя го каза с такава откровеност, че му беше невъзможно да не го повярва. Толкова странно беше, че Чарли неволно изтръпна. Струваше му се, че тя не принадлежеше към същия човешки род като него. В тези нейни стихийни чувства се криеше нещо страхотно, затова нейната близост започна да му вдъхва зловещ страх. Сигурно нещо подобно би изпитал, ако би му се случило да разговаря спокойно час-два с някого и да открие изведнъж, че събеседникът му е призрак! Но едно не можа да си обясни. Тази мисъл го занимаваше от двадесет и четири часа насам и той не беше загатнал за нея досега единствено защото не искаше да го сметне за педант.

— Щом работата е такава, изобщо не мога да разбера как можете да понасята такова място като „Сарай“? Не можехте ли друго препитание да си намерите?

— Разбира се, много лесно.

— Защо тогава?

— Много добре се отнесоха към мене след делото. Можех да си намеря работа като продавачка в някой голям магазин. Добра шивачка съм, та можех да си намеря работа и като шивачка. Един мъж дори искаше да се ожени за мене, ако се разveda с Робер.

Нямаше какво да се каже повече, затова Чарли замълча. Тя се облегна с лакти върху покривката на червени и бели квадрати и сложи лицето си върху ръцете си. Чарли седеше срещу нея, а тя се загледа в очите му продължително, замислено, сякаш искаше да проникне с погледа си чак до дълбините на душата му.

— Искях да си наложа изкупление.

Чарли втренчи очи в нея, без да я разбира. Думита ѝ го изплашиха, макар че тя едва-едва ги прошепна. Обзе го съвършено непознато чувство; стори му се, че досега е гледал някакво платно, върху което светът е нарисован с приятни, познати багри, но сега платното внезапно се разкъсва и погледът му потъва в някакъв кипящ, трептящ мрак.

— За Бога, какво искате да кажете?

— Обичам Робер от все сърце и душа и въпреки това знам, че е извършил грях. Чувствувам, че само така мога да му бъда от полза, ако и аз самата се изложа на най-дълбоко унижение... колкото може по-дълбоко. Отначало исках да отида в някой от онези публични домове, където ходят само войници и работници и изметта на големите

градове, но ме беше страх, че може да изпитвам състрадание към тези нещастни хора, които в своите кратки и редки посещения в тези публични домове намират единствената си радост в жестокото си съществуване. „Сарай“ е посещаван от богати, покварени безделници. Там, знаех си, нищо друго не изпитвам освен омраза и презрение към тези скотове, които купуват тялото ми. Там унижението ми е също като гноясала рана, която с нищо не може да се излекува. Цинично неприличните дрехи, които трябва да нося там, са такъв позор, че никакъв навик не може да го смекчи. Там посрещам с радост страданията си. Посрещам с радост презрението, което тези мъже проявяват към нас. Посрещам с радост скотщината им. Намирам се в ада, както и Робер се намира в ад, а моите страдания се сливат с неговите и може би ги правят по-лесно поносими.

— Но той страда, защото е извършил престъпление. Вие сте невинна и вече достатъчно сте страдкла. Защо се обременявате с излишни страдания?

— Грехът трябва да се изкупи със страдания. Как можете вие, с вашата студена английска природа, да разберете от какъв род е моята любов? Тя е целият ми живот. Робер е мой и аз съм негова. Аз щях да бъда толкова ниска, колкото и престъплението му, ако бих се колебала да споделя страданията му. Знам, че страданията ми са също така необходими, както и неговите, за да се изкупи грехът му.

Чарли се поколеба. Той не изпитваше никакви особено дълбоки религиозни чувства. Беше възпитан да вярва в Бога, но не и да мисли за него. Да мисли за него всъщност не би било непременно глупаво, но безсмислено. Трудно му беше да изрази каквото си мислеше, но се намираше в такова положение, че му се струваше почти естествено да казва най-неестествените неща, на света:

— Мъжът ви е извършил престъпление и затова е наказан. Справедливо и заслужено е. Но вие не можете да смятате, че един... един милостив Бог може да иска от вас изкупление.

— Бог ли? Какво общо има Бог с това? Смятате ли, че е възможно да виждам мизерията, в която повечето хора живеят и пак да вярвам в Бога? Вие да не смятате, че ще вярвам в един Бог, който допусна болшевиките да убият горкия ми невинен баща? Аз смятам, че Бог е мъртъв още от милиони и милиони години. Смятам, че е умрял още щом е създал вечността и е пуснал в ход развоя, от който

впоследствие е произлязла вселената, а хората от веки веков търсят и обожават едно същество, което е престанало да съществува още щом им е създало възможността да просъществуват.

— Но щом не вярвате в Бога, тогава не мога да ви разбера. Би било понятно, ако вярвахте в някой жесток бог, който изисква око за око, зъб за зъб. Изкупление като вашето е безсмислено, щом няма Господ.

— Всеки ще каже тъй, нали? Няма логика. Няма смисъл. И все пак дълбоко в душата си... не, с всяка отделна частица от тялото си знам, че трябва да изкупя греха на Робер. Знам, че само по такъв начин той може да бъде спасен от злото, което го погубва. Аз не искам от вас да ме считате за разумна. Трябва само да разберете, че не мога другояче да постъпвам. Както и да е, аз вярвам — защо, и аз самата не знам, — че моето унижение, моето смирение, моята жестока безкрайна мъка ще пречисти душата му, та дори и да не се видим вече с него, той ще ми бъде възвърнат.

Чарли въздъхна. Толкова странно беше всичко това за него, толкова чудно, толкова неразумно и смутно. Той просто не знаеше какво да мисли за него, и все по-неловко се чувствуваше край тази непозната жена с нейните объркани разбирания. И все пак, наглед най-обикновена женичка, доста хубавичка, не много добре облечена, като някоя машинописка или пощенска чиновничка. По това време в Тери-Мейсънови трябва вече да са започнали танците; всички трябва да са сложили вече книжните шапки, в които по време на вечерята са намерили своите бомбички. Някои от младите сигурно са вече малко „на градус“, но пък само веднъж е Коледа. Много ще се целуват под елхата, много глупости ще правят, много ще се смеят; и всички чудесно ще се забавляват. Виждаше му се нещо много далечно, но слава богу, тъй нормално и почтено, разумно, действително, а тука — кошмар! Кошмар ли? Той се запита дали има нещо вярно в думите на тази жена, за нейната трагична история и мизерен живот; че Бог бил умрял още щом създал широкия свят. И дали той не лежи сега на някой планински връх, на някоя изгаснала звезда? Или пък се е залутал някъде из вселената, създадена от него? Смешно беше наред с това да си представя как сутринта на Коледа лейди Тери-Мейсън събира около себе си цялата компания и ги отвежда на черква. И как неговият собствен баща я насърчава:

— Не съм голям черковник, признавам го, не ходя на черква. Но на Коледа — тогава е друга работа! Ако не за друго, човек трябва да отиде поне да даде добър пример!

Тъй би казал баща му.

— Не гледайте толкова сериозно — каза Лидия. — Хайде да си вървим.

Тръгнаха по мръсните, отвратителни улици, които водят по авеню де Мен към площад де Рен. Когато стигнаха, Лидия предложи да отидат за един час на някое кино. Беше последната прожекция. После изпиха по чаша бира и се прибраха в хотела. Лидия свали шапката си и кожената яка и загледа Чарли замислено:

— Ако искате да спите с мене, можете преспокойно да го направите — каза тя със същия тон, с който би го запитала дали иска да отиде в „Ротонда“ или в „Дом“.

Чарли се сепна, дъхът му прекъсна. Цялото му същество се възпротиви на тази мисъл. След всичко онова, което тя му беше разказала, той не би могъл да се докосне до нея. Устните му се свиха от гняв; той реши по никакъв начин да не ѝ дава възможност за негова сметка да изтезава плътта си. Но неговата вродена вежливост не му позволи да изрази с думи онова, което беше на езика му.

— Ах, не, благодаря.

— Защо не? Аз за това съм тука, а и вие за това сте дошъл в Париж, нали? За това идвате в Париж вие, англичаните. Не е ли вярно?

— Не знам. Във всеки случай не и аз.

— Че за какво, друго тогава?

— Отчасти да видя някои картини.

Лидия сви рамене...

— Както искате.

Тя отиде в банята. Чарли се почувствува малко засегнат, задето тя толкова равнодушно посрещна отказа му. Той сметна, че тя би трябвало поне да уважава неговата деликатност спрямо нея. Беше задължена към него — ако не за нещо повече, то поне за храна и квартира през двата минали дни, затова той имаше пълното право да приеме предложението ѝ. Би било заслужено тя да му благодари за неговата самоотверженост. Настроението му се развали. Той се съблече, а когато тя се върна от банята, облечена с неговата пижама, той отиде да измие зъбите си. Когато се върна, тя си беше вече легнала.

— Ще ви смущава ли, ако почета малко, преди да си легна? —
запита я той.

— Не, аз ще се обърна с гръб към светлината.

Той си беше донесъл една книга от Блейк. Отвори я и зачете. Скоро спокойното дишане на Лидия му подсказа, че беше заспала. Той почете още малко и угаси лампата.

Така прекара Чарли Мейсън първия ден от своята Коледа в Париж.

ГЛАВА VI

На следната сутрин се събудиха толкова късно, че стана един часът, докато изпиха кафето си, после — като съпрузи, женени от години, — докато си прочетоха вестниците, докато се изкъпаха и облякоха.

— Може да изпием по един коктейл в „Дом“ и после да отидем да се нахраним — предложи той. — Вие къде искате?

— Има един много добър ресторант на булеварда зад „Купола“. Не е много скъпо.

— Няма значение.

— Действително ли? — тя го изгледа недоверчиво. — Не искам да харчим повече, отколкото ви позволяват средствата. Толкова мил бяхте към мене. Започвам вече да се упреквам, че използвам добрината ви.

— Глупости — отговори той и цял се изчерви.

— Нямате представа какво означаваха за мене тези два дни. Такава отмора! Снощи от месеци насам спях, без да сънувам. Чувствувам се съвсем освежена, като преродена.

Тя наистина изглеждаше много по-добре. Кожата ѝ беше по-свежа, очите ѝ по-живи, главата ѝ по-изправена.

— Вие ми дарихте два чудесни празника, които много ми помогнаха. Но не искам да ви бъда в тежест.

— Съвсем не сте ми била в тежест.

В усмивката ѝ се долавяше лека насмешка.

— Вие сте много благовъзпитан човек, драги. Толкова е мило от ваша страна, че така ми говорите, а аз толкова малко съм свикнала да ми казват приятни неща, че ми се иска сега да си поплача. Но в края на краищата вие сте дошъл в Париж да се повеселите. Сигурно сте забелязал — за мене то няма значение. Вие сте млад и трябва да използвате младостта си. Много кратка е тя. Вземете ме със себе си днес на обед, а следобед ще се върна при Алексееви.

— А довечера пак в „Сарай“ ли?

— Вероятно.

Тя въздъхна, бързо се окопоти, сви леко рамене, почти весело, и му се усмихна приятелски. Чарли смръщи чело от смущение и я изгледа с мъка в очите. Чувствуваше се неловко; неговото цветущо здраве, чувството му за блаженство, веселата му жизнерадост му се сториха същинско предизвикателство. Стори му се, че играе ролята на някой богаташ, който се надува и перчи с богатството си пред някой свой беден роднина. Тя му се виждаше крехко, такова дребно, деликатно нещичко с орфания си кафяв костюм. Сега, след двете спокойни нощи, тя беше като подмладена — почти като дете. Можеше ли човек да изпитва към нея нещо друго освен състрадание? А и като си спомнеше за нейната тъжна история и за тази нейна безразсъдна мисъл (без да иска, той непрестанно се замисляше за нея; толкова отвратителна и безсмислена, а пък досадна беше тази мисъл, че непрекъснато го преследваше): мисълта, че е трябвало със собственото си унижение да изкупва престъплението на мъжа си. Сърцето на Чарли се късаше при такава мисъл! Той чувствуваше, че чисто и просто трябваше да се примири с това положение, макар че тази работа съвсем не го засягаше, макар че идването му в Париж се превръщаше в нещо като празен лотариен билет, след като толкова лудо му се беше радвал. Стори му се, че не той самият изговори колебливите си думи, а някаква сила, независима от неговата воля. Той чу как устните му ги изрекоха, но съвсем не му беше ясно защо всъщност ги казва:

— В кантората ще трябва да бъда чак в понеделник сутринта, тъй че ще замина чак в неделя. Ще можете ли дотогава да останете тука?

Лицето ѝ светна, сякаш някой лъч от зимното слънце внезапно беше паднал в стаята.

— Сериозно ли го казвате?

— Иначе не бих го предложил.

Тя се отпусна на един стол, сякаш краката ѝ бяха отказали да я държат.

— Ах, такова щастие ще бъде за мене! Такава отмора! Ще ми даде нови сили. Но... не мога, не мога.

— Защо? Заради „Сарай“ ли?

— Не, не за това. Мога да им изпратя една телеграма, че съм се простудила. Не, няма да бъде справедливо към вас.

— То си е моя работа, нали?

На Чарли му се стори жестока ирония, че именно той трябваше да я убеждава да извърши нещо, което тя очевидно с най-голяма готовност би извършила, докато той на драго сърце би се отказал от него. Но той не виждаше никаква друга възможност да се държи другояче в този момент.

Тя го изгледа изпитателно.

— Как така ви дойде наум такова нещо? Не искате да ме имате, нали? — той поклати глава в знак на отрицание, а тя продължи: — Какво може тогава да ви интересува жива ли съм или умряла? Какво може да ви интересува щастлива ли съм или нещастна? Вие ме познавате само от четиридесет и осем часа. Приятелство? Аз не съм ви непозната. Състрадание? Какво състрадание може да изпитва човек на вашата възраст?

— Не искам да ми задавате такива мъчителни въпроси — отговори той с пресилена усмивка.

— Мисля, че го правите чисто и просто от добро сърце. Постоянно разказват, че англичаните били милостиви към животните. Идва ми на ума, че една от нашите хазайки в Лондон крадеше от чая ни, а беше прибрала едно захвърлено кученце, защото било безстопанствено.

— Ако не бяхте толкова малка, щях за тези ви думи да ви залепя една хубава плесница — отвърна той весело.

— Значи разбрахме се, нали?

— Да вървим сега да ядем. Гладна съм.

По време на обета говориха само за маловажни неща. Но когато свършиха, а Чарли плати сметката и зачака да му върнат остатъка, Лидия го запита:

— Сериозно ли говорите, че мога да остана, докато си заминете?

— Най-сериозно.

— Нямате представа какво щастие би било за мене. Просто не мога да ви кажа колко силно ме изкушава да направя това, което казвате.

— Тогава защо не го направите?

— Няма да бъде много приятно за вас.

— Не, и аз тъй мисля — съгласи се той с пленителна усмивка. — Но интересно ще бъде.

Тя се разсмя.

— Тогава ще изтичам до Алексееви да си взема някои неща. Поне една четка за зъби и чисти чорапи.

Разделиха се на гарата и Лидия замина с метрото. Чарли реши да види дали Саймън си е в къщи. След като разпита веднъж-дваж по пътя, той най-сетне намери Рю Кампан премиер. Къщата, където живееше Саймън, беше голяма и мрачна. Изпод олющената боя се виждаше сивото дърво на капаците на прозорците. Когато Чарли надникна в стаята на портiera, в носа го удари отвратителна воня на пикоч, ядене и човешка пот, та чак му прилоша. Появи се една стара жена с дебела рокля, с мръсна червена кърпа, увита около главата. Тя кипна, задето е нахълтал тъй в стаята, и му каза къде живее Саймън, но му го обясни сърдито, с дрезгав глас като стържене на пила. На въпроса, дали мосю Фенмър си е у дома, портиерката му отговори да си провери сам. И тъй, Чарли се запъти през мръсния двор и се изкачи по тесните стълби. Навсякъде миришеше на престояла пикоч. Саймън живееше на втория етаж. Той отвори, щом Чарли се появи.

— Хм, тъкмо се чудех какво ли е станало с тебе.

— Преча ли ти?

— Не, влез. По-добре не си събличай палтото, че вътре не е много топло.

Не беше лъжа. В стаята беше студено като в леденик. Помещението представляваше ателие с голям северен прозорец; имаше и печка, но Саймън очевидно се беше залисал с работа — по масата му бяха разхвърляни в безредие купища книжа, — та беше пропуснал да поддържа огъня. Печката беше почти загаснала. Саймън избута едно охлузено кресло до нея и покани Чарли да седне.

— Ще сложа още малко кокс. Тогава бързо ще се стопли. Аз изобщо не чувствавам студа.

Пружините на дивана бяха скъсани, затова Чарли не го намери много удобен. Стените на ателието бяха сиви; личеше, че от години не бяха боядисвани. Само едно-единствено украшение имаше по тях — една географска, карта, прикрепена с кабарчета. Имаше и един тесен железен креват с разхвърляни завивки.

— Портиерката не е идвала още да разтреби — каза Саймън, след като проследи погледа на приятеля си.

В ателието нямаше нищо друго освен една голяма маса за хранене, купена на старо, използвана от Саймън за писане, няколко етажерки за книги, един стол, каквито има из канторите, два-три кухненски стола, отрупани с книги, и няколко изтъркани парчета от килим, постлани пред леглото. Цялата обстановка изглеждаше твърде безрадостна, а придобиваше и още по-мрачен вид от студената зимна светлина, която проникваше през северния прозорец. Дори и една третокласна чакалня на някоя забутана гаричка не би могла да изглежда по-неприветливо.

Саймън взе един стол, седна до печката и напълни лулата си с тютюн. С бързата си схватливост той веднага разбра какво впечатление правеше обстановката на Чарли, затова мрачно се усмихна.

— Не е много разкошно, нали? Но в края на краищата не си падам по разкоша. Никой не бива да става роб на разкоша. Разкошът е такава клопка, че в нея дори и доста иначе умни хора са пропадали.

Чарли не беше напълно лишен от злобича, пък и нямаше никакво желание Саймън да го връзва на ясла.

— Тъй ми се вижда, момчето ми, май че трепериш от студ, не се чувствуваш твърде добре и се свиваш от глад. Какво ще кажеш да вземем някоя кола и да отидем в бар Риц, да поседим там малко на топло, на удобни столове, а и да си хапнем малко бъркани яйца със сланина?

— Я се махай от главата ми. Какво направи с Олга?

— Тя всъщност се казва Лидия. Току-що си отиде в къщи да си вземе четка за зъби. Докато си замина в Лондон, ще живее при мене в хотела.

— Я гледай ти! Значи здраво си се заловил с нея, а?

За миг двамата приятели се загледаха втренчени един в друг. После Саймън се наведе напред:

— Ти да не си се влюбил в нея?

— Ти защо ни запозна?

— Рекох си, ме ще бъде чудесна шега. Мислех си, ме ще бъде нещо съвсем ново за тебе да спиш с жената на един прословут убиец. И право да ти кажа, рекох си, че тя може да се влюби в тебе. Ще си умра от смях, ако наистина стане така. Ти много приличаш на Берже, само че си много по-хубав от него.

Чарли си спомни за една забележка на Лидия, когато вечеряха заедно след коледната литургия. Тогава не беше могъл да си я обясни, но сега му стана ясна.

— Може да ти се види чудно, но тъкмо това я смая. Страх ме е, че няма да ти се падне да си умреш от смях.

— Все заедно ли бяхте, откакто ви оставих сами на Бъдни вечер?

— Да.

— Изглежда, че ти е дошло добре. Много добре ми се виждаш. Малко бледен може би.

Чарли направи усилие да си придаде вид на равнодушен. За нищо на света не биваше Саймън да разбере, че отношенията му с Лидия са чисто платонически. Това би предизвикало у него само смях и подигравки. Той щеше да сметне държанието на Чарли за отвратително сантиментално.

— Смятам, че не е било много духовито от твоя страна да ме запознаеш тъй ненадейно с нея, без да знам как стоят нещата — каза той.

Саймън се усмихна малко пресилено.

— Такъв съм си аз, обичам да си правя такива шеги. Ще имаш какво да разказваш на родителите си, като се върнеш в къщи. Във всеки случай не можеш да се оплачеш. Олга си разбира от занаята, та в това отношение ще си изкараш разноските. Пък не е и глупава. Много нещо е чела и умее да води по-умен разговор, отколкото повечето други жени. Ще спечелиш много странен опит, момчето ми. Ти смяташ ли, че тя още обича мъжа си?

— Тъй изглежда.

— Смешно нещо е човешкият характер, нали? Пък той беше отвратителен тип. Ти знаеш нали защо Лидия работи в „Сарай“? Искане да събере пари, за да му даде възможност да избяга. После ще отиде при него в Бразилия.

Чарли се сепна. Когато му разправяше, че със своя живот в „Сарай“ искала да изкупи греха на Робер, той направо ѝ беше повярвал. Макар и да му се беше видяло чудновато, все пак в думите ѝ имаше нещо особено, което му направи странно впечатление. Сега той остана поразен, като разбра, че го е лъгала. Ако думите на Саймън бяха верни, тогава тя чисто и просто го е сметнала за глупав.

— Трябва да знаеш, че бях определен да предавам на нашия вестник как върви делото — продължи Саймън. — Доста голяма сензация предизвика в Англия; убитият от Берже беше англичанин, тъй че ми отделиха много място във вестника. За мене дойде като топъл хляб. Дотогава не бях имал случай във Франция да присъствувам на дело по убийство. Ходил съм в Олд-бейли, затова имах голямо желание да го сравня с тукашните съдилища. Направих много подробен репортаж. Имам го тука. Ако искаш, можеш да го прочетеш.

— С удоволствие.

— Убийството предизвика голяма сензация във Франция. Робер Берже не беше апаш или нещо подобно. По-скоро беше нещо като джентълмен. Произхождаше от много видно семейство, беше получил добро възпитание и говореше английски твърде сносно. Един вестник го нарече „джентълменът-гангстер“. Това определение направи впечатление, въображението на публиката пламна, делото се превърна в „знаменит случай“. Освен това Берже беше посвоему хубав и млад, едва двадесет и две годишен и това още повече разпали любопитството им. Жените просто пощуряха след него... Боже-е-е, как се блъскаха и натискаха да се вмъкнат в съдебната зала! Всички бяха като наелектризирани, когато той влезе между двама пазачи (фотожурналистите трябваше да имат възможността да фотографират, преди да дойдат съдиите). Такова хладнокръвие не бях виждал дотогава! Берже беше много спретнат, гъстите му черни коси много грижливо причесани. Той се усмихна на фотожурналистите и по тяхно желание на драго сърце застана по-другояче, за да могат всички добре да го снимат. Изглеждаше като всеки богат, охолен младеж, каквито срещаме с девойки, застанали с чашка коктейл пред бара на Риц. Мисълта, че е такъв канала, го караше да изпитва пикантна гордост. Берже беше роден престъпник. Вярно е, че семейството му не беше богато, но и не е живеело в оскъдица, затова си мисля, че все са имали за него по някоя и друга стофранкова банкнота, когато му е потрябвала понякога. Написах някакъв по-благоприятен репортаж за него в едно седмично списание и френските вестници поместиха извадки от него. Делото много ми помогна. Сведох случая до формулата: „Престъпник от любов към спорта.“ Колко много работи излязоха тогава наяве. По едно време имал възможност да влезе в редовете на първокласните играчи на тенис; станало дума да тренира за шампионат; но чудно —

докато в отделните игри играел отлично и бързо спечелвал победата, в турнира редовно пропадал. Нещо не вървяло както трябва. Нямал издръжливост, нямал воля да победи или все нещо му липсвало, за да стане първокласен играч на тенис. Някакъв психологически стимул, смятам аз. Както и да било, един ден настъпил край на състезанията му на тенис: от съблекалнята на няколко пъти изчезнали пари, и то винаги тъкмо когато Берже бивал там. Макар и да нямало положителни доказателства срещу нещо, всички били твърдо убедени, че той бил виновникът.

Саймън напълни отново лулата си.

— В Робер Берже най-силно впечатление ми направи съчетаването на хладнокръвие, самообладание и чар.

Само чарът отделно не е кой знае какво качество, но рядко се среща съчетан с хладнокръвие и самообладание. Хората с чар са обикновено мекушави и нерешителни. Чарът е тъкмо онова оръжие, което природата ни дава, за да ни обезщети за другите ни слабости. Аз никога не бих имал голямо доверие в човек с чар.

Чарли изгледа приятеля си с лека насмешка. Той долови, че Саймън се стремеше да омаловажи едно качество, което той самият не притежаваше, та дано по този начин да убеди самия себе си, че не е от голямо значение в сравнение с другите негови качества. Но не каза нищо.

— Робер Берже не беше нито мекушав, нито нерешителен. Насмалко да му се удаде убийството да остане неразкрито. При неговото разкриване полицията свърши много полезна работа. В нея нямаше нищо сензационно или театрално — действаха само с изключителна грижливост и търпение. Може и случайността малко да им е помогнала, но те действаха енергично и се възползуваха от нея. Човек винаги трябва да е готов и в състояние да се възползува от случайността — но го прави твърде рядко.

Саймън отправи поглед към празното пространство и Чарли отново забеляза, че приятелят му пак се замисли за себе си.

— Едно нещо не ми е разказала Лидия: как е стигнала полицията до първото си подозрение срещу него?

— При първия разпит и през ум не им е минавало, че е възможно да е извършил убийството. Те търсили някакъв много по-снажен мъж.

— Що за тип беше Джордан?

— Никога не бях имал с него работа по-отблизо. Негодник беше... но посвоему не беше лош човек. Всички го обичаха. Винаги беше готов да харчи пари, а когато някой съвсем закъсаше и отидеше при него — винаги беше готов да развърже кесията си. Беше дребен на ръст — едно време бил жокей, но в Англия го лишили от правото да упражнява занаята си, а по-късно стана известно, че лежал девет месеца в затвора Уърмуд-скръбс за измама. Беше тридесет и шест годишен. От десет години живееше в Париж. Полицията подозираше, че е замесен в търговия с наркотици, но нито веднъж не бяха успели да го заловят.

— Как изобщо се стигна дотам полицията да извика Робер на разпит?

— Той беше един от редовните посетители на бар Жожо, където Джордан редовно се хранеше. Славата на това заведение е доста лоша: там се събират жокеи и посредници при залагания, спортни агенти, участници в надбягванията, с една дума, все хора с „кирливи ризи“, дето се казва. Естествено полицията разпита всички, колкото от тях можа да спипа. Впрочем Джордан имал уговорена среща вечерта на убийството с някого. Това стана ясно от подноса с две чаши и торта и така полицията сметна, че ще може да се добере до известна следа, кой може да е отишъл при него. Полицията подозираше сериозно, че Джордан беше „обратен“ по половите въпроси, затова имаше голяма вероятност някой от клиентите на Жожо да го е видял с някого. Берже бил в доста приятелски отношения с Джордан. Жожо, собственикът на бара, съобщи на полицията, че няколко пъти виждал Робер да дърпа англичанина за пари. По едно време беше подведен под отговорност за контрабанда на хероин от Белгия във Франция, но докато двамата му приятели от подсъдимата скамейка попаднаха в затвора, той се отърва. Значи ако Джордан е имал известна връзка с контрабандата на наркотици и смъртта му е била някак си във връзка с нея, тогава според мнението на полицията Берже можеше преспокойно да знае кой е извършил убийството. Той беше престъпник по природа, имаше вече и присъда — за кражба на автомобили. Две години условно затвор.

— Вярно е, знам — обади се Чарли.

— Системата му била колкото проста, толкова и гениална. Озъртал се, докато забележел някого да спре със ситроен пред някой от големите универсални магазини Прентан или Бон Марше и да влезе

вътре. Тогава се качвал най-спокойно в колата, сякаш тъкмо излизал от магазина и потеглял.

— Но колите не са ли бивали заключени?

— Рядко. Освен това той имал няколко ключа за ситроен. Винаги следял само тази марка. Обикновено употребявал колата два-три дни, после я оставял някъде. Когато пак му потрябвала кола, започвал играта отново. По този начин откраднал десетки коли. Нито веднъж не направил опит да продаде някой автомобил, само си вземал „назаем“, когато му притрябвала кола за някоя особена цел. Тази история беше изходната точка за моя репортаж. Вършил тези кражби просто от любов към спорта, защото му доставяло голямо удоволствие да поставя на изпитание безумната си дързост и ловкост. Имал и друг гениален номер — той излезе наяве по време на делото. Тръгвал с колата из града по времето, когато магазините затваряли, навъртал се около автобусните спирки. Когато забелязвал някоя дама да чака автобуса, спирал пред нея и я запитвал може ли да я закара донякъде с колата си. Трябва да е бил доста добър познавач на хората и да е познавал кои дами по всяка вероятност не биха имали нищо против да се възползват от услугата на някой хубав младеж. Добре, казвала дамата, качвала се, а той потеглял в посочената от нея посока. Когато стигали до някоя малка или много пуста улица, колата спирала внезапно. Тогава Берже заявявал, че не може да подкара колата и помолвал дамата да слезе, да вдигне капака над цилиндрите и да види свещите, а в това време той натискал педала за автоматично запалване. Дамата правела това, което искал от нея, и, разбира се, в колата оставала чантата и пакетите ѝ. После, когато моторът заработвал, и дамата тъкмо се приготвяла да се качи, Берже изведнъж потеглял и изчезвал, преди тя да разбере какво става. Естествено много от пострадалите дами се оплаквали пред полицията, но тъй като го виждали все по тъмно, не могли да дадат никакви по-точни данни, а само толкова — един хубав младеж, с приятен глас, с автомобил ситроен. Полицията не можела нищо друго да направи, освен да им обърне внимание, че не е много умно да приемат покани от такъв „хубав младеж“. Берже не бил заловен нито веднъж. По време на делото стана ясно, че при тези сделки често изкарвал доста хубави печалби.

— Както и да е, двама детективи отишли при него. Той не отрекъл, че бил в заведението на Жожо същата вечер, когато станало убийството, и говорил с Джордан, но казал, че към девет часа си отишъл и след това вече не го виждал. След известен разпит за най-обикновени неща го поканили да отиде с тях в участъка. На полицейския комисар, на когото било възложено следствието, и през ум не му минавало, че Берже е убиец — трябва още веднъж да го подчертая това. Комисарят смятал, че убийството е извършено от някой скитник, заведен от Джордан в дома му, или пък от някой негов изигран съучастник в търговията с наркотици. Ако последното предположение бъдело вярно, комисарят се надявал чрез учтивост или ловки маневри, чрез заплашване или повишаване на тона да изтръгне от Берже някоя следа и тъй да влезе в дирите на убиеца.

— Успях да взема интервю от комисаря. Люк се казваше, съвсем не беше човек, какъвто очаквахме да видим в тази професия. Едър, пълен, веселяк, червендалест, с големи мустаци, с живи черни очи. Истински любител на удоволствията — като го гледаш, ще се хванеш на бас за каквато и да е сума, че от всичко на света най-много обича един чудесен обед и бутилка вино. Беше родом от Южна Франция и говореше с такъв акцент, сякаш режеше с нож. Човек с такъв весел смях, както всички пълни хора. Любезен, добродушен, та като те потупа по рамото, веднага се чувствуваш склонен да му се довериш. Всъщност имаше отлични успехи, що се отнасяше да изтръгне признания от заподозрени; притежава голяма телесна издръжливост и лесно може да води разпит по цели шестнадесет часа без прекъсване. Във Франция не е известна американската система на „третата степен“. Искам да кажа, никакъв бой, никакви юмруци, никакво изкъртване на зъби, за да изтръгнат признания. Просто докарват човека в стаята, не го оставят да седне, не му дават да пуши, не му дават нищо да яде, само му задават въпроси един след друг. Следователят нито за миг не го отпуска, пуши си, донасят му нещо да хапне, когато огладнее. Продължава цяла нощ, защото знаят, че издръжливостта на човека е най-слаба нощно време. Тогава, ако арестуваният е виновен, трябва да има извънредно силна воля, за да не направи на сутринта известно признание в замяна на чаша кафе или една цигара. Но комисарят не успя нищо да изтръгне от Берже, който призна, че по едно време бил в приятелски отношения с

контрабандисти на хероин, но подчертал, че бил съвсем невинен по работата, за която бил подведен под отговорност и оправдан. Наистина на млади години извършил някои глупости, но те му послужили като добър урок, а автомобилите вземал само за ден-два, колкото да се поразходи с момичета. В края на краищата то не било тежко престъпление. Откакто се оженил обаче, вървял из „царския път“. А що се отнасяло до търговците на наркотици, откакто го съдили, вече нямал никакви връзки с контрабандисти и изобщо не е чувал Джордан да е имал нещо общо с тях. Говорел най-откровенно. Разказал на комисаря, че много обичал жена си, че от нищо друго тъй много не се страхувал, както от това тя да узнае нещо за миналото му. Заради нея, а и заради самия себе си и майка си бил решил в бъдеще да води честен и почтен живот. Пълният приятен човечец продължавал да го разпитва, но тъй приятелски и с такова съчувствие, че като го слушаш, ще си речеш, че няма да смее мравка да настъпи. Той поздравил Роберт за добрите му намерения, поздравил го и задето се оженил по любов за едно бедно момиче; изказал и надеждата децата, които им се родят, не само да бъдат украса на техния дом, но и утеха за родителите си. Но той имал под ръка досието на Робер, та без съмнение знаел, че Берже бил замесен в търговия с хероин, макар че съдебните заседатели не го признали за виновен. Освен това точно в същия ден узнал чрез издирванията си, че Берже бил изгонен от наелия го борсов посредник за злоупотреба и се отървал от прокурора само защото майка му платила злоупотребената сума. Значи твърдението му, че след женитбата си бил решил да води честен и почтен живот, било чиста лъжа. Комисарят го попитал какво било материалното му положение. Берже признал, че било тежко, но майка му имала малко парици, а той самият скоро пак щял да си намери работа и тогава всичко щяло да се оправи. Ами пари за дребни разходи? Понякога участвувал по малко в залаганията, а и водел клиенти на посредниците, по този начин се сближил и с Джордан и получавал от него комисиона. А пък когато нямало — минавал и без джобни пари.

— Тъкмо ми дойде наум — казал комисарят. — Вие казахте, че в деня на убийството сте били без стотинка и сте взели от Джордан петдесет франка назаем?

— Много добър беше към мене. Горкият човек! Много ще ми е мъчно без него.

Комисарят изгледал Робер и примигнал. Изведнъж му минало през ума, че този младеж бил доста добре развит. Започнал да предугажда, че Берже го лъже, като казва, че бил прекъснал всички свои връзки с търговците на опиати. В края на краищата материалното му положение било тежко, а от тях можело да се спечелят много пари. Берже дружал все с хора, замесени в контрабандата с опиати. Комисарят останал с впечатление (макар и да не знаел на какво почива то), че Берже, дори и да не знае положително кой е убиецът, все пак ще има известно свое подозрение. Естествено той няма да го изкаже, но ако полицията намери в дома му укрит хероин, тогава вероятно ще могат да упражнят върху него натиск и ще го принудят да развърже езика си. Комисарят познавал добре хората, затова вярвал, че Берже ще издаде който и да е свой приятел, ако с това ще може да спаси собствената си кожа. Ето защо той решил да арестува Робер и да извърши обиск в дома му, преди младежът да има възможност да изнесе нещо. Все в същия ред на мисли той го запитал къде е бил през нощта на убийството. Берже обяснил, че от Ньой слязъл в града доста късно и отишъл в бар Жожо. Там се срещнал с доста хора, дошли от хиподрума. Почерпили го две-три чаши, а Джордан имал добри печалби този ден, затова го поканил и му платил вечерята. След като се нахранили, позавъртял се още малко там, но вътре било много задимено, заболяла го глава и се разходил малко по булеварда. Към единадесет часа се върнал в бара, стоял там до последния влак за Ньой и се прибрал у дома.

— Значи колкото време сте отсъствували от бара, то е било достатъчно да убиете англичанина — пошегувал се комисарят.

Берже се изсмял високо.

— Но не ми приписвате това убийство, нали? — запитал той.

— Не, Бога ми — разсмял се и другият.

— Можете да ми вярвате, смъртта на Джордан е истинска загуба за мене. Петдесетте франка, които взех назаем от него преди убийството, не ми бяха първите. Не искам да кажа, че беше много почтено да се използва добротата му, но когато изпиеше две-три чашки, не беше трудно човек да изкопчи от него малко пари.

— Хм... но той спечелил много пари през този ден и макар да не е бил напълно пиян, когато излязъл от заведението, все пак бил малко

на „градус“. Може да сте си казали, че по-добре хиляда франка наведнъж, отколкото сегиз-тогиз по петдесет.

Комисарят го казал с цел по-скоро да сплаши Робер, отколкото истински да е вярвал, че има известна истина в тези му думи. Във всеки случай той смятал да извлече известна полза, като остави Робер с впечатлението, че го подозира. По този начин вероятно нямало да намали готовността му да издаде името на виновника, ако има известно подозрение. Берже извадил парите си от джоба и ги сложил на масата. По-малко от десет франка.

— Ако бях ограбил горкият Джордан, нямаше да имам сега само толкова в джоба си, как мислите вие?

— Аз нищо не мисля, драги. Само ви обърнах внимание, че бихте имал време да убиете Джордан, а парите добре щяха да ви дойдат.

Берже се усмихнал с откровена, подкупваща усмивка.

— И едното е вярно, и другото, признавам — отвърнал той.

— Аз искам да си поговоря с вас най-открито — забелязал комисарят. — Не вярвам вие да сте убил Джордан, но съм сигурен, че имате известно подозрение, ако не и да знаете положително кой го е извършил.

Берже отрекъл и останал на своето, макар комисарят много да настоявал. Неусетно било станало много късно, затова комисарят сметнал за най-добре да продължи разговора на следния ден. При това му минала през ума и мисълта, че една нощ, прекарана в килията, ще даде възможност на Робер да обмисли положението си. Берже бил арестуван вече два пъти и преди това и знаел, че няма полза да протестира.

— Ти знаеш, че търговците на опиати прибъгват до всевъзможни хитрини, за да укриват отровата. Слагат я в кухи бастуни, между подметките на обувки, под подплатата на стари дрехи, в дюшеци и възглавници, в краката на кревати, накратко казано, в най-различни неща. Но полицията знае всички тези номера, и ти можеш главата си да заложиш, че ако бяха намерили в къщата на Робер и най-малкото зрънце хероин — щяха да го спипат. Обаче не намерили нищо. Но когато комисарят претърсвал спалнята на Лидия, натъкнал се на един несесер и веднага му минало през ума, че такова нещо е доста скъпо за жена с нейното скромно материално положение. Освен това тя носела

на ръката си доста скъп часовник. Тя обяснила, че и несесерът, и часовникът ѝ били подарък от мъжа ѝ. На комисаря му се видяло интересно да издири откъде е взел пари Берже за тези работи.

Щом се върнал в участъка, комисарят наредил да направят необходимите издирвания. За кратко време получил интересни сведения: различни дами се били оплакали, че ръчните им чанти били откраднати от някакъв младеж, който ги возил със своя ситроен. Една от тези дами дала описание и на несесера, който ѝ бил задигнат по този начин. Описанието отговаряло на несесера, намерен от комисаря в спалнята на Лидия. Друга дама обяснявала в оплакването си, че в чантата ѝ бил и един златен часовник от еди-коя си фирма. Върху часовника на Лидия било гравирано името на същата тази фирма. Станало ясно, че Робер Берже бил тайнственият младеж, търсен напразно от полицията от толкова време. Действително полицията съвсем не се приближавала до разрешението на загадката около убийството на Джордан, но все пак комисарят имал вече известно оръжие в ръка, за да упражнява натиск върху Робер. Той наредил да го докарат и поискал да му обясни как са попаднали в неговите ръце несесерът и часовникът. Берже обяснил, че купил несесера от една девойка, закъсала за пари, а часовника купил от един мъж, с когото се срещнал в един бар. И в двата случая не могъл да посочи никакво име. И двете срещи били случайни; той заговорил с тези непознати, но не ги бил виждал нито преди, нито след това. Сега комисарят вече го арестувал официално, за кражба; съобщил му, че на следната сутрин ще му устрои очна ставка със съответните дами, на които без съмнение тези вещи принадлежали, затова го посъветвал да си признае, за да избегне по-големи неприятности. Но Берже останал на своето и отказал да отговаря на други въпроси, докато не си наеме адвокат. Според френския закон той имаше това право, тъй като беше вече арестуван официално. Комисарят се принудил да се задоволи само с толкава и така разпитът за този ден свършил.

На следната утрин въпросните дами се явили в участъка, веднага познали показаните им вещи и заявили, че били техните. Берже бил докаран. Една от дамите веднага познала в негово лице любезния младеж, който я поканил в своя автомобил. Другата не била съвсем сигурна, защото било тъмно, когато приела поканата му да я отведе с колата си до дома ѝ; не могла да види лицето му много добре, но

казала, че ще го познае по гласа. Комисарят накарал Робер да прочете няколко реда от един вестник. Едва прочел пет-шест думи, и дамата извикала, че е той — сигурна била! Трябва да отбележа, че Берже имаше особено звучен и гальовен глас. Дамите били освободени, а Берже бил върнат в килията му. Несесерът и часовникът се намирали на масата пред комисаря. Погледът му се плъзнал машинално по тях. Внезапно чертите на лицето му се изопнали.

Чарли прекъсна приятеля си.

— Саймън, как е възможно да знаеш всичко това? Ти си измисляш!

Саймън се разсмя.

— Поукрасявам го малко драматично. Възпроизвеждам ти съдържанието на първия си репортаж. Трябваше да го напиша колкото може по-ефектно, разбираш, нали?

— Продължавай тогава.

— Добре. Комисарят наредил да извикат един от неговите хора и го запитал имал ли е Берже ръчен часовник, когато го арестували. Ако е имал, да го донесат. Имай предвид, че всичко това излезе наяве после, докато се разглеждаше делото. Агентът донесъл часовника на Робер. Часовникът бил златен, имитация — мисля, че металът се казва ауерум, — и имал кръгъл циферблат. Вестниците бяха дали маса сведения по убийството на Джордан; например, че ножът не бил намерен (впрочем той изобщо не може да бъде намерен) и че полицията не могла да намери отпечатъци от пръсти. Би могло да се очаква, че отпечатъци ще бъдат намерени било по портфейла на Джордан, било по дръжката на вратата. Естествено от това полицията дойде до заключението, че убиецът е носил ръкавици. Но вестниците не съобщиха една подробност, защото полицията нарочно го запази в тайна, а именно: по време на претърсването на стаята на Джордан детективите преметеха пода с гъста четка за прах и намериха малки парченца строшено стъкло. Не беше възможно те да са от часовника на Джордан — той беше здрав; а и не значеше, че непременно ще бъдат от часовника на убиеца. Въпреки това съществуваше вероятност в своята бързина и нервност убиецът да се е блъснал в някоя мебел и тогава стъклото на часовника му да се е счупило. В подобна ситуация той едва ли би забелязал такава дреболия. Не били намерени всички парчета от счупеното стъкло, но намерили достатъчно, за да установят,

че били от малък и валчест часовник. Комисарят бил запазил парчетата увити грижливо в японска хартия и в плик, а сега ги извадил и ги сложил на масата пред себе си. Те отговаряли точно на часовника, намерен в стаята на Лидия. Можело да бъде и просто съвпадение. Хиляди часовници имат такъв размер и форма. Но часовникът на Лидия имал стъкло. Комисарят се замислил. Преценил различни възможности, но те били толкова пресилени, че свил рамене. Да: през времето, докато Берже се разхождал по булеварда, според както той твърдял — поне три четвърти час, — той имал време преспокойно да отиде до жилището на Джордан (то се намира само на десетина минути от заведението на Жожо), да извърши убийството, да си измие ръцете, да почисти дрехите си и пак да се върне. Но защо пък ще е носил часовника на жена си? Той си имаше свой часовник. Разбира се, възможно беше неговият да е бил повреден по това време. Комисарят поклатил глава замислено. Чарли се закиска.

— Какви ги плетеш, Саймън?

— Затваряй си устата!... Комисарят наредил негови чиновници в граждански дрехи да издирят всички часовникари в обсег от два километра от жилището на Робер и да разпитат дали през последната седмица е бил донасян за поправка от злато-имитация или пък малък дамски часовник, за да му се сложи стъкло. Няколко часа по-късно хората се върнали и съобщили, че при един часовникар, на по-малко от половин километър от къщата на Робер бил занесен за поправка един часовник, отговарящ напълно на описанието, и после пак бил взет. Същевременно клиентката оставила и друг часовник, за да му се постави стъкло. Той веднага го направил и половин час по-късно клиентката си го взела. Той не можел да си спомни как изглеждала въпросната дама, но му се сторило, че говорела с руски акцент. Двата часовника били показани на часовникаря. Той заявил, че били същите, които поправил. Комисарят засиял от радост, като че ли се намирал в Олдпорт, в Марсилия, пред голяма тава с любимата му риба плакия. Имал вече основание да смята, че е пипнал убиеца!

— А каква е била развързката? — запита Чарли.

— Толкова проста, като две и две четири. Берже повредил часовника си, затова взел временно часовника на Лидия. Тя почти не излизала из града, затова не й трябвал. Не трябва да забравяш, че тогава тя е била смирена, скромна, по-скоро свенлива женичка, с

твърде малко приятелки; да, мога да кажа, водела е малко летаргичен живот. По време на делото двама свидетели се заклеха, че видели този часовник в Робер. Жожо (той е полицейски копой) познавал Робер като мошеник, затова го запитал откъде има този часовник. Той подхвърлил пред Берже между другото, че имал нов часовник. Берже му казал, че бил на жена му. Сутринта след убийството Лидия отишла при часовникаря, за да вземе часовника на мъжа си, а оставила и своя, за да му поставят ново стъкло. Пред Робер не станало дума за това стъкло, та той изобщо не знаел, че бил счупил стъклото.

— Но ти да не искаш да кажеш, че само за това са го осъдили?

— Не, но то беше достатъчно юридическо основание за комисаря да го подведе под отговорност за убийство. Той мислеше, че ще се намерят и други доказателства, както и всъщност стана. По време на всички разпити Берже прояви удивителна ловкост и самообладание. Щом можеха да му докажат нещо, веднага го признаваше. Така например не се и опита да отрича, че той бил крадецът на ръчни чанти; призна освен това, че дори след осъждането му пак „реквизирал“ автомобили, когато му притрябвала кола. Толкова лесно можело да става, че изкушението било твърде силно за неговия слаб морал, а опасността блазнела жаждата му за авантюри. Но отричаше категорично да има каквато и да е намеса в убийството. Това, че парчетата стъкло отговаряли на часовника на жена му, не доказвало нищо. Самата Лидия пък се кълнеше с ръце и крака, че тя счупила стъклото. Следователят, на когото било възложено делото, се намери пред истинска загадка по отношение на парите, откраднати очевидно от Берже, защото от тях никъде нямаше и следа, а и действително никога не можеха да ги намерят. Друго странно обстоятелство беше, че липсваше каквато и да е следа от кръв по дрехите, носени от Берже през тази нощ. И ножът не можа да бъде намерен. Доказано бе, че Берже имал нож — в средата, където се движеше, такова нещо е най-обикновено, — но се кълнеше, че преди месец го изгубил. Аз ти разказах вече, че детективите бяха свършили чудесна работа. Никакви отпечатъци от пръсти не бяха намерени нито по крадените автомобили, нито по крадените ръчни чанти, които той опразвал и чисто и просто изхвърлял на улицата, откъдето по-късно някоя и друга достигала до ръцете на полицията. Това доведе до заключението, че Берже е носил ръкавици. Между нещата му намериха един чифт кожени ръкавици с

маншети, но не беше вероятно да е носил тях, когато е отишъл при Джордан. А тъй като от положението на трупа личеше, че Джордан е получил смъртоносния удар тъкмо в момента, когато слагал нова грамофонна плоча, ставаше ясно, че не можеше Берже да го е убил веднага, когато Джордан го е пуснал да влезе. Освен това тези ръкавици бяха толкова грамадни, че не се събираха в джобовете му; а ако ги беше носил на ръцете си, все някой в заведението на Жожо щеше да ги забележи. Разбира се, снимката на Берже беше поместена във всички вестници. Предвид на възникналите мъчнотии, полицията прибегна до помощта на печата. Вестниците помолиха всеки, който си спомня, че към еди-коя си дата е продал един чифт сиви ръкавици на младеж със сив костюм, да се обади в полицейския участък. Вестниците разтръбиха нашироко обявата. Повторно поместиха снимката на Берже с надпис отгоре: „Вие ли му продадохте ръкавиците, които е носил при убийството на Теди Джордан?“

— Знаеш ли, винаги съм се чудил каква сатанинска готовност проявяват хората да издават всекиго, ама всекиго без разлика. Някои твърдят, че това било обществено съзнание, но аз не им вярвам нито думичка. Не вярвам да е поне в повечето случаи дори и от желание да си направят реклама. Смятам, че се дължи чисто и просто на вродената низост в човешката природа; хората чисто и просто изпитват удоволствие да си пакостят един на друг. Ти знаеш много добре, английското държавно съкровище и кралският прокурор разправят, че имали чудесно организирана шпионска служба, за да откриват всички данъчни измами и всички тайни споразумения и тъй нататък при бракоразводните дела. А то — нищо подобно! Чисто и просто се осланят на анонимни писма. Страшно много хора има, които само това чакат — да забият нож в гърба на някого, щом забележат, че ще има възможност да се изплъзне от ръцете на съдебните власти по каквато и да е работа.

— Жалка работа — каза Чарли, но веднага добави приятелски: — Но аз мисля, че преувеличаваш.

— Хм... както и да е, дойде една продавачка от отделението за ръкавици при „Троа картие“ и съобщи, че си спомняла, че в деня на убийството продала един чифт сиви ръкавици на някакъв младеж. Тя беше четиридесетгодишна, а той й харесал. Особено много държал ръкавиците да отговарят точно по цвят на сивия му костюм. Трябвало

да бъдат достатъчно широки, за да може да ги слага без усилие. Берже й бе показан заедно с дванадесет други младежи и тя веднага го позна, но то съвсем не беше трудно, както и адвокатът подчерта, защото токущо беше видяла снимката му във вестниците. Тогава полицията спипа един приятел на Робер, мошеник като него; при разпита този свидетел заяви, че се срещнали вечерта в деня на убийството, и то не на булеварда, а Берже отивал по посока на жилището на Джордан. Той подал ръка на Робер и забелязал, че носел ръкавици. Но тъкмо този свидетел беше изпечен мошеник, с много лошо минало. Адвокатът на Робер го нападна остро по време на делото. Берже отрече да се е виждал с него през въпросната вечер, а адвокатът му се опита да убеди съдебните заседатели, че този човек е измислил цялата тази история, за да направи мили очи на полицията.

— И в края на краищата панталоните изядоха главата на Берже. Вестниците поместиха какви ли не подробности върху спретнатото облекло на Робер — „елегантният гангстер“ и тем подобни. Като ги четеше човек, трябваше да си каже, че сигурно е поръчвал костюмите си в „Севил роу“, а шапките — от Шарве. Прокурорът се опита да докаже, че постоянно бил страшно закъсал за пари. Разпитаха из всички магазини, от които той и домашните му пазарували, за да открият дали е имало открити сметки. Оказа се обаче, че всички покупки са бивали най-редовно плащани, и нямаше никакви открити задължения. Но по отношение на облеклото, откакто излязъл от затвора, Робер си набавил само един сив костюм и нищо друго. Изпратеният при шивача детектив запитал кога бил платен този костюм. Тогава шивачът проверил в книжата си. Тази фирма си правела широка реклама, тя имала голям оборот и доставяла облекло по мярка на много ниски цени. Тогава станало ясно, че с този костюм Робер си поръчал и втори панталон. Веднага схванали значението на това обстоятелство и затова го държали грижливо в тайна до деня на делото.

— Честна дума, прокурорът предизвика голяма сензация, като разкри тази подробност. Че Берже имал два панталона към сивия си костюм и че единият от тях липсваше — съмнение не можеше вече да има. Когато го запитаха, отначало той не можеше да даде каквото и да е обяснение. Но не загуби присъствие на духа. Само заяви просто, че знаел, че панталонът липсвал. Той напомни, че от месеци насам нямал

възможност да проверява гардероба си, защото се намирал в предварителен арест. А когато го запитаха как си обяснява изчезването на панталона, той заяви, че някой от полицаите, изпратени да извършат обиска, може да е имал нужда от нов панталон, и го е задигнал. Но мадам Берже си имаше готово обяснение, и то отлично стъкмено, трябва да признае. Тя заяви в показанията си, че Лидия изгладила панталона, както правила винаги, след като Робер го носел, но ютията била много гореща и панталонът бил изгорен на едно място. По отношение на облеклото си синът ѝ бил болезнено взискателен, защото с голяма мъка събрал парите, за да плати костюма си, трябвало да се очаква, че ще се разсърди страшно много на жена си. А тъй като мадам Берже виждала, че снаха ѝ била в напреднала бременност, пожелала да я предпази от упреци и предложила да не му казват нищо. Тя решила да махне панталона, а Робер сигурно изобщо нямало да забележи, че вече го няма. На въпроса, какво го е направила, майката отговорила, че някакъв скитник дошъл на вратата им да проси, а тя вместо пари му дала панталона. Тогава съдиите разпитаха колко голямо било изгореното място. Мадам Берже обясни, че панталонът не можел вече да се носи; а когато прокурорът заяви, че можело повредата да бъде поправена чрез допълнително натикано парче, тя възрази, че щяло да коства повече, отколкото самият панталон струвал. На това прокурорът отново възрази, че при тежкото материално положение на семейството Робер можел да износи панталона у дома. Сигурно по-добре щяло да бъде да понесат едно ядосване, отколкото да захвърлят една дреха, която още можела да върши работа. Мадам Берже каза, че това изобщо не ѝ минало през ума; тя дала панталона на скитника в момент на внезапен порив, за да се отърве от него. Прокурорът тогава възрази, че тя искала да се отърве от него само защото е бил изцапан с кръв. Не го е дала на никакъв просяк, а го е унищожила. Майката отрече най-разпалено това. Добре, къде е тогава този скитник? Той ще разбере от вестниците, че се касае за живота на един човек и сигурно ще се яви пред съда. Мадам Берже се обърна към дописниците на вестниците и разпери драматично ръце.

— Да бъдат така добри господата — викна тя — да го разгласят до Бога, да молят този човек, да го заклинат да се яви пред съда, за да спаси сина ми!

— Тя се държа, великолепно по време на разпита. Прокурорът я подложи на безпощаден разпит, но тя се бори като фурия. Той разрови целия живот на Робер. Тя призна всичките му злодеяния, от случката в тенис клуба до кражбата в кантората на борсовия посредник, който го приел на работа по милост, въпреки предишната му присъда. Тя пое върху себе си вината за всичко. Във Франция свидетелите могат да се впускат в много повече подробности, отколкото в Англия. И тъй, тя се упрекна горчиво и призна, че всички прегрешения на сина ѝ се дължали само на нейната отстъпчивост при възпитанието му. Той бил единственото ѝ дете, затова го глезела. Мъжът ѝ загубил единия си крак във войната, когато в едно сражение давал помощ на ранени. Разстроеното му здраве я принудило да посвети на него цялото си внимание — в ущърб на майчинските си задължения. А когато настъпил преждевременният край на бащата, горкото момче останало без надзор. Тя апелира към чувствата на съдебните заседатели и на няколко пъти подчерта голямата тъга, която сполетяла нея и Робер, когато изгубили главата на своето малко семейство. Тогава синът ѝ останал нейната единствена утеха в живота. Тя го описа като жизнерадостен, своеволен, леснодостъпен за вредното влияние на лоши другари, но извънредно привързан към нея — каквито други прегрешения и да е правил, — неспособен да убие един човек, от когото нищо друго не бил виждал освен добрини.

— Но не знам защо тя никак не направи добро впечатление. Тя по такъв начин изтъкваше неоспоримата си почтеност, че дразнеше. Макар и да защитаваше сина си — зеницата на окоето ѝ, тя не пропусна нито веднъж да наблегне пред съда, че била дъщеря на генералшабен офицер. В съдебната зала се появи в елегантна черна рокля — може би прекалено елегантна и всички останаха с впечатление, че тази жена се опитва да живее извън своите материални възможности. А и суровите решителни черти на лицето ѝ показваха характер, склонен да действа не по чувства, а по сметка. Не можеше да ѝ се повярва, че ще даде на някой просяк кора хляб, камо ли един панталон — макар и повреден.

— Ами Лидия?

— Лидия беше много трогателна. Тя беше в напреднала бременност. Лицето ѝ беше подуто от плач, гласът ѝ едва излизаше, та почти не се чуваше какво шепнеше. Никой не повярва историята, че

самата счупила стъклото на часовника си, но прокурорът съвсем не я нападна тъй остро, както нападна свекърва ѝ. Повече от очебийно беше, че тя е само невинна жертва на жестоката съдба. Мадам Берже и синът ѝ бяха злоупотребили с нея безпощадно за своите собствени цели. Съдиите сметнаха, че е твърде естествено тя да прави всичко възможно, за да спаси мъжа си. Просто беше покъртително, когато тя разказа колко мил и добър бил той винаги с нея.

— Стана ясно като бял ден, че тя беше лудо влюбена в него. А беше просто трогателно да видиш как го погледна тя, когато зае мястото си на свидетелската скамейка. Сред цялата тази сбирщина от свидетели, полицаи, детективи, затворнически пазачи, комарджии, шпиони, мошеници, вещи лица (бяха призовали няколко вещи лица, за да проверят душевното състояние на Робер — да видиш каква чудесна картина нахвърлиха за характера му), казвам ти, сред цялата тази сбирщина Лидия изглеждаше единственото човешко същество.

— Мадам Берже беше наела адвоката Лемоан, един от най-добрите френски криминалисти. Той беше много висок, слаб човек, с продълговато, бледосиво лице, големи черни очи и гъста, черна като смола коса. По-изразителни от неговите ръце не съм виждал. Имаше внушителен вид с черната си роба и белия си нагръдник. Имаше широки, мощни гърди. Напомняше — и аз самият не знам защо — на някой от онези тайнствени образи по картините на Конги. Той беше актьор и оратор едновременно. Беше в състояние с един-единствен поглед да изрази мнението си за характера на някой човек и с една-единствена пауза да постави под съмнение всички известни показания. Да беше там да видиш с каква ловкост въртеше свидетелите на противната страна, с какви мазни любезности ги объркваше да изпаднат в противоречие със самите себе си, с какъв свещен гняв изобличаваше низкия им манталитет, с каква ирония излагаше на присмех твърденията им. Той можеше да бъде колкото пленителен, толкова и груб и рязък. Когато вещите лица заявиха, че въз основа на своите неколkokратни наблюдения върху Берже в затвора дошли до заключението, че той бил суетен, надменен, лъжлив, безогледен, аморален, безсъвестен и без разкаяние. Лемоан се впусна да спори с тях като същински учен психолог. Цяло удоволствие беше да следиш как работи сложният механизъм на изтънчения му ум. Обикновено говореше с лек разговорен тон, но му придаваше по-голяма пълнота

чрез обаянието на гласа си и добре отмерените си подбрани изрази. Каквото и да кажеше, то беше все изгладено, готово направо да бъде отпечатано, а заключението му накрая, когато той отприщи целия порой на красноречието си — просто стихия! Подчерта дебело, че доказателствата са недостатъчни. Обсипа с презрение свидетелите с печална слава и заяви, че не заслужавали никакво доверие. Изтъкна неочаквани и поразителни аргументи и заяви, че изнесените от прокурора обстоятелства не били достатъчни, за да се обоснове една осъдителна присъда. Ту заговорваше в приятелски тон и се обръщаше към съдебните заседатели като „човек към човек“, ту отново се впускаше в разпалена защита, а гласът му се усилваше все повече и повече, докато най-сетне цялата зала отекваше гръмливо. Тогава пауза... Такава драматична противоположност, че кожата ти настръхваше и тръпки те полазваха. А най-сетне заключението: просто величествено. Той се обърна към съдебните заседатели, подчерта, че те трябвало да решат по право и по съвест, но — той съумя да подбере особено внушителни думи — и да изключат всички предразсъдъци, които може да са се наслоили в душата им поради признатите предишни прегрешения на този младеж. С тих разтреперан от вълнение глас — Боже колко покъртително беше! — той им припомни, че този човек, за когото прокурорът иска смъртно наказание, е син на вдовица, а тя самата дъщеря на войник с големи заслуги за благо на родината си; че той е син на офицер, посветил живота си за отбраната на тази страна. Той припомни, че подсъдимият се е оженил млад, че женитбата му станала по любов. А съпругата му сега носела в утробата си плода на тяхната любов. Биха ли могли тогава съдебните заседатели да допуснат това невинно дете да се появи на света заклеено с позорния белег като дете на осъден за убийство баща?... Напразен патос? Разбира се, че беше напразен патос, но ако беше там, за да чуеш тези трогателни, покъртителни, сърцераздирателни думи й тонове и косата ти да настръхне от тях, тогава не щеше така да го наречеш. Боже-е-е, как плакаха хората! И аз самият насмалко да се разплача, но тъкмо тогава забелязах сълзи по бузите на Робер и как той ги бършеше с кърпичката си... толкова смешно ми се видя, че можах да се овладеея. Но казвам ти, величествено постижение, та никой съдебен служител в света не би могъл да спре стихийните ръкопляскания, които избухнаха, когато защитникът седна.

Прокурорът беше червендалест, нисък, пълен мъж, на около тридесет и пет или четиридесет години, на вид същински селянин от Северна Франция. Просто сияеше от самодоволство. Личеше, че делото откриваше пред него великолепна възможност да напредне в службата си. Той беше словоохотлив, но неясен, и то до такава степен, че без намесата на услужливия председател съдебните заседатели не биха могли да разбират за какво собствено става дума. Той прояви евтина мелодраматичност. По едно време се обърна към Робер, който тъкмо в този миг се беше обърнал да прошепне нещо на пазача до себе си:

— Сега може да се усмихвате, но усмивката ви ще се изпари, когато потеглите на последния си път, с ръце, завързани отзад, и в сивия утринен здрач ще изтръпнете, като видите гилотината пред себе си. Тогава никаква усмивка няма да появи на устните ви. Не, тогава краката ви ще се преплитат от страх и сърцето ви ще се свие от разкаяние за отвратителното ви престъпление.

Берже погледна към пазача насмешливо, а в усмивката му се четеше такова презрение към думите на прокурора, че обвинителят му сигурно би се смутил, ако не беше толкова безгранично самоуверен. Ако беше видял как Лемоан се държеше с него — просто драго да ти стане! Той му правеше най-несдържани комплименти, но до един пропоти с хаплива ирония, и прокурорът, въпреки своето сомнение, не можеше да не забележи, че защитникът го смята за глупак. Лемоан беше толкова язвителен, но същевременно толкова безупречно вежлив и толкова снизходително внимателен, че дори и по устните на председателя заиграваше одобрителна усмивка. Аз твърде много съмнявам, че прокурорът изобщо не успя да се издигне чрез това дело.

— Тримата съдии бяха на една редица. Със своите пурпурночервени роби и с черните си четириъгълни шапки имаха твърде внушителен вид. Двамата от тях бяха мъже на средна възраст и нито веднъж не отвориха уста. Председателят беше стар човечец с набръчкано лице, като на маймуна. Имаше уморен, провлачен глас, но беше твърде предпазлив. Слушаше внимателно, а когато се обаждаше, говореше без строгост, но с толкова безстрастно спокойствие, че страх да те хване. Той обладаваше хладнокръвния разсъдък на човек, който не си прави вече никакви илюзии относно човешката природа, но — понеже от толкова отдавна знаеше, че човек е способен на всякаква

низост — посрещаше тази истина със същото примирение, както и обстоятелството, че човек има две ръце и два крака. Когато съдебните заседатели се оттеглиха на съвещание, ние, журналистите, се пръснахме да си побъбрим малко и да пийнем по чаша винце или да се подкрепим с по едно кафе. Очаквахме, че не ще им трябва много време за съвещание, защото беше станало късно и искахме да предадем репортажите си. Не се съмнявахме, че ще произнесат „виновен“ за Робер. Когато присъствувам на дела по убийства, най-силно впечатление ми прави пълното различие във впечатленията, когато човек присъствува в съдебната зала и после, когато четете вестниците. Когато човек четете доказателствата, мисли, че са доста оскъдни и му се струва, че ако той самият е съдебен заседател, по-скоро ще отсъди с „in dubio pro reo“^[1] Но като си казва тъй, човек не се замисля, че доказателствата оказват съвсем друго въздействие сред общата атмосфера.

След около един час ни казаха, че съдебните заседатели дошли до разбирателство, и ние се втурнахме пак в съдебната зала. Докараха Робер и ние всички станахме на крака, когато съдиите влязоха в колона, един след друг. Бяха запалили лампите, а осветлението в препълнената зала произвеждаше по-скоро злоещо въздействие. Всички потръпваха от нетърпение. Ходил ли си в Олд-бейли?

— Право да ти кажа, не съм — отговори Чарли.

— Аз често ходя там, когато съм в Лондон. Там човек може много нещо да научи за човешката природа. В сравнение с френските съдилища там владее съвсем друга атмосфера. Тя винаги ми е правила много силно впечатление. На какво се дължи, не мога да кажа. В Олд-бейли човек чувства, че подсъдимият е изправен пред величието на закона. От него търси сметка нещо безлично — правото, като отвлечено понятие. Да — една идея. Поражда се страхопочитание в първоначалния смисъл на думата. Обаче през двата дни, в които присъствувах при разглеждането на делото във френския съд, изпитах съвсем друго чувство. Не останах с впечатлението, че там владее някаква величава отвлечена идея, а по-скоро ми се струваше, че правосъдният апарат е уредба, посредством която обществото брани сигурността си, собствената и привилегиите си срещу злодеите, които ги застрашават. С това съвсем не искам да кажа, че съдебната процедура е незаконна или присъдата несправедлива. Искам да кажа,

че тук човек остава с друго впечатление: тук срещу злодеите се надига морално едно общество, защото всъщност се бои, а оттатък се поддържа един принцип заради самия него. Тук подсъдимият е изправен пред хора, които се отбраняват, а не както у нас, пред една идея, която ще пребъде, ако ще дори и небето да се провали. Тук се поражда страх, а оттатък страхопочитание. Присъдата гласеше: „Провинен в убийство, със смекчаващи обстоятелства“.

— Какви бяха смекчаващите обстоятелства?

— Никакви, но френските съдебни заседатели не обичат да осъждат човека на смърт, а при смекчаващи обстоятелства във Франция не може да бъде произнесена смъртна присъда. Берже се отърва с петнадесет години принудителна работа.

Чарли погледна часовника си и стана.

— Трябва да си отивам.

— Ще ти дам репортажа, който написах по това дело, и тогава ще можеш да го прочетеш на спокойствие. И виж, всъщност това е есе върху престъпността; написах го един вид от любов към спорта. Показах го на твоята приятелка, но мисля, че тя не го хареса особено много. Във всеки случай върна ми го без нито една дума. Като упражнение по язвителен хумор не е лошо.

---

[1] Лат. При съмнение в полза на обвиняемия. Бел.пр. ↑

ГЛАВА VII

Чарли не искаше да чете репортажа на Саймън в присъствието на Лидия. След като се раздели с приятеля си, отиде в кафене „Дом“, поръча си кафе и разтвори изрезките. Приятно му беше да се запознае с едно общо, последователно изложение върху убийството и делото, защото откъслечните разкази на Лидия му бяха дали доста объркана представа. Тя му беше разправила в основни линии, но не последователно, както събитията се бяха разиграли, а тъй, както сърцето ѝ подсказваше. Трите дълги репортажа на Саймън бяха смислено, последователно изложение. Макар че Чарли знаеше от Лидия някои подробности, неизвестни на Саймън, той бе успял да намери една обща нишка, лесна за проследяване. Саймън пишеше почти както и говореше — на лек вестникарски стил, но имаше превъзходен начин да обрисова основните положения, от които се бяха породили описваните събития. Получаваше се мрачна картина за един необуздан свят на диви страсти, в които гангстери, контрабандисти на наркотици, посредници по обзалагания, агенти по надбягвания живееха своя тъмен и бурен живот. Измет от населението на големия град, те преживяваха само благодарение на своята дързост, вечно недоверчиви един към друг, готови да предадат и най-добрия си приятел, стига да имат лична облага от предателството си. Щедри, дружелюбни, самодоволни циници — в известно отношение дори и със силно развит усет за хумор, — те се наслаждават изглежда на своя живот, изпълнен с опасности и превратности; живот, в който трябва постоянно да са нащрек, и затова вечно със съзнанието, че непрестанно живеят. Всеки един от тях се стреми да узнае намеренията на ближния си, това обаче ги принуждава да придобият такава необикновена гъвкавост, че тя ги опиянява. Свят, в който всеки е готов за нищо и никаква дреболия да застреля другаря си... но същевременно е и в състояние да занесе и цветя, и плодове на болния си приятел в болницата — разход, равносилен за тях на немалка жертва.

Саймън беше пресъздал произшествието не без известна ловкост, и то в такава атмосфера, че тя изпълваше читателя със странен смут. Познатият му свят, спокойният, щастлив свят на повърхността приличаше на приятно езеро, в което се отразяваха бели, пухкави облачета и ливадите покрай брега, по което безгрижни младежи караха своите лодки, а девойките, седнали до тях, плъзгаха пръстите си по тихата синя вода. Ужасно беше да си помисли човек, че под повърхността, на неголяма дълбочина, опасни виещи се растения протягаха пипалата си, за да ги сграбчат; ужасно беше да си помисли човек и за всички други чудно страшни неща, риби със смъртоносни уста, отровни змии, които там, долу вечно водят неспирна война едни срещу други. От някои отделни думи Чарли дойде до заключението, че Саймън беше надникнал със захлас в тези дълбини, затова се запита какво го е накарало да го разгледа с такова цинично снизхождание — дали чисто любопитство или го е принудила зловещата притегателна сила на тези мошеници и издайници.

В този свят Робер Берже се беше чувствувал напълно в своята стихия. Като човек от по-висш обществен слой и с по-добро образование от почти всички други, той се радвал там на известна почит. Неговият чар, неговото непринудено държание и общественото му положение привличали другарите му, но същевременно ги карали да бъдат вечно нащрек спрямо него. Те знаели, че той е престъпник по душа, но нещо доста странно, почти го ненавиждали за това, защото бил „un garçon de bonne famille“, т.е. момче от добро семейство. Той работел най-вече сам, без съучастници, и никому не се доверявал. Те подозирали, че той ги презира, но винаги им правело силно впечатление, като го чували например, след като отивал на концерт, да им разказва за него с въодушевление и с разбиране, доколкото те можели да преценят. Те не разбирали, че той се чувства чудесно самотен и притеснен; дразнело го бездействието, налагано му от живота на тези почтени буржоа. Когато бил осъден за кражбата на автомобили, казал веднъж на Жожо, изпаднал в един от редките си мигове на доверчивост:

— Отсега нататък нямам вече нужда да разигравам комедии. Жалко, че не е жив баща ми, защото щеше да ме изгони от къщи и тогава щях да бъда свободен да водя живот, какъвто единствено ми се

харесва. А сега не мога да оставя майка си. Аз съм за нея всичко на света.

— Няма сметка в престъпленията — отговорил му Жожо.

— Напротив, както ми се вижда, за тебе добра сметка е имало — разсмял се Робер. — Но на мене не ми е до пари; прави ми удоволствие вълнението и да се чувствавам силен. Също както ако скачаш от високо във вода. Водата е страшно дълбока, но щом се решиш да скочиш и после излезеш на повърхността, е-ех, майка му стара! Ех, че е доволен човек от себе си!

Чарли прибра изрезките от вестниците, сложи ги в джоба си и като смръщи леко вежди от напрежение, опита се да слее известните му вече подробности из живота на Робер Берже и да си създаде от тях обща картина, за да си състави окончателна представа за действителния човек Берже. Лесно би могло да се каже за него, че е незначителна твар и че човешкото общество трябва да се радва, че се е отървало от него. Естествено такова заключение беше вярно, но твърде просто и повърхностно. Чарли се замисли; бавно започна да го озарява мисълта, че хората са по-сложни същества, отколкото той си ги е представял. Човек не отива твърде далеч, като каже на някого, че е такъв и такъв. Например страстното влечение на Робер към музиката, особено към руската музика, която ги беше събрала... за нещастие на Лидия. Чарли обичаше твърде много музиката. Знаеше каква наслада беше тя за него, наслаждение отчасти чувствено, отчасти душевно — когато се опияняваше от мелодиите, които отекваха в ушите му; когато напълно ясно можеше да проследява и да оценява заслужено изтънченото изпълнение на тематиката от страна на композитора. А когато чрез почти неவிжданo още самоизпитание се опитваше да си уясни какво чувства, като слуша някоя от великите симфонии, обземаха го смесени чувства: възбуда, а същевременно и покой, любов към хората и копнеж да сътвори нещо за тях; желание да бъде добър и влечение да се радва блажено на доброто; приятно жадуване и странно чувство на волност, като че се носи високо над света и че за него са без всякакво значение всички земни неща и събития. И... може би; ако човек трябва да слее всички тези чувства заедно и да ги нарече с едно име, то би било: щастие! Но какво ли е преживявал Робер Берже, когато е слушал музика? Без съмнение, нищо подобно. Или пък — не е ли може би несправедливо да отсичаме, — че всичко преживяно от

него е било ниско и незначително? Не изглежда ли по-вероятно в музиката да е намирал успокоение от демона, който е господствувал в душата му? Успокоение от демона, който е бил по-силен и Берже не можел да се отърси от него... да, дори не можел и да пожелае да се освободи от него? Успокоение от напора, който го тласкал към престъпления, защото са били израз на покварената му природа? Защото чрез борбата срещу силите на закона и на реда е давал действителен израз на своята личност? С други думи, не е ли възможно да е намирал в музиката покой от тази деспотична сила и за миг да си е отдъхвал в божествено успокоение, сякаш е съглеждал през разкъсаните мрачни облаци далечното видение на любовта и добротата?

Чарли знаеше какво значеше да обича. Знаеше, че човек бива добър към всички; знаеше, че тогава човек е готов да направи всичко за любимата си девойка; знаеше, че тогава човек не може да понася мисълта да ѝ причини болка; знаеше, че човек постоянно се учудва какво собствено намира в нея и все пак тя му се струва безспорно дивно същество. И ако човек е честен и почтен спрямо самия себе си, тогава трябва да си признае, че не е достоен връзките на обувките ѝ да развърже. Чарли смяташе, че щом по такъв начин чувствуваше любовта, тогава и всички други, следователно и Робер Берже, е трябвало да я чувства по същия начин. Без съмнение Робер обичаше Лидия пламенно, но ако любовта му към нея му вдъхва такова чувство на... (Чарли се сепна пред думата, която му мина през ума, и почти се изчерви, че изобщо можа да си я помисли)... значи, ако го изпълва с такова чувство на святост, тогава много странно е, че той може същевременно и такива отвратителни престъпления да върши. Тогава сигурно в него обитават двама души. Чарли се смути, а и нищо чудно, защото той беше едва на двадесет и три години, а дори по-възрастни и по-мъдри от него хора не бяха могли да разберат, че един подлец може също тъй честно и беззаветно да обича, както и един светец. А възможно ли е Лидия дори — и сега с все същата беззаветна преданост да обича съпруга си, когато той наистина съвсем не го заслужава?

— Човек трябва да притежава малко по-голяма схватливост, за да може да проумее човешката природа — каза си той тихо, сам на себе си.

Без да го съзнава, той изрече с тези думи една голяма истина.

Но когато се натъкна на въпроса за любовта на Лидия — любов, която я разяждаше и господствуваше над всички нейни дела и мисли, та придаваше на всекидневния ѝ живот глъбина и мисъл, както симфоничният съпровод на мелодията, — той можеше само да се оттегли в ужас и страхопочитание, тъй както човек бяга от някоя пламнала гора или придошла река — ужасен, но и непонятно привличан. Пред това неговата житейска опитност се оказваше безсилна. Той разбра, че в сравнение с нея неговите собствени преживелици са само банални флиртове и че онова чувство, което в доста монотонния му живот от време на време му придаваше малко обаяние и веселост, не е било нищо друго освен момчешка сантименталност. Той просто не можеше да си представи, че в тялото на тази обикновена, бледна и дребна женичка може да се побира толкова мощна страст. Това проличаваше не само от нейните думи, но човек го долавяше и по пътя на вътрешното си прозрение, схващаше го по дълбочината на проникателния ѝ поглед, по свитите ѝ устни, когато тя не знаеше, че я наблюдава. Долавяше се в сподавените тонове на припевния ѝ глас. Нейната страст нямаше нищо общо с културните чувства, познати на Чарли; в нея имаше нещо диво и животинско, та въпреки високите си токове, копринени чорапи и костюми, Лидия нямаше вид на модерна жена, а на някоя дивачка с първобитни инстинкти, която някъде из най-тъмните кътчета на душата си още приютява маймуноподобното същество, от което човек произхожда.

— Боже, в каква каша се забърках? — запита се Чарли.

Той извади отново репортажа на Саймън. Очевидно авторът беше положил големи усилия, защото стилът му беше по-елегантен от обикновените криминални репортажи. Репортажът му представляваше упражнение в ироничен стил, очевидно написан от човек, който стои по-високо от всички тези неща, но между редовете се долавяха безпокойството и любопитството, с които Саймън се беше справил с характера на този човек, сдържан не от угризения на съвестта и не от страх от последиците. Репортажът му представляваше остроумно есе, но написано с толкова хладнокръвна грубост, че човек не можеше да го чете, без да изпита известно неприятно чувство. При опита си да извлече всичко възможно от тази богата тема, Саймън беше забравил, че се отнася за хора и за човешки чувства. Вярно е, че читателят неволно се усмихваше — не липсваше злъчен хумор, — но се

усмихваше с досада. Саймън беше съумял изглежда да се промъкне в малката къщурка в Ньой. За да създаде известна представа за обстановката, в която Берже беше живял, той описваше с язвителен хумор безвкусната, задушна, но мебелирана с големи претенции стая, където го поканили да влезе. В стаята имало два пълни комплекта мебели — единият в стил Луи XV, а другият — в стил ампир. Мебелите стил Луи XV били от дърво, украсено с инкрустации и резба, с калъфи от копринен плат на мънички розови цветенца. Мебелите в стил ампир — със светложълта сатенена тапицировка. В средата на стаята имало маса, украсена богато с позлатени орнаменти и резба, с мраморна плоча. Очевидно и двата комплекта са били доставени от някой магазин по булевард Сент Антоан, където произвеждали модерни мебели на едро. Първоначалните им собственици са искали да се отърват от тях и така семейство Берже са ги купили на някоя разпродажба. Между двата дивана и множеството столове човек трудно можел да се движи, само с голяма предпазливост, а никъде не можело да се седне удобно. По стените висели големи, но долнокачествени картини с маслени бои, в тежки позлатени рамки, очевидно купени на някоя разпродажба, и то само защото са могли да ги вземат на безценица.

Прокурорският паркет беше възпроизвел убедително произхода на произшествието. Ясно беше, че Джордан е имал известна слабост към Робер Берже. Доказваше го държанието му — плащал обедите му, давал му комисиони, давал му и пари на заем. Най-сетне Берже се съгласил да му отиде на гости в квартирата. За да не бие на очи, че излизат заедно от заведението, наговорили се единият да излезе малко по-късно от другия. После се срещнали, както се били уговорили, а за да бъде портиерката сигурна, че тази вечер никой не е ходил при Джордан, навярно двамата заедно са влезли в къщата. Джордан живеел на партера. Берже не свалил новите си ръкавици, седнал и изпушил една цигара, а в това време Джордан побързал да донесе от малката си кухничка уиски и сода, както и торта. Той имал навик да стои у дома по риза и затова съблякъл самото си. Поставил една плоча. Грамофонът бил евтин, старомоден, без автомат за сменяване на плочите. Когато Джордан понечил да смени плочата, Берже пристъпил зад него, уж да види коя е, и забил ножа в гърба му. Глупаво било да се твърди, както защитата заявявала, че Берже нямал силата да нанесе такъв силен удар,

както личало от аутопсията. Той бил жилаво момче. Хора, които го виждали да играе тенис, свидетелствували пред съда, че бил известен със силния си замах при подаване на топката. Ако не успял да си пробие път до челната редица, то не било поради липса на сила, а по някакъв психологически недостатък, който разколебавал волята му за победа.

Саймън се присъединяваше към гледището на паркета. Според него прокурорът правилно е схванал фактическото положение. Вярно било и предположението за причината, поради която Джордан поканил Робер да му отиде на гости. Но той беше на мнение, че паркетът се лъжел, като предполагаше, че Берже го е убил заради парите, за които му било известно, че англичанинът бил спечелил. Самото купуване на ръкавиците показвало, че Берже бил решил да извърши престъплението преди още да е знаел, че тази вечер Джордан ще разполага с такава голяма сума. Макар че парите никъде не можели да бъдат намерени, Саймън не се съмняваше, че Берже ги е взел — но само ей тъй, между другото. Щом имало и пари, той ги е взел с голяма радост, но те не били подбудата за престъплението. Полицията твърдяла, — че той откраднал петдесет — шестдесет автомобила, а нито веднъж не направил опит да продаде някой от тях. Оставял ги из града, понякога след няколко часа, най-много след ден-два. Той ги „реквизирал“, защото било приятно човек да си има кола, когато му потрябва, но още повече защото искал да упражни и развие смелостта и самообладанието си. Малко изкарвал от кражбите си, при които с толкова проста хитрина задигал чантите на дамите. Те представлявали по-скоро палави лудории и отговаряли на чувството му за хумор. Тогава трябвало да поставя в ход своя чар, а тъкмо това му доставяло удоволствие. Той се усмихвал от самодоволство, като си помислял как тези дами остават като втрещени безмълвно наред пустата улица, докато той офейквал. Накратко, за него било един вид спорт и всеки път, когато неговата лудория завършвала с успех, го изпълвало все същото чувство на задоволство, както когато на тенис с един ловък удар топката му профучавала край самия му противник или удряла в земята зад самата мрежа и той спечелвал една топка. Придавали му самоувереност. А за да се забърка в контрабандата с наркотици от Белгия за Франция, го съблазнили не толкова големите печалби, колкото необходимостта да запазва хладнокръвие и бързо да взема

решения в моменти, когато изглеждало, че ще бъдат неизбежно заловени. Приличало на изкачване на някой главолмно стръмен планински връх, когато човек трябва да стъпва на здраво, на сигурно място, и да запазва хладнокръвие. Тогава животът ти зависи от твоите нерви, от силата и от инстинкта ти. Но след като победиш всички трудности и постигнеш целта си, след като преживееш ужасното напрежение, колко великолепно е чувството на облекчение, колко дивно е опиянението на победата! Разбира се; за човек като Робер, с неговите ограничени средства, открадната сума от борсовия посредник, където работел, била грамадна, цяло богатство. Но той я задигнал не наведнъж, а капка по капка, а също тъй капка по капка я изхарчвал, за да посещава с Лидия нощни заведения или просто да се весели с другари в бар Жожо. Когато го арестували, нямал вече нито стотинка, а арестуването му дошло за него като истинска изненада. Възприетият от него похват при кражбата бил толкова ловко измислен, че можел вечно да го продължава. И тука пак изглеждало, че вършел престъпленията си по-скоро за удоволствие, отколкото за пари. Както Робер признал открито пред адвоката си, борсовият посредник бил толкова дълбоко уверен в собствените си способности, че Робер не можел да устои на изкушението да му даде един малък урок, да му „окачи една обеща на ухото“, както той казвал.

Но Берже изчерпил постепенно всички възможности, продължаваше Саймън да развива ръководната си нишка, и престанал да намира удоволствие в по-малки злодеяния. Когато веднъж се намирал в предварителния арест, запознал се с някакъв пропаднал младеж и останал възхитен от разказите му. Младежът бил изпечен крадец на скъпоценни камъни и умее да разказва подвизите си извънредно увлекателно. Най-напред трябвало да си избере жертва, после да наблюдава търпеливо навиците ѝ и да се запознае точно с мястото и обстановката. Трябвало не само да подуши къде се съхраняват скъпоценните камъни и как се влиза в помещението, но и да проучи каква възможност има за измъкване, ако му стане много „горещо“. Щом всичко това бъдело веднъж проучено, трябвало дълго време да се чака за удобен случай. Често изминавали месеци между възникването на плана и изпълнението му. Но такова нещо съвсем не било по характера на Робер. Той имал смелостта и присъствието на

духа, необходими за такава работа, но нямал търпение за сложната подготвителна работа, изисквана от касоразбиваческия занаят.

Саймън сравняваше Робер Берже с човек, който години наред е биел яребици и фазани, но на когото сръчността не му доставя вече удоволствие и затова копнее за някой друг вид спорт, в който всички отделни изстрели са свързани с опасности, и така постепенно преминава към лов на едър дивеч. Никой не бил в състояние да каже кога за пръв път се породила у Робер мисълта да извърши убийството, но можело да се предположи, че тя постепенно започнала все повече и повече да го завладява, както художникът, в чийто ум назрява идеята за известно творение и постоянно напирала да възприеме вид и образ, та не му дава нито минутка покой и мир, докато най-сетне не се облекчи от своето бreme, тъй и Берже чувствувал, че едва като убие човек ще постигне своето истинско аз. Съзнавал, че като даде пълен израз на своята личност, след това ще намери покой и ще може да поведе с Лидия честен и почтен буржоазен живот. Тогава инстинктите му щели да бъдат задоволени. Знаел, че се касае за чудовищно престъпление; знаел, че поставя живота си на карта, но тъкмо тази чудовищност го блазнела и тъкмо тя си струвала труда.

Щом стигна до това място, Чарли остави отрязъка с репортажа. Саймън беше отишъл твърде далеч. Чарли можеше да си представи, че в момент на необузdana ярост би могъл навярно да извърши убийство, но и при най-големи усилия на въображението си не можеше да си представи как човек може да върши такова нещо, и то дори не за пари, а просто от любов към спорта, както Саймън го схващаше — защото нещо в душата му го подтикващо да унищожи жертвата си и по този начин да изяви своето аз. Действително ли Саймън вярва на своята теория? Или я е изградил само колкото да напише впечатляващ репортаж? Чарли взе пак отрязъка, макар и с неохота, и смръщи чело. Навярно, продължаваше Саймън, Берже би се заловил само да си играе с тази мисъл, ако обстоятелствата не му бяха тласнали в ръцете неговата жертва. Когато е седял на чаша вино с приятели, често трябва да е обмислял дали ще му се падне случай да убие, и трябва да се е отказвал от намерението си, когато трудностите са му се виждали твърде големи, или пък се е чувствувал сигурен, че ще го заловят. Но когато слепият случай го събрал с Теди Джордан, тогава трябва да му е минало през ума, че тъкмо той е човекът, за когото толкова време е

чакал. Джордан беше чужденец, имаше голям кръг познати, но нито един близък приятел, а и живееше сам в една затънтена уличка. Той беше тъмен тип, замесен в контрабандата с наркотици. Ако някой ден го намерели убит, полицията сигурно щяла да предположи, че е паднал в някое сбиване между гангстери. Дори и да не знаела полицията за неговата полова извратеност, след смъртта му сигурно щяла да го узнае и по всяка вероятност щяла да сметне, че е бил убит от някой хомосексуален тип, който е искал повече пари, отколкото Джордан бил съгласен да му даде. Предвид на големия брой хомосексуалисти, изнудвачи, контрабандисти на опиати и другите долни типове, за които щяло да бъде допустимо да са извършили убийството, полицията не щяла да знае върху кого да насочи подозрението си. Пък и се касаело за един нежелателен чужденец и по начало властите щели да се радват, че е бил премахнат. Щели да търсят убийците, но ако издирването не дадяло резултат, бързо щели да се откажат от тях и да препратят преписката в архивата. Берже схванал, че Джордан имал известно влечение към него, затова започнал да го върти, както риболовецът подмамва с въдицата си пъстървата. Уговарял с него срещи, а не отивал. Давал полуобещания, а не ги изпълнявал. А когато Джордан казвал, че Берже само си играе с него, и заплашвал да скъса, тогава Робер отново поставял в действие своя чар и омагьосвал англичанина да има отново търпение. Джордан се смятал за преследвач, а Робер за преследвания, Но Робер се подсмивал. Той вървял по стъпките на Джордан, както ловецът в джунглите ден след ден дебне по дирите на някой плах и недоверчив звяр, докато най-сетне му се представи случай животното да му падне в ръце въпреки инстинктивната си предпазливост. А тъй като Берже не изпитвал към Джордан никакви лични чувства, нито го обичал, нито го мразел, той можел преспокойно да се отдаде на този приятен лов. А когато престъпното деяние най-сетне било извършено и дребният англичанин паднал мъртъв пред нозете му, Робер не изпитал нито страх, нито угризения на съвестта, а само наслада, и то толкова пламенна, че просто го опиянила.

Чарли стигна до края на репортажа. Изтръпна. Не му беше ясно кое повече го беше ужасило, дали грубото вероломство на Робер Берже и хладнокръвната му дързост или хладнокръвният и равнодушен начин, по който Саймън описваше психологическия механизъм на този покварен и сложен по душа убиец. Наистина това описание беше плод

на въображението на Саймън, но какъв страхотен подтик го е тласнал да наднича в тази бездна от низост и да намира там удоволствие? Саймън се беше надвесил над душата на Робер, тъй както човек се надвесва над някоя страхотна бездна, и читателят оставаше с впечатлението, че гледката го е изпълвала със завист. Чарли не можеше да си обясни как бе стигнал до тази мисъл, защото в тези грижливо подбрани думи и изрази, в тази полуравнодушна ирония нямаше нищо, което да я оправдае. Но той оставаше с впечатлението, че Саймън си е задавал въпроса, докато е пишел репортажа си, дали и той, Саймън Фанимър, би имал смелостта за едно толкова отвратително жестоко, а същевременно и безсмислено деяние. Чарли въздъхна.

— Близо петнадесет години откакто се познавам със Саймън — каза си той. — Въобразявах си, че го познавам до мозъка на костите. Но сега започвам да мисля, че изобщо нищо не зная за него.

Но в следния миг той се усмихна щастливо. Спомни си за баща си, за майка си и за Патси. Утре ще се върнат от Тери-Мейсънови, изморени от оживените дни, прекарани в шеги и смехове, но пък и ще се радват, че пак се връщат в светлата си, приветлива и изящно подредена къща.

— Слава Богу, че са почтени, обикновени хора. Човек знае какво може да очаква от тях.

Беше минало доста време. Лидия може да се е върнала, а той не искаше да я остави да чака. Горката, толкова самотна ще се чувства в мрачната хотелска стая. Чарли натика репортажа и другите изрезки от вестниците в джоба си и се върна в хотела. Оказа се, че нямало нужда да се безпокои — Лидия не беше дошла. Той взе „Менсфийлд парк“, единствената книга, която си беше донесъл, освен стихотворенията на Блейк, и се залови да чете. Приятно му беше „да се чувства в обществото на тези благовъзпитани хора“; и днес, след повече от сто години те му се струваха точно толкова живи, както хората, с които се срещаше. В добре подредения им живот имаше някаква изящна лекота, а объркаността, от която страдаха, не беше толкова сериозна, за да развали настроението на читателя. Не ще и дума, Пепеляшка скучаеше отвратително, а очарователният принц беше чудовищен педант. Не ще и дума, човек би могъл да желае доброто й сърчице да бъде пленено не от дъртия бухал, а от пленителния и духовит палавник. Но човек с готовност се примиряваше с непоколебимото решение на Джейн Остин

да възнагради доброто и да накаже злото. Нищо не беше в състояние да намали наладата от очарователната ирония и язвителния хумор. Книгата отклони вниманието на Чарли от кашата, в която по такъв странен начин се беше забъркал. Тя го измъкна от нечистата безрадостна стая и той започна мислено да се вижда в приятна лятна вечер седнал на моравата под някой кедър, а откъм полята отвъд градината ветрецът донася мирис на полски треви... Започна да огладнява и погледна часовника си. Осем и половина, а Лидия още не се връщаше. Може и изобщо да не се върне. Няма да бъде много прилично от нейна страна да го остави така, без нито една думичка за обяснение или за сбогом. Тази мисъл развали настроението му, но той сви рамене.

— Ако не иска да се върне, добре, нека не се връща.

Той не виждаше защо трябва още да чака. Обади се на портиера къде ще се намира, за да може Лидия да отиде при него, и се запъти към ресторанта. Не му беше твърде ясно дали му правеше удоволствие, дали го ласкаеше или дразнеше, като виждаше служещите от хотела да се отнасят към него с един вид интимно съчувствие, сякаш изпитваха някакво лично задоволство от неговата любовна история, за която бяха твърдо убедени, че съществуваше. Портиерът му се усмихна доброжелателно, а младата дама на касата — с живо любопитство, Чарли се усмихна при мисълта как разочаровани и изненадани биха се почувствували, ако знаеха колко невинни са отношенията му с Лидия.

Чарли вечеря сам и се върна, но пак не намери Лидия. Прибра се в стаята си и се залови отново да чете. Но сега се наложи да полага големи усилия, за да съсредоточи вниманието си. По едно време реши ако Лидия не се върне до полунощ, да не я чака повече, а да излезе сам из града. Глупаво беше да се намира в Париж цяла седмица, а още да не се е повеселил. Скоро обаче вратата се отвори и Лидия влезе, носейки малко охлузено куфарче.

— Ех, че съм уморена! — каза тя. — Донесох си някои неща. Ей сега ще се измия и после ще отидем да вечеряме.

— Още ли не си вечеряла? А аз ходих вече на вечеря.

— Ах...

Тя го погледна учудено.

— Ами че единадесет минава.

Тя се разсмя.

— Какъв сте англичанин! Трябва ли все в определен час да се храните?

— Бях гладен.

Все пак стори му се, че тя би трябвало поне една думичка да намери и да изкаже съжаление, задето го е оставила толкова дълго да чака. Но очевидно такива мисли съвсем не я занимаваха.

— Добре тогава, няма значение. Не ми трябва да вечерям. Боже-е, какъв ден! Алексей беше пиян. Скарал се тази сутрин с Павел, защото миналата нощ не се върнал вкъщи, а Павел го ударил. Евгения ревеше и постоянно повтаряше: „Господ ни наказва за греховете ни! Доживях да видя синът ми да бие баща си! Какво ще стане сега с нас?“... И Алексей плачеше! „Край на всичко“, казваше. „Децата не почитат вече родителите си. Ех, Русия, Русия!“

На Чарли му идваше да се изсмее с глас, но разбра, че Лидия гледаше най-сериозно на тази сцена.

— И вие плакахте ли?

— Ами разбира се! — отговори тя с известна студенина.

Тя се беше преоблякла, носеше черна копринена рокля. Много скромна кройка, но добре ушита. Отиваше ѝ. Гладката ѝ кожа изглеждаше още по-нежна, а сините ѝ очи още по-дълбоки. С черна шапка, много дръзка наглед с черното си перо, но много по-добре ѝ стоеше от старото черно плъстено токче. Спретнатото ѝ облекло оказваше въздействие върху нея, роклята ѝ придаваше по-голяма елегантност, в държанието ѝ се долавяше някаква изящна самоувереност. Лидия не изглеждаше вече като продавачка, а като млада дама от по-отбрано общество и по-хубава, отколкото се беше виждала досега на Чарли. Но сега още по-малко можеше да му мине мисълта, че с нея може да „стане нещо“, както обикновено се казва. Докато по-рано имаше вид на честна и почтена девойка, която умее да се пази, сега тя правеше впечатление на млада дама, напълно в състояние да вразуми който и да е прекалено предприемчив млад мъж.

— Днес сте облякла друга рокля — каза Чарли, чието лошо настроение започваше вече да изчезва.

— Да, единствената ми свята рокля. Рекох си, че сигурно ви е неприятно да излизате пред хората с такава смачкана като мене дама. В края на краищата един хубав, млад, елегантен мъж може поне толкова

да изисква, когато отиде в някой ресторант, хората да не си кажат: „Как е могъл да тръгне с тази повлекана! Сякаш е облякла дрехите на някоя метачка!“ Нали трябва да се опитам поне дотолкова да се докарам, че да не ви излагам, като излезете с мене.

— Добре, ще излезем, за да можеш да се нахраниш. Ще ти правя компания. Ако не се лъжа, толкова си гладна, че ще можеш цяло теле да изядеш.

И двамата бяха вече в добро настроение. Той изпи чаша уиски със сода и изпуши лулата си, а Лидия изяде десетина стриди и един бифтек с пържени картофи. Тя му разказа подробно за посещението си при своите приятели руснаци. Тяхното положение я тревожело твърде много. Пари имали съвсем малко — само колкото децата им изкарвали. Днес-утре Павел щял да изгуби желание да подпомага родителите си и щял да потъне в съмнителния нощен живот на Париж, а по-късно, когато изгуби младостта и хубавия си външен вид, ще завърши, ако има късмет, като келнер в някой хотел с лоша слава. Алексей все повече се превръщал в готованин, та дори и когато си намирал някоя службица, не бил вече в състояние да я задържи. Евгения била съвсем изтощена, нямала сили да се справя с мъчнотиите, които на всяка крачка срещала. Никаква надежда нямало вече — за никого от тях.

— Знаеш, двадесет години минаха, откакто са избягали от Русия. Години наред си мислеха, че ще настъпи някаква промяна и ще могат да се върнат. Но сега вече знаят, че нищо няма да излезе от тази надежда. Лошо нещо излезе революцията за хората като тях. За тях и за цялото им поколение не остава почти нищо друго освен да умрат.

Но Лидия разбра, че Чарли не се интересува много от непознати хора. Не можеше да си обясни какви черни мисли го вълнуваха, докато му разказваше за своите приятели. Чарли пък си мислеше, че ако схващаше правилно намеренията на Саймън, той тъкмо такава съдба готвеше за него самия, за баща му, за майка му и сестра му Патси и за приятелите му. Лидия промени предмета на разговора.

— Какво си правил днес следобед, когато остана сам? Ходи ли да видиш картините?

— Не, ходих на гости при Саймън.

Преди това Лидия го гледаше с любовна снизходителност, но като чу отговора му, смръщи вежди.

— Не мога да търпя приятеля ти Саймън — каза някак рязко: — Какво толкова му харесваш?

— Познавам го още от малък. Заедно ходихме на училище и в Кеймбридж. Винаги ми е бил приятел. Защо не можеш да го търпиш?

— Студен е, сметкаджия, безчовечен.

— Мисля, че грешиш. Никой не го познава по-добре от мене, способен е на истинско приятелство. Той е сам в живота, никого си няма. Мисля, че копнее за любов, но такъв е по природа, че не може да я вдъхне у никого.

Очите на Лидия светнаха насмешливо, но и този път зад насмешката ѝ се криеше душевна мъка.

— Много си сантиментален. Как може човек да очаква да пробуди любов у другите, щом той самият не е готов да даде любов? Макар и да го познаваш от толкова години, аз се питам дали го познаваш тъй добре, както аз. Той много често идва в „Сарай“. Не отива често с момиче горе в стая, но и когато отива, не го прави защото иска да я има, а само от любопитство. Мадам се мъчи да му угажда, от една страна — защото често води чужденци, а те пият много шампанско. Той обича да разговаря с нас, но нито веднъж не му минава през ума, че може да ни се вижда отвратителен.

— Можеш да бъдеш сигурна, че никак не би го обидило, дори и да го знаеше. Само щеше да предизвика у него любопитство да узнае причината. Съвсем не е суетен.

Лидия продължи, сякаш не беше чула забележката на Чарли.

— Той едва ли ни счита за човешки същества. Презира ни, а търси да дружи с нас. Добре се чувства при нас. Смята ни за толкова низки, предполагам, че може пред нас напълно да се отпусне, докато навън трябва да носи маска на лицето си, тъй да се каже. Извънредно дебелоок е. Смята, че може всичко да си позволява спрямо нас и ни задава такива въпроси, че просто се червим от срам, и съвсем не забелязва колко жестоко ни наранява.

Чарли замълча. Той знаеше много добре, че Саймън с ненаситното си любопитство може да постави човек в най-неловко положение, а после сам се чуди и дразни, когато разбере, че хората остават недоволни от прекаленото му разпитване. Тъй като той от своя страна беше напълно готов да разкрива душата си, никога и през ум не му минаваше, че сдържаността на хората съвсем не означава

доказателство за ограниченост, както той го смята, а признак на душевна свенливост. Лидия продължи:

— Все пак в състояние е да върши неща, каквито човек никога не би могъл да очаква от него. Веднъж едно от нашите момичета се разболя внезапно. Лекарят каза, че трябва незабавно да бъде оперирано. Тогава Саймън лично го заведе в една клиника, за да не бъде принудена да отиде в общинската болница, и плати операцията, когато колежката ни започна да оздравява, Саймън я изпрати на свои разноски на курорт за възстановяване. А нито веднъж не беше спал с нея.

— Това съвсем не ме учудва. Той не отдава никакво значение на парите. Тъкмо това показва, че е способен на постъпки, лишени от каквото и да е себелюбие.

— Или, не смяташ ли, че е искал по-скоро да опита върху самия себе си какво чувство е това добротата?

Чарли се разсмя.

— Във всеки случай ясно е, че ти не можеш да се разбираш с горкия Саймън.

— Той много често е разговарял с мене, и то продължително. Искаше да чуе от мене всичко, каквото знаех за руската революция; искаше да го заведе и при Алексей и Евгения, за да разпита и тях. Знаеш, че предаваше на техния вестник за делото на Робер. Опитва се да изтръгне от мене всичко по-интересно. Дори и спа с мене, защото смяташе, че по този начин ще му разкажа повече. Написа един репортаж по делото. За него всички наши мъки, всички наши страхове и цялото нещастие бяха само един добре дошъл случай да нареди духовити и бомбастични думи. И ми го даде и да го прочета, за да види как ще ми подеждва. Никога няма да му го простя. Никога!

Чарли въздъхна. Той знаеше, че Саймън е поразително безчувствен спрямо чувствата на другите хора и затова не ѝ е дал своя ужасен репортаж с цел да ѝ причини болка, а воден от искреното си и почтено желание да види какво въздействие ще окаже върху нея, за да установи по този начин до каква степен нейното познаване на нещата ще потвърди фантастичната му теория.

— Чуден човек е той — каза Чарли. — Бих казал, че има много качества, които бихме предпочитали да ги няма, но има и твърде добри качества. Във всеки случай едно нещо можем да кажем за него: вярно

е, че не проявява никакво зачитане към другите, но и към самия себе си се държи също тъй. Цели две години не го бях виждал, в това време той значително се беше изменил и все пак, без да искам, неговата личност ми прави силно впечатление.

— А аз бих казала, че се плаша от нея.

Чарли се местеше неспокойно по плюшеното кресло, защото — той бе принуден да си го признае, за свое най-голямо неудоволствие, че точно същото чувство изпитваше и той към Саймън.

— Трябва да имаш предвид, той води необикновен живот. Работи по шестнадесет часа на ден. Жилището му е неописуемо мрачно и неудобно. Приучил се е съзнателно да яде само веднъж на ден.

— И с каква цел?

— Иска да засили и да кали характера си. Иска да стане независим от всички външни влияния. Иска да се подготви за ролята, която ще бъде призован един ден да играе.

— А казвал ли ти е каква ще бъде тази роля?

— Не много точно.

— Чувал ли си за Дзержински?

— Не.

— Саймън ми е разказвал много неща за него. Едно време Алексей бил виден адвокат с либерални разбирания и защитавал Дзержински по едно от делата му. Това съвсем не попретило на Дзержински да арестува Алексей като контрареволуционер и да го заточи за три години в Александровск. Впрочем тъкмо тази беше една от причините, за да иска Саймън толкова много от мене да го заведа при Алексей. А когато отказах, защото ми беше непоносима мисълта да му дам възможност да види колко ниско е паднал този нещастен сломен човечец, той ми зададе няколко въпроса, та аз от моя страна да ги задам на Дзержински.

— Кой е бил този Дзержински? — запита Чарли.

— Дзержински беше председател на ЧК. Той беше истински господар на Русия. Имаше неограничена власт над живота и смъртта на цялото население. Чудовищно жесток човек — хиляди изпрати в затвора, хиляди подложи на изтезания или ги изби. Отначало ми се виждаше много чудно, че Саймън проявява не толкова голямо любопитство към този отвратителен човек. Видя ми се възхитен от него до захлас, но после се досетих за причината. Такава именно роля

си мисли да играе той, когато избухне революцията, за която работи. Саймън знае, че щом един човек има полицията в свои ръце, има и цялата страна в своя власт.

Клепачите на Чарли потрепнаха.

— Ледени тръпки ме побиват, като говориш така. Но в края на краищата Англия не е Русия. Мисля, че Саймън ще трябва страшно много да чака, докато стане диктатор на Англия.

Но по този въпрос Лидия съвсем не беше подготвена да разбира от шегички. Тя изгледа Чарли мрачно.

— То се знае, че ще трябва да чака. Не е ли чакал и Ленин? Ти още ли вярваш, че англичаните са замесени от друго тесто, не като останалото човечество? Смяташ ли, че пролетариатът не съзнава все по-силно своята мощ, та ще остави твоята класа, вечно да държи в свои ръце сегашните си привилегии? Ти вярваш ли, че след една война без оглед дали ще бъде тя спечелена или изгубена, ще има други последици, а не един голям обществен обрат?

Чарли не беше проявявал никакъв интерес към политиката. Той си имаше либерални разбирания също като баща си, с лек социалистически оттенък (стига да не отиваха отвъд границата на разумното, с което той разбираше несдържано неговите приходи и неговото удобство да не бъдат накърнени), и на драго сърце предоставяше с управлението на страната да се занимават други хора, чиято професия е да се занимават с това, но сега не можеше да остави без отговор предизвикателните въпроси на Лидия.

— Ти говориш, като че ли ние не правим нищо за работническата класа. Ти не знаеш, изглежда, че през последните петдесет години невъобразимо много сме променили положението им. Сега те получават за по-кратък работен ден по-голяма надница, имат по-добри жилища. Фактически ние самите полагаме всички усилия да премахнем мизерните жилища от собствените си имения, и то колкото може по-бързо, доколкото стопанските условия позволяват. Дадохме пенсия за старост на работниците в Англия, а когато са безработни, получават помощ, достатъчна да преживяват. Ползват се с безплатно учение и безплатно лекуване в болниците, а сега започнахме и да им даваме безплатен отпуск. Аз наистина не вярвам английските работници да имат твърде много от какво да се оплакват.

— Ти не бива да забравяш, че благодетелят и облагодетелствуваният може да бъдат на различни мнения. Ти наистина ли очакваш работникът да ви благодари за облекченията, които е изтръгнал от вас с револвер в ръка? Ти да не смяташ, че работникът не знае на какво дължи дадените му подобрения — не на великодушие, а на страх!

Чарли нямаше желание да се впуска в безполезни политически пререкания, но не можеше да не подчертае едно.

— Не допусках, че положението, в което ти и твоите приятели руснаци се намирате, ще ви накара да смятате господството на тълпата за голям напредък.

— Тъкмо това е най-печалното в нашата трагедия. Колкото и да го отричаме, в дъното на душата си съзнаваме, че всичко, каквото е станало, все сме си го заслужили.

Лидия го каза с толкова трагична убедителност, че до известна степен Чарли се смути. Тя имаше тежък характер. На нищо не можеше да погледне леко. Спадеше към онези хора, които дори и за сол не могат да те помолят, без да породят впечатление, че няма нищо смешно. Чарли въздъхна — помисли, че трябва да бъде снизходителен към нея, защото ѝ е отредена такава тежка съдба, горката женица! Но наистина ли е тъй черно бъдещето?

— Кажи ми още нещо за Дзержински — каза той, като се запъна малко, докато изрече трудното име.

— Мога да ти кажа само това, което Алексей ми е разказвал. Той казва, че забележителното в Дзержински била силата на очите му. Той имал необикновена дарба да втренчва очите си извънредно продължително в своя събеседник и леденият поглед на разширените му зеници всявал ужас. Бил много висок и необикновено слаб — в затвора заболял от туберкулоза. Не бил грозен, имал изразително лице. Бил много едностранчив — в това се криела тайната на могъществото му. Имал студен, неприветлив темперамент. Смятал, че в живота си нито един миг не е изпитвал каквото и да е истинско удоволствие. Имал влечение само към едно — към работата си. Работел денонощно. Когато бил на върха на кариерата си, живеел в малка стаичка, където нямало нищо друго освен маса, износен параван и зад паравана тесен железен креват. Разказват, че по време на глада, когато му занесли по-добра храна вместо конско месо, той я върнал обратно и поискал от

същата храна, каквато давали и на другите служещи при ЧК. Живее за ЧК и за нищо друго. Не познавал никаква човечност, никакво съжаление, никаква обич, само фанатизъм и омраза. Бил страшен и неумолим.

Чарли изтръпна. Той разбра защо Лидия му разказа за този терорист. И наистина удивително беше сходството между характера на описания от нея злокобен човек и характера на Саймън, както той поразително се беше очертал. Същият аскетизъм, същото равнодушие към удобствата на живота, същата способност за работа и може би същата безогледност. Чарли се разсмя с обичайния си добродушен смях.

— Разбира се, Саймън си има своите грешки, както всички хора. Човек трябва да го търпи, защото е живял живот нито щастлив, нито лек. Може би копнее за любов, а не може да я намери, защото нещо в характера му отблъсква хората. Той е ужасно чувствителен и нещо, което е незначително за обикновените хора, го засяга до дъното на душата. Но всъщност е добро момче и великодушен.

— Лъжеш се, като го мислиш за такъв. Приписваш му своята собствена доброта и липса на героизъм. Аз пък ти казвам — опасен е. Дзержински беше тесногръд идеалист, готов за своя идеал да разори цяла страна, без окото му да трепне. Саймън дори и толкова не е. Той няма сърце, няма скрупули и щом работата стигне дотам, ще жертвува и тебе, най-добрия си приятел, без колебание и угризения на съвестта.

ГЛАВА VIII

На следния ден се събудиха сравнително рано. Закусиха в леглото, всеки с отделен поднос пред себе си. След закуската Чарли изпуши една лула и прочете свой „Мейл“. В това време Лидия направи маникюра на ръцете си с цигара в уста. Ако ги погледнеше човек, заети всеки със себе си, би ги помислил за младоженци, чиято първа страст е отстъпила място на спокойно приятелство. Лидия лакира ноктите си, а след това ги разпери върху завивката, за да изсъхнат. В това време хвърли дяволит поглед към Чарли.

— Ще ходиш ли днес в Лувъра? Дойде в Париж уж да гледаш картини, нали?

— Така мисля.

— Тогава да ставаме и да вървим.

Когато камериерката им донесе кафе и вдигна завесите, дневната светлина нахлу през прозореца откъм двора също тъй оловносива, както всяка сутрин преди това. Ето защо и двамата се изненадаха, когато слязоха на улицата и забелязаха, че времето изведнъж се е променило. Беше още студено, но грееше слънце, а облаците бяха бели и светлееха. Въздухът беше толкова мразовит, че кръвта започна да бие силно в жилите им.

— Да вървим пеша — предложи Лидия.

Във весело игривата светлина Рю де Рен не изглеждаше мрачна и сивите стари къщи сякаш не бяха тъй схлупени и жалки, както преди; над тях се беше спуснала приятна топлинка, както върху много стари жени, изпаднали в бедност. След като слънцето им се усмихваше, сградите се чувствуваха също тъй самоуверени, както и разкошните нови здания по другия бряг на реката, а и по-малко тъжни и самотни.

Трябваше да прекосят площада Сен Жермен де пре, където цареше безнадежден хаос от автобуси и трамваи, такситата, камиони и частни автомобили, и всички префучаваха на разни страни с главоломна скорост. Лидия улови Чарли за ръка. Тъй, хванати под ръка, като влюбена двойка или като някой градинар, тръгнал с жена си

в неделя следобед на разходка, двамата се запътиха през тясната Рю де Сен. Тук-там се спираха пред витрината на някой магазин за картини. После стигнаха до кея. Там ги посрещна истински зимен ден с всичката си хубост. От гърдите на Чарли се изтръгна възторжен вик.

— Харесва ли ти? — запита Лидия, усмихната.

— Същинска картина от Рафаел! — дойде му наум един стих от стихотворение, прочетено от него в Тур: „Le vierge, le vivace et le bel aujourd’hui“^[1].

Във въздуха се долавяше известна кристалност, но тъй плътна, сякаш човек можеше да я вдиша или да я остави да се сипе като бисери между пръстите му, както водните струи на някой извор. Очите на Чарли бяха привикнали на мъгливата далечина и на сивото було, надвиснало вечно над Лондон, затова въздухът му се видя поразително прозрачен. Сградите, мостът, перилата по брега на реката се открояваха рязко, с истинска елегантна яснота, но при все това очертанията им бяха толкова нежни и изящни, сякаш някоя чувствителна ръка ги беше изляла. А нежни бяха и багрите — багрите на небето, на облаците и на камъните. Също като багрите от пастелните рисунки на художниците от осемнадесетото столетие. Тънките клони на оголените дървета се открояваха пурпурночервени срещу синьото небе и образуваха все нови и нови величествени видоизменения от все същия изящно преплетен образ. Тъй като беше виждал картини със същия този пейзаж, Чарли можа да се наслади без изненада, с обич и разбиране, като на нещо познато. Картината със своята хубост не го порази с непознатост, не го обърка с неочакваното си изпъкване, а по-скоро го изпълни с чувство на приятна интимност, каквато някой странник би изпитал, когато след дългогодишно отсъствие се върне в родното си място и види своята любима улица.

— Не е ли великолепно да живееш! — каза той, възбудено.

— Великолепно е човек да е така млад и с възторг в душата си като тебе! — отговори Лидия и му стисна леко ръката. Тя потисна и една своя въздишка, но той не забеляза това.

Чарли познаваше добре Лувъра. Когато идваше с родителите си по за няколко дена в Париж (за да има възможност Венеция да си набави рокли от малката шивачка, която също тъй добре шиеше, както скъпите магазини по Рю Роял или Рю Камбон), те винаги считаха за свой дълг да заведат децата си в Лувъра. Лесли Мейсън съвсем не

прикриваше мнението си и открито заявяваше, че предпочита новите картини пред старите.

— Както и да е, да разгледа човек големите художествени галерии в Европа, значи да допълни общата си култура, а когато хората говорят за Рембранд и Тициан, ти ще стърчиш като пън, ако не можеш да вземеш участие в разговора. И това трябва да ви кажа — по-добър гид от майка си не можете да намерите. Тя разбира много от изкуството и знае кое колко струва, затова изобщо не си губи времето в прости работи.

— Не искам да кажа, че дядо ви е бил голям художник — казваше мисис Мейсън със самоуверената скромност на човек, който знае какво представлява, без да бъде суетен, — но той разбираше от хубавото. Всичко, каквото разбирам от изкуството, от него съм научила.

— Но разбира се, и чудесно носле имаш за такава работа — добавяше мъжът ѝ.

Мисис Мейсън се замисляше за миг.

— Да, може и да си прав, Лесли. Аз имах, както се казва, „добър нос“. Тогава беше по-лесно бързо да „свърши човек с Лувъра“ и да извлече полза, защото още не беше преустроен. „Четвъртитата зала“ включваше почти всички картини, които мисис Мейсън считаше достойни за вниманието на нейните деца. Щом влизаха в помещението, направо се запътваха към Леонардовата Джоконда.

— Аз мисля, че човек трябва винаги най-напред нея да разгледа — казваше тя. — Създава ти точно такова настроение, каквото ти трябва за Лувъра.

Тогава четиримата заставаха пред картината и се заглеждаха със страхопочитание в беглата усмивка на тази свенлива хладна млада жена. След полагаемото се време за обстойно разглеждане мисис Мейсън се обръщаше към мъжа си и децата. По това време тя вече имаше сълзи в очите си.

— Думи не мога да намеря да ви изкажа какво чувствам пред тази картина — каза тя веднъж с дълбока въздишка. — Леонардо е бил велик художник. Аз смятам, че всеки трябва да го признае.

— Признавам с готовност, че съм зелен, когато се отнася до старите майстори — заяви Лесли, но в тази картина има нещо *je ne sais quoi*^[2] на което човек не може да противостои, не може да се отрече.

Помниш ли още онова място в Патер, Венеция? Честна дума, чудесно го е налучкал.

По устните на мисис Мейсън се появи сянка от тъжна усмивка и тя издекламира с тих, но покъртителен глас прочутите редове, които преди две поколения толкова много опустошения бяха причинили сред младите почитатели на изкуствата.

„Върху тази глава, от всички неща на света, последното се вече спуща, и клепките ѝ морно се затварят. Красота душевна се излъчва и плътта ѝ озарява всички клетки до една, отражение на мисли чудни, на блянове потайни, фантастични и страсти отбрани.“

Изслушаха я мълчаливо, със страхопочитание. Тя, замлъкна, с грейнало от възторг лице, и каза този път с обичайния си глас:

— Да, сега ще отидем да погледаме малко Рафаел.

Въпреки всичко нямаше как да отминат, без да се спрат пред грамадните картини на Паоло Веронезе, окачени насреща.

— Струва си труда да им хвърлим един поглед — заяви мисис Мейсън. — Дядо ви много високо го ценеше. Изтънченост или дълбок смисъл Веронезе няма. Липсва му душа. Но изключителната му дарба да съчетава композиции е безспорна; никой друг не може тъй хармонично и тъй естествено като него да съчетава голям брой фигури. Картините му заслужават да им се удивлява човек, макар и само заради чисто физическата сила и жизненост, които Веронезе вероятно е притежавал, щом е могъл с такива грамадни картини да се справя. Но аз смятам, че в тях има и нещо повече. Като ги гледа, човек остава с впечатлението, че от тях блика многоликият живот на онази епоха и на разгулния езически дух, тъй характерни за Венеция на патрициите през златния ѝ век.

— Често съм се опитвал да преброя лицата на „Сватбата на Кана Галилейска“ — каза Лесли Мейсън, — но всеки път излиза все различно число.

И четиримата се заловиха да броят, но всеки от тях стигна до различен резултат. Запътиха се към Голямата галерия.

— Тука е, значи, „Човекът с ръкавицата“ — каза мисис Мейсън. — Не съжалявам, че най-напред видяхте Веронезе. Тогава особените заслуги на Тициан още по-силно изпъкват. Спомнете си, обърнах ви внимание, че Веронезе няма душа. Ето, достатъчно е само да

погледнете „Човекът с ръкавицата“, за да забележите, че Тициан тъкмо това има: душа!

— Дебела глава! — заяви Лесли Мейсън. — Доживял до деветдесет и девет години, а и тогава трябвало чумата да дойде, за да го събори.

Мисис Мейсън се усмихна едва.

— Няма да се поколебая да ви кажа, че считам този портрет за един от най-хубавите в света, нарисувани досега. Естествено, не бива да го сравняваме с портретите на Сезан нито дори на Мане.

— Не бива да забравим да им покажем Мане, Венеция.

— Не, няма да забравим. Ей сега ще стигнем до него. Още нещо исках да ви кажа: човек трябва да има предвид стила на времето, когато известна картина е била рисувана; ако не изпускаме това обстоятелство, тогава никой не може да отрече, че този портрет е шедьовър. Дори и само като рисунка стои над всяка похвала, но и извън това е единствен със своята елегантност и въображение. Не си ли и ти на същото мнение, Лесли?

— Напълно.

— Като бях още малко момиче, по цели часове можех да стоя и да го гледам. Такава картина е, че кара човек да изпада в мечти. Лично аз го смятам за по-добър портрет, отколкото „Папата“ на Веласкес, онази в Рим, именно защото оказва по-силно въздействие. Веласкес е бил много велик художник, признавам, и е упражнил извънредно голямо влияние върху Мане. Но едно нещо не забелязвам в него, тъкмо каквото Тициан има: душа.

Леели Мейсън погледна към часовника.

— Не бива много да се бавим, Венеция — обади се той, — иначе ще закъснеем за обед.

— Добре, тогава ще отидем да разгледаме Енгр и Мане.

Отминаха, а пътьом хвърлиха само бегли погледи върху картините по стените отляво и отдясно, но мисис Мейсън не намери нищо да заслужава да се спрат пред него.

— Няма смисъл да обременяваме ума им с твърде много впечатления, само ще ги объркаме — каза тя на мъжа си. — Много по-добре е да насочат вниманието си само върху най-същественото.

— Съвсем вярно — отговори той.

Влязоха в „Залата на съсловията“, но мисис Мейсън се спря на прага.

— Този път ще оставим картините на Пусен — заяви тя. — Човек трябва да дойде в Лувъра да ги види, без съмнение, защото той е велик художник, но е повече художник за художниците, не за публиката, а аз мисля, че сте още малки, за да можете правилно да го прецените. Някой друг път ще го разгледаме както трябва, когато станете големи. Аз мисля, че човек трябва да е малко по-образован от нормалното, за да може основно да го разбере. Идваме сега до деветнадесетото столетие. Аз мисля да оставим и Делакроа. И той е бил художник за художници, затова вие едва ли ще намерите в него онова, което аз намирам. Вие ще трябва чисто и просто да ми вярвате, като ви уверявам, че и той е бил, бележит художник. Съвсем не незначителен колорист, е имал и силен романтичен усет. А за Барбизоновата школа няма защо да си блъскате главата. Аз като бях малка, много ѝ се възхищавах, но тогава още не бяхме разбрали импресионистите и за Сетан и Матис още нищо не бяхме чували. Те са без значение; затова можем с чиста съвест да ги отминем. Искам най-напред да видите „Одалиската“ от Енгр и после „Олимпия“ от Мане. Много добре са поставени една до друга, така че човек може едновременно да ги наблюдава и да си направи своето заключение.

След като го каза, мисис Мейсън се запъти към помещението редом с мъжа си, а Чарли и Патси ги последваха на две крачки зад тях. Но погледът на мисис Мейсън се спря върху „Класосъбирачките“ от Мийе.

— Искам да се спрете, само една минутка да я погледате. Няма нужда да ѝ се удивлявате, но трябва поне един поглед да ѝ хвърлите, защото навремето е била високо ценена. Срам ме е да си го кажа, но като бях още малко момиче, веднъж тази картина стана причина да ми потекат сълзи от очите. Толкова хубава и трогателна ми се видя. Сега като я гледам, не мога да разбера какво съм намирала в нея едно време. Това показва колко много се менят разбиранията, когато човек става по-възрастен.

— Освен това ни показва, че и най-младите могат да грешат — каза Лесли и се разсмя лукаво, сякаш той самият беше измислил тези думи.

Обърнаха се и застанаха на мястото, откъдето според Венеция най-добре можеше да се съзерцават картините, на които двете им отрочета трябваше да се удивляват. Майката застана със същото победоносно изражение на лицето, с което магьосникът измъква живи зайчета из шапката си.

— Ето!

Застанаха няколко минути в една редица, като заковани. Мисис Мейсън впи възхитения си поглед в двата голи образа, после се обърна към децата си:

— Сега ще ги погледаме малко и съвсем отблизо.

Застанаха пред „Одалиската“.

— Нищо не струва, Венеция — каза Лесли. — Може да съм филистер, но не мога да търпя този цвят. Розовият цвят на тялото е също като крема за лице, който ти нощно време си слагаше, докато най-сетне те помолих да се откажеш от него.

— Не биваше да откриваш пред тези невинни деца тайните на нашата спалня — каза Венеция с престомена, но същевременно и дяволита усмивка. — Но аз съвсем не твърдя, че Енгр е бил велик колорист; въпреки това смятам, че това синьо е много приятно и често съм си мислила дали няма да направя добре да си уший една вечерна рокля точно в този цвят. Ти какво ще кажеш, Патси, няма ли да бъде много младежка за мене?

— Не, мамичко, ни най-малко.

— Не е там работата. Енгр е бил може би най-великият рисуващ на света. Аз не мога да си представя как може човек да погледне тези енергични, но и привлекателни линии, без да почувствува, че се намира пред една от най-великите изяви на човешкия дух. Още си спомням, татко ми разказваше, че веднъж дошъл с един свой състудент, който още не бил виждал картината. Когато насочил очи към нея, толкова силно бил поразен, че буквално припаднал.

— Аз пък мисля, че е припаднал, защото е дошъл по време, когато нормално хората отдавна се били вече наобядвали и е припаднал от глад.

— Не е ли баща ви за срам и позор? — усмихна се мисис Мейсън. — Сега ще отделим още пет минутки за „Олимпия“, Лесли, и после, ако ме питате, можем вече да вървим.

Минаха вкупом от другата страна, пред голямата картина на Мане.

— Когато човек застане пред такъв шедьовър, може само да замлъкне и да му се възхищава. Останалото е мълчание, както казва Хамлет. Никой друг не е могъл да нарисува така човешката плът, както Мане; нито Реноар, нито дори и Ел Греко. Вижете само дясната гърда. Колко е прелестна! — същинско чудо! Просто дъхът ти замира! Дори и горкият татко... той не можеше да търпи модернистите, а казваше за тази гърда, че била хубаво нарисувана, е? Питам ви аз. Мисля, че виждате около фигурата едно черно очертание. Нали, Чарли?

Чарли заяви, че виждал.

— Ами ти, Патси?

— Да.

— Аз пък не виждам! — заяви тя победоносно. — Отначало и аз виждах. Знам, че го има, но честна дума, не го виждам вече.

Тогава отидоха да обядват в един малък ресторант, открит лично от мисис и мистър Мейсън, и където не се срещаха никакви англичани. Той изобщо не падаше по-долу от модерните ресторанти, където постоянно ходеха чужденци, а цените му бяха само наполовина. Днес беше доста препълнен и... чудна работа: на масата вдясно седяха англичани, вляво американци, насреща им двама високи руси шведи, а малко по-нататък — японци. А на масата се чуваха много езици, но не и френски. Лесли огледа посетителите недоволено.

— Венеция, струва ми се, че и тук скоро ще бъде занемарено.

Четиримата получиха по един голям лист, изписан с лилаво мастило. И те зачетоха в захлас. Лесли затри ръце от радост.

— С какво да започнем? Мисля, че във Франция е най-добре да живеем като французите. Какво ще кажете, най-напред охлюви, а после — жабешки бутчета?

— Не ставай толкова глупав, татко! — каза Патси.

— Ти само проявяваш невежеството си, детето ми, като говориш така. Ами че те са истински деликатеси! Не мога да ги намеря в листа! — той не можеше изобщо да запомни дали *grenouilles* означаваше обикновена жаба или пък *saprauds* брадавична жаба, или обратното. Той изгледа оберкелнера, застанал до него, и го запита с провлачения си английски акцент: — Гарсон, *est-ce que vous avez des crapauds?*

Оберкелнерът изобщо не обичаше да го наричат гарсон, но отговори почтително, че не им било сега времето.

— Ех, че отвратителна работа! — викна Лесли. — Хм... Ами охлюви? Escargots?

— Татко, повдига ми се, като ям охлюви!

— Той само те дразни, миличка — обади се мисис Мейсън. — Аз мисля, че е най-добре да си поръчаме по един хубав омлет. Омлет — най-сигурното нещо във Франция!

— Вярно е — съгласи се Лесли. — Където и да отидеш във Франция, навсякъде ще намериш хубав омлет. Добре, тогава. Гарсон, une omelette pour quatre!

После си поръчаха телешка пържола алангле, за да направят удоволствие на децата. След това младите получиха ванилов сладолед, а старите си поръчаха сирене камамбер. В Англия често го ядяха, но и двамата бяха на мнение, че във Франция било някак си особено. Привършиха обедата си с кафе от цикория и мисис Мейсън заяви, докато пиеше своето кафе с наслада, на малки глътки:

— Човек трябва да дойде във Франция, за да разбере истинския вкус на кафето.

Чарли поведе Лидия самоуверено и влезе в Четвъртитата зала, тъй както добрият играч на тенис влиза в добре познатото му игрище, защото познаваше добре тази прочута галерия и беше добре подготвен от майка си. Той просто изгаряше от нетърпение да покаже на Лидия любимите си картини и си помисли как точно ще ѝ обясни защо всъщност са толкова възхитителни. Но той остана изненадан, че всички картини бяха прередени, поради което не можа никъде да съгледа „Джокондата“, пред която искаше да заведе най-напред приятелката си. Останаха в залата само десет минути. Когато Чарли идваше с родителите си, винаги се бавеха повече от час и въпреки това майка му казваше, че не били изчерпали всички съкровища. „Човекът с ръкавицата“ си стоеше на мястото и Чарли отведе Лидия пред нея. Младата жена се загледа в картината.

— Удивително, нали! — каза той и я стисна нежно за ръката.

— Да, много хубавичка... Какво собствено ѝ харесваш?

Чарли се сепна рязко и извърна бързо глава. Такъв въпрос никога досега не му бяха задавали.

— Какво искаш да кажеш, за Бога? Този портрет е един от най-хубавите на света. От Тициан!

— Добре де! И какво толкова голямо значение има лично за тебе?

Чарли просто не знаеше какво да й отговори.

— Хм... ами... много хубава картина... чудесно нарисувана. Вярно, че няма твърде голямо съдържание, ако това искаш да кажеш.

— Не искам това да кажа — отвърна тя усмихната.

— Мисля, че наистина няма никаква връзка с мене.

— Че тогава какво толкова ти е притрябвала?

Лидия отмина и Чарли тръгна след нея. И към другите картини тя хвърли само един равнодушен поглед. Чарли се слиса от нейните думи, помъчи се да разбере смисъла, прикрит зад думите й. Тя му се усмихна насмешливо.

— Ела — каза тя. — Сега аз ще ти покажа няколко картини.

Тя го улови под ръка и двамата закрачиха из галерията. По едно време Чарли съгледа „Джокондата“.

— Ето я! — викна той. — Най-напред на нея трябва да се нагледам. Винаги се спирам да й се нагледам, когато дойда в Лувъра.

— Защо?

— Я гледай ти! Ами че тя е най-прочутата картина на Леонардо! Една от най-важните картини на света...

— Важна за тебе?

Чарли не можа да разбере какво собствено искаше Лидия да каже, но постепенно тя започваше да му става досадна. Все пак като благовъзпитан младеж и през ум не му мина да й се разсърди.

— Една картина може да бъде важна, без непременно да е важна лично за мене.

— Но то зависи само лично от тебе. Доколкото се отнася лично до теб, картината може да има само едно-единствено значение, а именно: значението й лично за тебе.

— Много фантастичен начин да се гледа на нещата.

— Наистина ли тази картина ти прави впечатление?

— Разбира се. Но едва ли бих могъл да го изразя по-добре, отколкото Патер го е изразил вече. За съжаление нямам силна памет

като майка ми. Тя помни наизуст целия пасаж.

Но още докато го казваше, Чарли долови, че този му отговор е твърде слаб. Постепенно започваше да му става ясно какво искаше да каже Лидия. Обзе го неприятното чувство, че в изкуството трябва да има нещо, за което още нищо не са му казвали. Добре че поне си спомняше какво беше казала майка му за „Олимпия“ на Мане.

— Впрочем аз изобщо не знам защо трябва да се приказва за картините? Или ти харесва една картина, или не ти харесва.

— Ами тази наистина ли ти харесва? — запита го тя с малко следователски тон.

— Много.

— Защо?

Той се замисли за миг.

— Ами... виж, зная я, откакто се помня.

— Значи обичаш я по същата причина, по която обичаш и приятеля си Саймън, нали?

Този отговор му се стори не твърде почтен.

— Добре, покажи ми ти тогава на тебе какви картини ти харесват.

Сега ролите им изведнъж се размениха. Не вече той я развеждаше, както беше очаквал, не вече той ѝ обръщаше внимание върху шедьоврите на големите майстори, обичани от него открай време, а по-скоро тя започна да го води. И то добре. Той беше напълно готов да се остави в нейни ръце, за да види как ще върви.

„Разбира се, каза си той, руския е. Човек трябва да бъде малко снизходителен.“

Закрачиха покрай дълги редици окачени платна, цели километри, от една зала в друга, защото Лидия мъчно можеше да се оправи в този лабиринт, но най-сетне се спряха пред една малка картина, която човек лесно би могъл да отмине, ако не я търси нарочно.

— Шарден — каза Чарли. — Виждал съм я вече.

— Но заглеждал ли си се в нея?

— Ах, да! Шарден посвоему съвсем не е бил лош художник. Майка ми има много високо мнение за него. Неговият стил много ѝ харесва.

— Само толкова ли те впечатлява? На мене пък сърцето ми се къса, като я гледам.

— Тази ли? — викна Чарли съвсем слисан. — Един хляб и една кана вино? Разбира се, много хубаво са нарисувани.

— Да, прав си. Много хубаво са нарисувани. Нарисувал ги е с чувство и обич. Не е само един хляб и една кана вино, а хлябът на живота и кръвта на Исуса — но не хлябът и виното, запазени за онези, които са гладни и жадни за тях, или пък които свещениците при разни тържествени случаи милостиво раздават. Нарисувал е насъщния хляб на всички живеещи жени и мъже. Толкова смирено скромни, толкова естествени, толкова изпълнени с доброта — хлябът и виното на бедните, които нищо друго не искат, освен да ги оставят на мира да ги припечелват с труда си и на спокойствие да изяждат тази си проста храна. Този е повикът на презрените и прокудените. Тази картина ти казва, че човек е добър, колкото и да е грешил. Този хляб и тази кана вино са символ на радостта и грижите на всички натъжени и отрудени. Те надават вик за милост и доброта; говорят ти, че са от една и съща плът и кръв с тебе. Говорят ти, че животът е кратък и тежък, а гробът студен и пуст. Не е просто един хляб и една кана вино; в тях се крие тайната на хората по земята, пламенният им копнеж за малко приятелство и обич; крие се смирението на тяхното примирение, когато разберат, че ги лишават дори и от тези прости дарове.

Гласът на Лидия затрепера, сълзи потекоха от очите ѝ. Тя ги избърса веднага.

— И не е ли удивително как този добродушен старец е успял да създаде такова чудно хубаво нещо, с нищо друго освен тези прости неща, с благородната си и чувствителна душа на художник, та чак до дъното на душата ти те трогва? И е искал може би несъзнателно, почти без самият той да го предугажда, да ни покаже, че човек може да сътвори хубост дори и от болките, потисничеството и коравосърдечието на другите, стига самият той да има достатъчно обич и състрадание. Нали?

Тя замълча и се загледа продължително в картината. И Чарли се загледа, но с недоумение. Картината беше много хубава. Досега той нито веднъж не се беше заглеждал внимателно в нея, затова се зарадва, че Лидия му обърна внимание, и че тази творба посвоему е трогателна. Но разбира се, той не можа да види в нея всичко онова, което Лидия виждаше. Чудна, непонятна жена! Беше малко мъчително да я гледа разплакана на публично място, в картинната галерия. В какво неудобно

положение могат да поставят човек тези руснаци! Кой би могъл да допусне, че една картина може да впечатли толкова силно? Той си спомни думите на майка си как един състудент на дядо му припаднал пред „Одалиската“ на Енгр; но то е станало много отдавна, още през деветнадесетия век, когато хората са били много романтични и впечатлителни. Лидия обърна към него лицето си, с лъчезарна усмивка по устните си, че той се слича, като я видя тъй бързо да минава от плач на смях.

— Да си отиваме ли вече? — запита тя.

— Не искаш ли да видиш други картини?

— Защо? Нали видях една, чувствавам се щастлива и спокойна. Какво ще спечеля, ако видя и други?

— М... да. Добре тогава.

Какъв смешен начин да се посещава картинна галерия! За картините на Вато и Фрагонар изобщо не се огледаха. Майка му сигурно ще го пита дали е видял „Отпътуването за Китера“. Някой ѝ разказвал, че тази картина била почистена и сигурно щеше да полюбопитствува дали цветовете са излезли сполучливи.

Направиха някои покупки, после отидоха на обед в малък ресторант по отсрещния бряг на кея. Лидия се нахрани както обикновено — с голямо желание. Обичаше да се намира сред много хора и сред оживеното движение и шума на улиците. Беше в добро настроение. Силното душевно вълнение ѝ беше действувало, изглежда, като очистителна баня за духа. Заговори с подчертана веселост за банални неща. Но Чарли беше замислен. Не му беше така лесно да се отърси от обзелото го безпокойство. Обикновено Лидия почти не забелязваше настроението му, но вътрешната му борба се отразяваше толкова ясно върху лицето му, че най-сетне тя не можа да не го долови.

— Защо си тъй мълчалив? — запита го тя със съчувствие и дружелюбно усмихната.

— Бях се замислил. Знаеш, открай време съм се интересуval от изкуството. Родителите ми са големи негови почитатели; мнозина биха ги нарекли и интелегенти, мисля. Винаги са искали аз и сестра ми да се научим да разбираме изкуството и аз си мислех, че можем. Сега се безпокоя, като виждам, че всъщност го разбирам по-малко от тебе, въпреки всички мои усилия и възможностите, които ми бяха дадени.

— Я гледай ти! Ами че аз нищо не разбирам от изкуство! — отвърна му тя със смях.

— Но го преживяваш много силно, а аз мисля, че изкуството е въпрос на чувствата. Не че не обичам истинските картини. Всъщност много обичам да гледам картини.

— Не бива да се измъчваш с такива мисли. Много естествено е ти да гледаш другояче на картините, не като мене. Ти си млад и здрав, щастлив, добре ти е. Не си глупав. За тебе картините са само една от многото радости. Когато ги гледаш, изпитваш известно чувство на топлота и задоволство. Да се разходиш из някоя картинна галерия за тебе е много приятен начин да прекарваш един свободен час. Какво повече искаш? Но аз, знаеш, винаги съм била бедна, често пъти и гладна, и понякога страшно самотна. За мене картините са били истинско богатство, храна и пиене и дружба. Когато работех, а господарката ми пак ме довеждаше до отчаяние с постоянното си мърморене, изтичвах до Лувъра по време на обедната почивка и така забравях изобщо за нейните мъмрения и караници. Когато после майка ми умря и не ми остана никой на света, картините ми бяха утеха. През дългите месеци, когато Робер лежеше в предварителния арест — а аз бях бременна, — сигурно щях да посегна на живота си, ако не можех да отивам там, където никой не ме познаваше и не се втрещаваше в мене и можех да оставам насаме с моите приятели картините. Те означаваха за мене спокойствие и мир. Вдъхваха ми нова смелост. Не ми помагаха великите, всеизвестни шедьоври, а малките, скромни картини, на които никой не обръщаше внимание; струваше ми се, че те се радвах, като се заглеждах в тях. Тогава започваше да ми се струва, че нищо в живота не е така важно, защото всичко отминава. Търпение, търпение! Там го научих. А и съзнавах, че над всички ужаси, над всичката мизерия и жестокост на света има нещо по-велико и по-важно от всичко това и то помага на човек да понася изпитанията: човешкият дух и красотата, създадена от него. Толкова ли е чудно наистина, че такова голямо значение има за мене картината, която тази сутрин ти показах?

За да използват колкото може по-добре хубавото време, те се запътиха нагоре по оживения булевард Сен Мишел, а като стигнаха до края му, завиха в Люксембургската градина. Седнаха и заследиха движението, без да разговарят много; следяха главно как

гувернантките бутат пред себе си детските колички и за съжаление не носеха вече дълги копринени панделки, както в миналото. Следяха и старите дами в черно облекло, които надзираваха търпеливо малки деца, следяха и по-възрастните мъже, завити чак до носа с вълнени шалове и унесени в мисли. Радостно наблюдаваха палавите игри на дългокраките момченца и момиченца и се питаха какво толкова сериозно може да разискват двамата млади студенти, които току-що минаха покрай тях. Съвсем не приличаше на градска градина, а по-скоро на домашна градина за всички обитатели от левия бряг на Сена — в цялата картина имаше нещо трогателно и интимно. Все пак студентите лъчи на залязващото слънце ѝ придаваха известна меланхолия, а се долавяше и нещо недействително с нейната желязна преграда, която я делеше от трескавото бързане и безпокойство на големия град. Като наблюдаваше човек възрастните хора, които вървяха по посипаната с пясък алея, и децата, чиито викове се сливаха в една обща радостна глъчка, оставаше с впечатлението, че не хора, а призраци се разхождат и играят и като сбирщина от духове ще се разпръсне в мрака като цигарен дим, щом наближи утринният здрач. Стана много студено и Чарли и Лидия се запътиха към хотела — мълчаливо, но като добри приятели.

Когато се озоваха в стаята, Лидия измъкна от куфарчето си малка тетрадка с ноти за пиано.

— Донесох някои неща — Робер постоянно ги свиреше. Аз самата свиря толкова лошо, а при Алексееви няма пиано. Ще можеш ли да ги изсвириш?

Чарли прегледа нотите. Руска музика. Някои от пиесите му бяха познати.

— Мисля, че ще мога — отговори той.

— Долу има пиано, а сега тъкмо няма никой в салона. Хайде да слезем долу.

Пианото беше много разстроено, клавиатурата пожълтяла от старост, а клавишите малко употребявани, затова съвсем затегнати. Пред пианото имаше високо канапе и Лидия седна до Чарли. Той постави върху стойката една позната му пиеса от Скрябин, удари няколко акорда, за да опита пианото, и засвири. Лидия започна да следи с очи нотите и да обръща страниците. Чарли беше учил в Лондон при най-добрите учители, а се беше и упражнявал усърдно.

Беше свирил на концерти в училище, а по-късно и в Кеймбридж и по този начин беше придобил известна самоувереност. Имаше лек приятен удар. Свиреше с истинска наслада.

— Тъй — каза той, когато свърши.

Чарли беше много доволен от себе си и уверен, че е свирил в духа на композитора, и то в ясения непринуден дух, тъй характерен между пианистите.

— Изсвири нещо друго — помоли го Лидия.

Тя избра една пиеса — потпури от народни песни и народни танци за пиано. Чарли не беше чувал нищо за композитора, който ги беше написал. Изтръпна, като видя името на Робер Берже, изписано върху нотите със смел самоуверен почерк. Лидия се загледа мълчаливо в тях и обърна един лист. Чарли хвърли бегъл поглед върху това, което трябваше да свири. Запита се какво ли си мисли Лидия. Така както сега седеше до него, така е седяла и до Робер. Защо го измъчваше и го караше да свири тези потпури и така да разбужда горчивите спомени за своето краткотрайно щастие и нещастие след него.

— Е, започвай.

Чарли свиреше добре от пръв поглед, а и музиката не беше трудна. Стори му се, че е изпълнил задоволително задачата си. След заключителния акорд зачака похвала.

— Много хубаво го изсвири — каза Лидия. — Но къде остана руското в него?

— Изкажи се по-ясно. Какво искаш да кажеш? — запита той малко обиден.

— Ти го свириш така, сякаш се намиращ в Лондон в някой неделен ден следобед, когато всички са облекли най-хубавите си дрехи и се разхождат по кръглите празни площади и имат само едно-единствено желание — да стане по-скоро време за чай. Но съвсем не е тъй. Тази музика е старата песен на селяните. С нея оплакват краткия си тежък живот, пеят за златните си ниви, за мъката и труда си да приберат реколтата в хамбарите; пеят за голямата букова гора, за копнежа на хората на труда по земята да настъпи царството на мира и благосъстоянието; предаден е и буйният танц, с който те поне временно забравят тежката си съдба.

— Добре, изсвири го ти по-хубаво.

— Аз не умея да свиря хубаво — отговори тя, но веднага го избута и седна на мястото му.

Чарли се заслуша. Лидия свиреше лошо, но въпреки това съумя да извлече от музиката нещо недоловено от него. Макар, и с голямо усилие, тя успя да изрази бурните чувства, и тежката меланхолия предаде и ритъма на танца с варварска жизнерадостност, която кара кръвта на човека да лудува. Но Чарли кипна:

— Право да ти кажа, не мога да разбера защо смяташ, че можеш по-добре да изразяваш руската атмосфера, като свириш фалшиви ноти и постоянно натискаш с крака педала за шумно свирене — каза той, когато тя свърши.

Лидия прихна да се смее, метна двете си ръце около шията му и го целуна по бузите.

— Много си сладичък — изрече тя.

— Много мило от твоя страна, че ми го казваш — отговори той студено и се освободи от прегръдките ѝ.

— Обидих ли те?

— Съвсем не.

Тя поклати глава и му се усмихна с топла, нежна усмивка.

— Много хубаво свириш, но не бива да си въобразяваш, че можеш да свириш руска музика — не можеш! Посвири ми нещо от Шуман. Шуман сигурно ще ти се удава.

— Не. Нищо вече няма да свиря.

— Защо не ме набиеш, като си ми толкова сърдит?

На Чарли му идеше да се изсмее, но се сдържа.

— Ех, че си глупавичка! Жалко, че още не ми е минавало толкова нещо през ума — впрочем и съвсем не съм сърдит!

— Толкова си голям и силен, и хубав! Понякога съвсем забравям, че си още момче — тя въздъхна. — А пък съвсем не си подготвен за живота. Като те гледам понякога, тъй ми се свива сърцето, сякаш с нож ме пробждат.

— Недей започва пак по руски и със сантименталности.

Лидия умееше да увещава, когато желаше. Чарли се усмихна — признак, че самоувереността му бе разколебана, и пак седна пред пианото. Шуман беше наистина любимият му композитор; Чарли знаеше наизуст много негови творби и свири на Лидия цял час, но когато реши да прекъсне, тя го помоли да посвири още. Младата

касиерка полюбопитствува да види кой свири на пианото и надникна в салона. На връщане тя се усмихна на портиера лукаво и многозначително и му прошепна:

— Гургуличките се забавляват.

Когато най-сетне Чарли престана да свири, Лидия си въздъхна само доволно.

— Аз си знаех, че тази музика ти се удава. Тя е също като тебе: здрава, мила и приятна. Свеж въздух, слънчево сияние и прелестно ухание на борова гора лъхат от нея. Подействува ми много добре, докато я слушах, много добре ми подействува и като поседях с тебе. Майка ти сигурно много те обича.

— Е, стига!

— Защо си толкова добър към мене? Аз съм отегчителна, скучна и сигурно те нервирам. Не съм ти особено приятна, нали?

— Чарли се замисли за малко.

— Да... право да си кажа, не много.

Тя се разсмя.

— Тогава защо изобщо си с мене? Защо не ме изгониш на улицата?

— И аз самият не зная.

— Да ти го кажа ли аз? От доброта. Нищо друго, освен чиста, проста, глупавичка доброта.

Нахраниха се в Латинския квартал. Чарли не си правеше никакви илюзии, че Лидия може да изпитва някакво влечение лично към него. Тя приемаше неговата дружба, както човек приема дружбата на спътниците, с които е принуден да прекара няколко дни заедно на парахода, и по тази причина е заставен да живее в известна интимност с тях. Но всъщност му е все едно откъде идват и що за хора са; те изскачат изневиделица, когато идват на парахода, после се разделят, щом пристигнат в пристанището и всеки поема своя път. Чарли беше толкова малко суетен, че това съвсем не го обиждаше; той бе принуден да признае, че нейните собствени грижи и главоболия бяха извънредно големи и поглъщаха цялото ѝ внимание. Ето защо той доста се изненада, когато го помоли да ѝ разкаже нещо за себе си. Той ѝ разказа за влечението си към изкуството, разказа ѝ за отдавнашното си желание самият той да стане художник. А тя сметна, че е постъпил много благоразумно, като си е избрал най-сетне подсигурения живот

на търговец. Дотогава не я беше виждал толкова весела и човечна. Тя познаваше английския семеен живот само от Дикенс, Такър и Х. Дж. Уел, затова имаше голямо желание да узнае какъв е животът в богатите трезви къщи в Бейз-уотърс, които тя беше виждала само отвън. Тя го запита за неговото семейство и домашната им обстановка. Той винаги изпитваше удоволствие да говори за това. Разказа ѝ за баща си и за майка си с лека, насмешлива ирония, но Лидия я долови само като маска, зад която той прикриваше обичта и възхищението си към своите родители. Без сам да знае, той обрисова пред нея приятната картина на едно нежно сплотено щастливо семейство, което прекарва живота си в непридирчиво и скромно охолство, доволно от себе си и от света и без ни най-малко да се тревожи, че сигурността му може някога да бъде застрашена. На така описания от него живот не му липсваше прелест и достойнство, той беше нормален и здрав, а тъй като се интересуваха от всевъзможни духовни ценности, не беше напълно насочен към материалното. Хората, които водеха такъв живот, бяха обикновени и почтени, без амбиции или завист, готови да изпълнят своя дълг към ближния си и към държавата, тъй както го разбираха; с една дума, безвредни и незлобиви хорица. Лидия навярно долови колко много от това добродушие и дружелюбност и от това съвсем не неприятно самодоволство се дължаха на отдавна осъзнатото и заздравено благосъстояние на Англия; тя може би долови смътно, че един ден то може да бъде отнесено от някой пролетен порой, както пясъчните кули, каквито децата си правят край морския бряг. Но кога, не ѝ беше ясно.

— Колко сте щастливи вие, англичаните! — каза тя.

Самият Чарли остана малко изненадан от въздействието върху него на собствените му думи. В този свой разказ той за пръв път се видя с очите на наблюдател. Досега беше живял като актьор, който играе ролята си, но нито веднъж не е виждал цялата пиеса откъм зрителната зала и затова има само обща, неопределена представа за цялото. Би било пресилено да твърдим, че това съзнание го е обезпокоило; то го смути малко, когато си представи, че баща му, майка му, сестра му и самият той бяха заети от ранна утрин до късна нощ — никога не им достигаше денят, каквото и да предприемеха. И все пак, ако се замислеше човек какъв живот водеха те година след година, не би могъл да се отърси от неприятното чувство, че никой от тях нищо не вършеше в истинския смисъл на думата. Така както става

с много комедии: декорите красиви, дрехите хубави, диалозите артистично изпълнени, така че човек прекарва една приятна вечер, но след една седмица вече нищо не си спомня.

Щом се навечеряха, наеха един автомобил и отидоха на кино на другия бряг. Даваха филма на братята Маркс и Чарли и Лидия се смяха до припадане на непринудения хумор на тези отлични клоуни, но ги разсмиваха не само духовитостите на Гручър и комичните лудории на Харпо, но и собственият им смях. Към полунощ филмът свърши, но Чарли беше в такова весело настроение, че не можеше и да помисли за спане. Затова запита Лидия дали не иска да отидат някъде, за да потанцуват.

— Къде искаш да отидем? — запита го Лидия. — Монмартър?

— Където ти искаш, само да бъде весело — а тъй като си спомни за вечното и почти никога неизпълнено желание на своите родители при посещенията им в Париж, той добави: — Където няма толкова много англичани.

Тя го изгледа с насмешливо-палав поглед, какъвто той вече на няколко пъти беше забелязвал у нея. Този ѝ поглед го учуди донякъде, но му допадна. Учуди го, защото не отговаряше на неговата представа за характера на Лидия; допадна му, защото по него заключи, че въпреки тежките си преживелици Лидия все още носеше в душата си известни остатъци от веселост и известна склонност към приятно-насмешливо дразнене.

— Ще те заведа на едно място. Не е много весело там, но е може би интересно. Имат една рускиня, пее руски песни.

Изминаха доста път с автомобил. Когато колата спря, Чарли видя, че се намираха на кея. Двете кули-близнаци на Парижката Св. Богородица се очертаваха ясно в мразовитата звездна нощ. Изминаха няколко крачки нагоре по една тъмна улица, влязоха през тясна врата, слязоха надолу и Чарли се озова, за голяма своя изненада, в голяма изба с каменни стени, а край тях бяха наредени дървени маси без покривки. Масите бяха толкова големи, че по дървените пейки около тях можеха да насядат по десетина-дванадесет души. Беше горещо до припадане, а въздухът сив от тютюнев дим. На свободното място в средата на помещението много двойки танцуваха нагъсто под звуците на някаква меланхолична музика. Не много чист келнер по риза намери две места за новодошлите и прие поръчката им. Някои и други

измежду посетителите от околните маси започнаха да поглеждат към тях и после да си шепнат помежду си. И нищо чудно: Чарли с добре скроения си тъмносин костюм и Лидия с черната си копринена рокля и елегантната си шапка, гарнирана с перо, изпъкваха твърде очебийно сред останалото общество. Мъжете не носеха нито яки, нито вратовръзки, танцуваха с шапки на глава, а от устните им висяха недоизпушени цигари. Дамите не носеха шапки и бяха силно гримирани.

— Доста ми приличат на апаши и гангстери — каза Чарли.

— Точно такива са. Повечето от тях са лежали вече в кафеза, а които не са, имат си го в кърпа вързан. Ако се скарат и започнат да се замерват с чаши или измъкнат ножовете, застани до стената и не мърдай.

— Мисля, че не им е много приятно, като ни виждат тук — каза Чарли. — Изглежда, че много ги бодем в очите.

— Смятат ни за туристи, а тогава винаги им настръхва козината. Но скоро ще им мине. Аз лично се познавам със съдържателя.

Когато келнерът им донесе поръчаната бира, Лидия му каза да повика съдържателя. Едва изминала и една секунда, и той се появи. Веднага позна Лидия. Към Чарли погледна недоверчиво, но когато Лидия му го представи като един от нейните приятели, съдържателят му стисна горещо ръката и каза, че му било приятно да се запознаят. Той седна при тях и поговори с Лидия няколко минути със сподавен глас. Чарли видя, че мъжете от съседната маса проследиха малката сцена и си намигнаха един другиму. Сега те мигновено се успокоиха. Танцът привърши и хората от масата на Чарли и Лидия се върнаха. Те изгледаха непознатите враждебно, но когато съдържателят им обясни, че били приятели, един от тях стана — мрачен наглед младеж, с белег по лицето си от порязване с бръснач — и не закъсня да им предложи по чаша вино. Скоро след това всички забъбриха весело и до един се надпреварваха да дадат възможност на младия англичанин да се почувствува сред тях колкото се може по-приятно. А един от мъжете, седнал до Чарли, побърза да го увери, че били добри момчета, макар и да изглеждали малко груби, а и сърцето им не било наопаки в гърдите им. Той беше вече малко на градус. Чарли скоро превъзмогна първото си притеснение и се развесели.

Скоро след това саксофонистът стана и премести стола си напред. Появи се с китара в ръце и руският певица, за която Лидия беше споменала. Посрещнаха я с бурни ръкопляскания.

— Маришка! — каза пияният съсед на Чарли. — Втора като нея няма по света. Била метреса на един от комисарите, но Сталин го разстрелял, а и нея щял да разстреля, но тя успяла навреме да се измъкне от Русия.

Чу го една дама от отсрещната страна на масата.

— Що за глупости му разправяш, Лулу — викна тя. — Маришка е била приятелка на един велик княз преди революцията, всички го знаят. Имала брилянти за милиони, но болшевиките всичко й взели. Преоблякла се като селянка и така избягала.

Маришка беше жена на около четиридесет години. Имаше вид на съвсем изтощена и гледаше мрачно; чертите ѝ бяха мъжки, кожата мургава, очите — грамадни и пламенни, под гъсти, черни, извити вежди. Тя запя с много силен, дрезгав глас някаква тягостна, безрадостна песен и макар Чарли да не разбираше руските думи, ледени тръпки го полазиха. Бурни ръкопляскания отговориха на певицата. После тя подхвана една сантиментална балада на френски — жалбата на една девойка за любимия ѝ, който на следната утрин щял да бъде разстрелян. Слушателите полудяха от възторг. Накрая Маришка им изпя още нещо — този път весела, жива руска песен. Мъжкото трагично изражение по лицето ѝ изчезна, вместо него се появи груба, брутална веселост и певицата даде воля на дебелия си дрезгав глас. Всички пламнаха, сигурно ликуваха в душата си, но същевременно бяха и покъртени, защото под вакханалната веселост се долавяше отчаянието на напразно пролети сълзи. Чарли погледна към Лидия и долови насмешливия ѝ поглед. Той се усмихна добродушно. Тази измъчена жена извличаше от музиката нещо извън неговия досег — това му стана ясно сега. Нови бурни ръкопляскания ѝ благодариха в края на изпълнението ѝ. Но Маришка стана от мястото си съвсем равнодушно, сякаш не ги чуваше, и дойде при Лидия. Двете жени заговориха на руски. Лидия се обърна към Чарли.

— Пийва ѝ се чаша шампанско, ако ѝ предложиш.

— Разбира се!

Той махна с ръка на келнера и поръча бутилка шампанско, после, като хвърли поглед към пет-шестимата души, насядали на масата,

промени поръчката си:

— Две бутилки и няколко чаши! Ще ми позволите, господа и дами, да ви предложи по чаша.

Силна врява от вежливи благодарности последва поканата му. Донесоха виното, Чарли напълни няколко чаши и ги раздаде по масата. Чукнаха се и пиха за общо здраве:

— Vive l'Entente Cordiale!

— A nos allies!

Създаде се много интимно, весело настроение. Чарли остана възхитен. Но той беше дошъл тука да танцува, затова, когато музиката засвири отново, покани Лидия. Дансингът скоро се запълни с хора и Чарли забеляза, че от всички страни отправяха любопитни погледи към Лидия. Сигурно сред посетителите се е пръснала новината коя е. На Чарли му стана доста неприятно, като си помисли, че тя привлича любопитството на всички тези грубияни и на дамите им. Самата тя обаче съвсем не забелязваше, че я оглеждат.

Скоро след това дойде съдържателят и сложи ръката си върху рамото на Лидия.

— Искам да ви кажа няколко думички.

Лидия се освободи от ръката на Чарли, отдели се настрани с пълния съдържател и го изслуша. Чарли забеляза, че тя се сепна. Очевидно съдържателят се опитваше да ѝ посочи с очи някого; Чарли видя, че тя проточи врата си, но многобройните танцуващи двойки ѝ пречеха да вижда и тя последва съдържателя до другата страна на избата. Изглежда съвсем забрави Чарли. Засегнат до известна степен, той се върна на мястото си. Там седяха две двойки и спокойно си наливаха от неговото шампанско, поздравиха го от все сърце. Вече всички се държаха много интимно с него и го разпитваха къде е оставил малката си приятелка. Той им обясни какво е станало. Между тях имаше и един нисък набит мъж с червендалесто лице и големи мустаци. Разкопчаната му риза разкриваше косматите му гърди, а задушната горещина го беше накарала да свали сакото си и да запретне ръкавите си нагоре: целите му ръце бяха покрити с татуировка. Той седеше с една девойка, която изглеждаше с двадесет години по-млада от него. Тя имаше много гладко причесана черна коса, разделена по средата на две, завързана отзад; лицето ѝ беше напудрено с дебел слой

бяла като вар пудра, устните ѝ кървавочервени, под очите ѝ черни сенки. Мъжът я бутна с лакът.

— Я слушай, защо не потанцуваш с англичанина? И ти пи от неговото винце, е?

— Нямам нищо против — каза тя.

Когато затанцуваха тя се притисна силно в него. Беше много напарфюмирана, но не достатъчно да прикрие миризмата на чесън, с който вечерята ѝ вероятно е била силно подправена. Тя се усмихна на Чарли прелъстително.

— Наш'то хубавичко англичанче трябва да е доста отракано — изгугука му тя и заогъва като змия гъвкавото си тяло в черната си, но прашна рокля.

— От къде на къде? — усмихна се той.

— Ам'че който не е отракан... ще ходи ли с жената на Берже?

— Сестра ми е — отвърна Чарли весело.

Тя сметна думите му за твърде остроумна шега, затова ги преповтори пред цялата компания, когато музиката престана да свири, и се върнаха на масата. Всички се разсмяха с цяло гърло, а ниският набит мъж с косматите гърди потупа Чарли приятелски по рамото.

— Ах ти, мошеник такъв!

На Чарли не му беше приятно да го смятат за „мошеник“, но му беше приятно да блести в тази компания. Той разбра, че минава за нещо като знаменита личност, щом му е любовница жената на такъв прословут убиец. Всички започнаха да настояват да идва по-често тук.

— Но идвайте сам — каза момичето, с което беше танцувал.

— Ще ви намерим някое момиче. Защо сте се захванал с руския? В която и страна да отидете — тамкашно ще пиете — тъй му е приликата!

Чарли поръча още една бутилка шампанско. Не беше пиян, не можеше и дума да става — само се беше развеселил. Тъй се запознава човек с живота! Когато Лидия се върна, го завари да бърбори и да се смее с новите си приятели, сякаш ги познаваше открай време. Чарли изигра следващия танц с нея. Той забеляза, че тя не следеше стъпките, затова леко я разтърси.

— Ти не внимаваш.

Тя се разсмя.

— Извинявай. Уморена съм. Да си отиваме.

— Да не е станало нещо?

— Не. Само е много късно, пък и е страшно горещо.

След като се сбогуваха най-сърдечно с новите си приятели, излязоха и потърсиха такси. Лидия се отпусна на седалката, капнала от умора. Чарли се чувствуваше щастлив, избиваше го на нежност, затова улови ръката на Лидия и я задържа в своята. Изминаха целия път, без да си продумат нещо.

Легнаха си и още след няколко минути равномерното дишане на Лидия подсказа на Чарли, че беше вече заспала. Но той беше толкова възбуден, че не можеше да заспи. Разходката му беше допаднала твърде много, сега той се чувствуваше съвсем бодър и весел. Той изреди в паметта си всичко, случило се тази вечер, и се усмихна, като си помисли каква чудесна история ще има да разказва, като се върне у дома си. Запали лампата, за да прочете нещо, но не успя да се съсредоточи върху стихотворенията на Блейк. Хаос от мисли се въртяха из главата му. Угаси лампата и веднага изпадна в лека дрямка, но след няколко минути отново се разбуди напълно. Тялото му изгаряше от желание. Той се заслуша в спокойното дишане на заспалата жена и някаква особена вълна на чувства разтуптя сърцето му. С изключение на първата вечер в „Сарай“ освен състрадание и приятелство никакви други чувства не беше изпитвал към нея. След като я беше наблюдавал няколко дни от сутрин до вечер, той вече не я намираще дори за хубава; не можеше да търпи ъгловатото ѝ лице, издадените ѝ напред лицеви кости, плоските ѝ очи — нито хлътнали, нито изпъкнали; понякога му се виждаше съвършено незначителна. Въпреки живота, който тя водеше — Господ знае по какви странни и неестествени начини — тя му правеше впечатление на такова скучно до смърт благоприличие, че сякаш го задушаваше. Нейното равнодушие към всякакви полови връзки му действуваше като студен душ. Тя гледаше с презрение и отвращение на мъжете, които търсеха от нея платено удоволствие. Страстната ѝ обич към Робер я издигаше над всички човешки чувства и убиваше всякакво пожелание. Но Чарли и иначе не вярваше да изпитва някакво особено влечение към нея. Тя често биваше намусена и почти винаги равнодушна. Каквото и да направеше той за нея, тя винаги го приемаше като свое право. Наистина никога нищо не му искаше, но все пак преспокойно би могла да прояви към него известна искрица на признателност за всичко,

каквото той беше направил за нея. Стана му неприятно, като си помисли, че може би му се подиграва и го използва. Ако наистина е вярно, онова, което му беше разказал Саймън, че в този публичен дом искала само да спечели пари, за да улесни бягството на Робер, тогава тя не е нищо друго освен коравосърдечна лъжкиня. Лицето му се наля с кръв и пламна, когато си представи, че може би се надсмива зад гърба му на неговото глупаво лековерие. Не, тя не го привличаше и колкото повече се замисляше, толкова по-ясно му ставаше, че не можеше да я търпи. И все пак тъкмо в този момент той просто се задушаваше от страст по нейното тяло, а гърлото му се свиваше, сякаш някой го душеше. Тя не се мяркаше пред погледа му тъй, както той от сутрин до вечер я виждаше — като неугледна смачкана женичка или като някоя учителка от неделното училище, а както се яви пред него първия ден: с широки турски шалвари, със синя чалмичка, украсена със звездички, с яркочервени устни и начернени в ъглите клепачи. Той виждаше пред себе си тънката ѝ талия, светлата и мека златисторумена кожа и твърдите ѝ гърдички с розови пъпчици. Той се мятеше из леглото и не можеше вече да сдържи влечението си. То се превърна в истинско мъчение. Не, не е справедливо тъй. Той беше млад, здрав, нормално развит. Защо тогава да не си позволи и той известна наслада, щом има възможност? Пък и тя за това беше дошла, нали самата тя си го беше казала? Какво го интересува, че щяла да го сметне за скот? Той толкова любезно се беше държал с нея, затова заслужаваше и тя да прояви известна любезност към него. Тихото шумолене на спокойното ѝ дишане го възбуди странно силно, сърцето му затуптя още по-буйно. Той предвкушваше вече сладостта на меките ѝ устни, когато ще впие устата си в нейната; усещаше вече как ще стисне в ръцете си малките ѝ гърдички; чувствуваше гъвкавото ѝ тяло в ръцете си, крачетата ѝ притиснати в неговите. Той запали лампата с надеждата младата жена да се събуди. Надвеси се над нея. Тя лежеше по гръб, с ръце скръстени на гърди, като някаква каменна надгробна статуя; изпод затворените ѝ клепачи течаха полека сълзи, устата ѝ беше разкривена от болки. Тя плачеше насън. Както лежеше, правеше впечатление на дете; по лицето ѝ беше изписано същото изражение, както на децата, когато се чувствуват безкрайно натъжени — детето не знае, че грижите са преходни, както всичко друго на света. Чарли се задъха. Толкова силно отчаяние беше изписано по лицето ѝ, че той не можеше повече да го

гледа; плътското му желание съвсем изгасна, задуши го състраданието, което се надигна в душата му. През деня тя беше спокойна, готова за весел разговор, дори и общителна, та му се беше сторило, че се е отървала — поне временно — от черната си мъка, за която той предугаждаше, че е пуснала корени дълбоко в душата ѝ. Но насън мъката ѝ отново я потискаше; виждаше се много ясно какви страшни сънища я измъчваха. Той въздъхна дълбоко.

Сега Чарли изпитваше още по-малко желание за сън от преди. Стори му се непоносима мисълта пак да си легне. Той обърна абажура на лампата така, че Лидия да не бъде смущавана от светлината, седна на масата и напълни лулата си. После отмести тежката завеса от прозореца, седна пред него и се загледа надолу към двора. Всички прозорци бяха тъмни с изключение само на един, затова сега той правеше още по-зловещо впечатление. Чарли се запита дали в тази стая лежи някой болен, или пък някой там сега стои буден, унесен в тежък размисъл върху загадките на живота. Или пък може някой мъж да си е довел жена, та сега, след като са уталожили своите страсти, лежат спокойно в прегръдките си. Чарли запали лулата си и запуши. Стори му се, че нищо на този свят не го засяга. За нищо особено не мислеше. Най-сетне си легна и заспа.

---

[1] Фр. Недокоснат, дълготраен и хубав ден. — Бел.пр.; Първият стих от сонета „Лебедът“ на Стефан Маларме („И девствен, и тъй гъвкав, и недостъпно бял“, прев. К. Кадийски) — Бел. NomaD ↑

[2] Фр. Не знам какво. — Бел.пр. ↑

ГЛАВА IX

Чарли се събуди, когато камериерката донесе утринното кафе. В първия миг не можа да си припомни преживяното предната вечер.

— Ех, че дълбоко съм спал! — каза той и затърка очите си.

— Съжалявам, но е вече десет и половина, а аз имам уговорена среща за единадесет и половина.

— Нищо, нищо. Днес е последният ми ден в Париж, затова ще е глупаво да го изхабя в спане.

Камериерката беше донесла закуската на двамата не поотделно, а върху един поднос; Лидия й каза да я сложи пред Чарли. Той навлече набързо едно матине и седна на долния край на леглото, като се облегна о таблата. Наля му чаша кафе, срязва му хлебче на две и намаза половинките с масло.

— Гледах те като спеше — каза му тя. — Беше много хубаво. Спиш като някое животинче или малко дете, толкова дълбоко и спокойно. Като те гледа човек, сякаш си отпочива.

Сега той си спомни всичко.

— Страх ме е, че ти съвсем не прекара леко нощта.

— Напротив. Спах като къпана. Толкова уморена бях, знаеш. За това съм ти благодарна най-много, толкова добре прекарах тези нощи! Често сънувам ужасни сънища. Но откакто съм тука, нито веднъж не съм сънувала. Съвсем спокойно спях. И то аз, която смятах, че никога вече няма да мога тъй да спя!

Той знаеше, че тя през изтеклата нощ беше сънувала, знаеше дори и какво. А тя го беше забравила. Той не я погледна. Потрепера, тръпки го побиваха, като си помисли, че човек може да потъне в подсъзнанието, а животът въпреки това следва своя ход, и то толкова мъчителен и действителен, че заспалят пролива сълзи, устата му се разкривява от мъка, но събуди ли се — нищо не си спомня. Една тревожна мисъл мина през ума му. Мъчно можеше да я облече в думи, но ако можеше, би представлявала следния въпрос:

„Кои сме ние всъщност? Какво знаем за себе си? И този друг живот по-малко действителен ли е от всекидневния ни живот?“

Всичко това му се виждаше толкова странно и сложно. Струваше му се, че нищо не е тъй просто, както изглежда; струваше му се, че дори и най-добре познатите ни хора таят в душата си тайни, за които и самите те нищо не подозират. По едно време внезапно му се стори, че човекът е извънредно загадъчно същество. Стана му ясно: човек за никого нищо не знае.

— Каква среща имаш уговорена? — запита той, всъщност повече да каже нещо, отколкото от любопитство.

Лидия запали цигара, преди да му отговори.

— Марсел, онзи пълният, съдържателят на заведението, снощи ме запозна с двама мъже и аз уговорих с тях да се срещнем тази сутрин в „Палет“. Снощи имаше много хора, та не можеше спокойно да се говори.

— О-о!

Той беше толкова внимателен и благовъзпитан, че не запита кои са те.

— Марсел има връзки с Кайена и Сен Лоран. Често получава известия оттам. Затова искам да се срещна с тях. Миналата седмица пристигнали в Сен Назер с парахода.

— Кои? Двамата мъже ли? Да не са избягали каторжници?

— Не. Излежали са присъдата. Спасителната армия им платила билета дотук. Познават се с Робер — тя се поколеба за миг. — Ако искаш, можеш и ти да дойдеш. Нито стотинка нямат. Сигурно ще ти бъдат благодарни, ако им помогнеш с нещичко.

— Добре. Да, ще дойда с тебе.

— На честни момчета ми изглеждат. Единият ми се вижда не повече от тридесетгодишен. Марсел ми разказа, че единият от тях бил готвач, заточили го, защото убил някого в кухнята на ресторанта, където работел. Не знам другият какво е извършил. Най-добре ще бъде да се изкъпеш сега — тя отиде до тоалетната масичка и се огледа в огледалото. — Смешна работа. Защо ми са тъй надути клепачите? Като ме гледа човек, може да си помисли, че съм плакала, а ти знаеш, че изобщо не е така.

— Може и да е от задимения въздух снощи. Честна дума, с нож можеше да го режеш.

— Ще позвъня на камериерката да ми донесе малко лед. Пет минути да походим на чист въздух, и клепачите ми ще се оправят.

Когато отидоха в „Палет“, беше празно. Вече се бяха разотишли посетителите, дошли късно за закуска, а за другите беше още рано, за онези, които идват да се почерпят преди обед. Чарли и Лидия седнаха в един ъгъл, до прозореца, за да виждат към улицата. Почакаха няколко минути.

— Ето ги — каза Лидия.

Чарли погледна навън и съгледа двама мъже — тъкмо в този момент минаваха покрай прозореца. Те хвърлиха поглед към прозореца, поколебаха се за миг, отминаха, после пак се върнаха. Лидия им се усмихна, но те продължиха да постъпват така, сякаш не я виждаха. Застанаха на място, озърнаха се нагоре-надолу по улицата, после се запътиха колебливо към ресторанта. Не можеха да се решат, изглежда, да влязат или да не влязат. Държаха се плахо, нерешително. Размениха си няколко думи, а по-младият още веднъж се огледа бързо и страхливо. Другият като че ли изведнъж взе решение да влезе и се насочи към вратата. Приятелят му бързо го последва. Лидия им се усмихна, когато влязоха. Те още се държаха тъй, сякаш не я виждаха. Още веднъж се озърнаха, като че ли искаха най-напред да се уверят, че се намират в пълна безопасност, после и двамата се приближиха, единият с поглед, насочен встрани, а другият с очи, наведени надолу. Лидия ги поздрави, ръкува се с двамата, запозна ги с Чарли. Очевидно бяха очаквали да се срещнат насаме с нея, затова неговото присъствие ги безпокоеше. Те поглеждаха към него недоверчиво. Лидия им обясни, че той е англичанин, неин приятел, дошъл в Париж на разходка, за няколко дни. Чарли им се усмихна с явно усилие да направи усмивката си колкото се може по-сърдечна, и им подаде ръка. Те я поеха, най-напред единият, после и другият, и я стиснаха вяло. Не можеха да намерят, изглежда, какво да кажат. Лидия ги покани да седнат и ги запита какво да им поръча.

— По едно кафе?

— И нещо за ядене?

Двамата се спогледаха с плаха усмивка.

— Малко сладкиши, ако има такова нещо. Момчето пада малко нещо лакомник, а такива работи нямаше там, откъдето идваме.

По-възрастният беше малко по-нисък от среден ръст. Можеше да има около четиридесет години. Другият беше два-три пръста по-висок от него и десетина години по-млад. И двамата носеха яка и вратовръзка и дебели дрехи, единият — сиво-бял костюм на квадратчета, другият — тъмнозелен. И двата костюма бяха зле ушити, висяха по тях като торби. Личеше, че и двамата не се чувствуваха удобно. По-възрастният беше снажен на вид и правилно развит въпреки ниския си ръст. Бледото му безцветно лице беше прорязано дълбоко от многобройни бръчки. По него се четеше известна решителност. Лицето на другия беше също тъй бледо и безцветно, но кожата му беше прилепнала плътно о костите, гладка, без бръчки. Той имаше вид на много болен. Имаха още нещо общо: очите и на двамата изглеждаха неестествено големи, а когато ги отправяха към някого, като че ли се заглеждаха не в него, а се втренчваха сякаш през или над него в далечината, сякаш виждаха нещо, което ги изпълваше с ужас. Изобщо като ги погледнеше човек, сърцето му се свиваше от мъка.

Отначало двамата бивши каторжници се държаха доста стеснително. Вярно, че Чарли им предложи цигари с подчертана дружелюбност, но и той беше срамежлив, а Лидия не счете за необходимо да каже нещо и се задоволи само да ги оглежда, затова и четиримата мълчаха. Но толкова нежно съчувствие се четеше в погледа на Лидия, че мълчанието съвсем не беше мъчително. Келнерът донесе кафето и една чиния сладкиши. По-възрастният си взе една бисквита и започна да я яде бавно, по-младият обаче се нахвърли лакомо, а докато ядеше, току хвърляше към другаря си трогателни погледи, пропити с възторжена изненада.

— Като пристигнахме в Париж, първата ни работа беше да отидем в една сладкарница и момчето излапа един след друг шест шоколадови еклера. Но после си изпати.

— Да — отговори другият сериозно. — Когато пак излязохме на улицата, ми стана лошо. Стомахът ми беше отвикнал, знаете. Но нищо, струваше си болките.

— Лоша ли беше храната ви там?

По-възрастният сви рамене.

— Триста шейсет и пет дни в годината — все говеждо месо. По-късно човек свиква. Коцто се държи добре, дават му и по малко сиренце и една глътка вино. Малко по-добре е, като се държи добре

човек. После, като си излежи наказанието и го освободят, разбира се, много по-лошо е. В затвора има храна и квартира, а щом е на свобода, трябва сам да си намира лесното.

— Приятелят ми не го знае — каза Лидия. — Обяснете му го точно. В Англия нямат същата система.

— Хм, ето как е. Осъждат го на известен брой години затвор, да речем, осем, десет, петнадесет или двадесет. Щом ги излежи, става „свободен“, но трябва колкото години е лежал в затвора, още толкова години да живее в колонията. Работа трудно се намира. Освободените се ползват с лошо име, никой не ги иска. Разбира се, човек може да получи малко земя и да я обработва, но не всеки става за такава работа. След като човек е лежал толкова години в затвора, след като е вършил само онова, което му каже надзирателят, а през повечето време изобщо нищо — няма вече инициатива. А освен това малария и тения — човек си е изгубил вече силата. Повечето си намират работа само когато пристигне параход, помагат при разтоварването на стоката. На освободените не остава нищо друго, освен да спят на хотел „Зелена морава“, да пият ракия, когато им падне, и да гладуват. Аз имах късмет. Електротехник съм по професия, знаете, и то добър. Разбирам си добре от работата, затова имаха нужда от мене. Положението ми не беше тъй лошо.

— Колко години имахте вие? — запита го Лидия.

— Само осем.

— Какво бяхте извършил?

Той сви рамене и изгледа Лидия с плаха усмивка, сякаш я молеше за прошка.

— Младежка магария. Като е млад, човек попада сред лоши другари, почва да пие повечко и един ден стане нещо, пък после цял живот трябва да плаща греховете си. Бях на двадесет и четири, като ме заточиха, а сега съм на четиридесет. Най-добрите си години прекарах в този ад.

— Той можеше и по-рано да се измъкне — намеси се другият, — но не искаше.

— Как например? Можехте да избягате ли? — запита Лидия.

Чарли веднага я изгледа изпитателно, но лицето ѝ не издаде нищо.

— Да избягам ли? Не. Празна работа е то. Може да се избяга, но малцина успяват да продължат. А и накъде ще избяга? В гората ли? Малария, диви зверове, глад; туземците ловят бегълците, за да пипнат възнаграждението. Въпреки това мнозина се опитват. Толкова им омръзва, знаете, еднообразието, храната, вечните заповеди, а и да гледат другите затворници, затова си казват — каквото и да е, само друго да е! Но повечето пропадат. Ако не пукнат от болести и глад — или ги хващат, или сами се връщат. Тогава бягството им струва две години карцер, че и повече, и то ако не пукнат дотогава. Едно време било по-лесно, когато холандците строели железницата си; тогава можело да бягат през реката и да работят на железницата. Но сега железницата е вече построена и не им трябва работници. Сега, като хванат някого, връщат го назад. Да, но дори и това е опасно. Имало един митнически чиновник, обещавал на работниците да ги прекара през реката, срещу определено възнаграждение — има си редовна тарифа. Той отивал в джунглите в определения час през нощта, чисто и просто застрелвал беглеца, след това му претърсвал джобовете. Разправят, че повече от трийсет момчета утрепал, докато го спипали. Мнозина бягат по море. Събират се пет-шест души, някой от освободените им намери пирога. Трудно пътуване е така, без компас и всичко друго, пък и не се знае кога може да се появи буря. Сляпо щастие е на кой бряг ще излязат. Добре или зле управляват лодката си — няма значение. Пък и къде могат да отидат? Във Венецуела не ги искат вече. Ако излязат там, хващат ги и ги връщат назад. Ако излязат в Тринидад, властите ги задържат една седмица, после им дават храна и каквото друго трябва, слагат ги в една лодка, ако тяхната не става вече за работа, и ги изгонват навътре в морето, та наникъде. Не, глупава работа е да се бяга.

— Но има хора — успяват — обади се Лидия. — Имаше един доктор — как се казваше? Сега си имал хубава клиентела в Южна Америка и бил добре.

— Да, ако има човек пари, понякога може и да успее, но не от островите. Ако е в Кайена или Сен Лоран, може да убеди капитана на някой бразилски кораб да го вземе със себе си. Ако е честен, капитанът го стоварва някъде по пътя и тогава е почти сигурно. Но ако не е честен, взема му парите, а после го хвърля в морето. Но сега вече искат дванадесет хиляди франка, значи двойно по-скъпо, защото половината

взема освобожденият като комисиона, за това, че урежда работата. А и в Бразилия не може да се слезе без пет пари в джоба. Там трябва да имаш най-малко тридесет хиляди франка, а кой може да ги има?

Лидия му зададе един въпрос и Чарли отново я изглежда изпитателно.

— Но като дадете парите на освобождения, каква гаранция има, че той ще ги предаде по-нататък?

— Никаква. Често изяждат парите. Но пък тогава някой ден му ръгват един нож в ребрата и той си знае много добре, че властите пет пари не дават, като намерят някой убит освободен.

— Приятелят ви каза преди малко, че сте можел да избягате, но не сте искал? Какво искаше да каже?

Бившият каторжник пак сви рамене.

— Аз вършех добра работа. Комендантът беше почтен човек. Знаеше, че съм добър работник, а и честен. Скоро разбраха, че може да ме оставят сам в някоя къща, като има работа — нищо не посягах да взема. Той ми издействува позволение да се върна във Франция, макар че имах още две години да стоя като освободен — той се усмихна трогателно и погледна приятеля си. — Но не исках да оставя само туй будаленце. Знаех си — няма ли ме мене да го наглеждам, ще направи някоя беля.

— Вярно е — обади се другарят му. — На него дължа всичко.

— Кажи-речи дете още беше, като го пуснаха. Съсед ми беше по легло. През деня се държеше добре, но нощно време плачеше за майка си. Мъчно ми беше за него. От сърце го обикнах. Горкото момче... съвсем самичко беше между всички тези мъже, затова аз трябваше да се грижа за него. Някои от тях се държаха зле с него. Имаше един алжирец, постоянно го дразнеше, но аз му дадох да разбере, и оттогава оставиха момчето на мира.

— Как го направихте?

Дребният мъж се усмихна толкова весело и дяволито, че изведнъж придоби вид на десет години по-млад.

— Хъм-хъм... знаете, при такъв живот като там можете ли добре да въртите ножа си — имате уважение. Разпрах му корема — и толкова!

Чарли изтръпна, дъхат му пресекна. Непознатият го разказа толкова спокойно, че човек просто не смееше да вярва на ушите си.

— Знаете, там от девет вечерта до пет сутринта ни затварят в спалните и след това пазачите не влизат вече вътре. А и да опитат, ще си изпатят. Ако някоя сутрин властите намерят някого с дупка в корема — хич и не разпитват, та не става нужда да слушат лъжи. За момчето, вижте, аз се чувствавах отговорен. Трябваше от самото начало да го науча на всичко. Не съм заспал човек, затова скоро разбрах, че там, искаш ли да ти е колкото може по-леко, трябва тъй да направиш, както ти кажат, и да си затваряш устата. На този свят не управлява правдата, а силата. Пък силата е в техни ръце — на властите. Един ден може ние да я имаме, работниците, и тогава ще платим на буржоазията, но дотогава трябва да се клати глава. На това го научих, а после го взех при себе си чирак, да изучи моя занаят. Сега не е по-лош от мене като електротехник.

— Само едно остава сега — работа да си намерим, работа заедно — обади се другият.

Толкова много неща заедно сме преживели, че не искаме вече да се делим. Той ми е всичко на света, знаете. Майка нямам, жена нямам, деца нямам. Да, имах, майка ми умря, жена си и децата си изгубих, като стана тази работа тогава. Жените са скотове. Мъчно е за мъжа тъй съвсем сам да живее, без да има към какво да му тегли сърцето.

— Ами аз? Какво имам аз? За нас двамата няма раздяла вече, до гроб!

Имаше нещо трогателно в приятелството на тези двама злощастни мъже и то не можа да не направи впечатление на Чарли. Изпълни го с въодушевление и възторг, а такива чувства лесно го смущаваха, искаше му се да каже на двамата верни приятели, че намира приятелството им за много красиво и доблестно, но си знаеше, че няма да може да изрази такова нещо извън рамките на обикновения разговор. Лидия обаче не изпитваше подобно притеснение.

— Не вярвам да има много хора на света, готови за свой приятел цели две години да стоят в повече в такъв ад, щом веднъж са им позволили да напуснат.

Мъжът се засмя.

— Да, вижте, там времето е точно обратното на парите. Там мъничко пари струват извънредно много, а многото време нищо не струва. Там шест су са много пари — човек ги пази като цяло

богатство. Пък две години — хич не си струва да говори човек за две години време.

Лидия въздъхна дълбоко. Ясно беше за какво се беше замислила.

— Берже няма много време да стои там, нали?

— Петнадесет години — отговори тя.

Последва мълчание. По лицето на Лидия личеше, че тя правеше големи усилия да овладее чувствата си, но гласът ѝ прозвуча дрезгаво, когато заговори отново.

— Вие виждахте ли се с него?

— Да, и говорих с него. Заедно лежахме в болницата. Аз отидох да ми извадят сляпото черво; не исках, като се върна във Франция, да си имам разпавии с него. Той беше работил по шосето между Кайена и Сен Лоран, сега го строят, та беше пипнал лоша малария.

— Аз не го знаех. Само едно-единствено писмо съм получила от него, но нищо не се казваше за малария.

— Там всички пипват маларията, рано или късно. Няма смисъл да си губи човек времето да пише за нея. Главният лекар се заинтересува за него, обикна го, интелигентен човек е — искам да кажа, Берже, пък там такива хора не са твърде много. Решиха да подадат заявление, като оздравее, да го прехвърлят на работа в болницата. Добре е той там.

— Снощи Марсел ми каза, че Берже ви дал едно писмо за мене.

— Да, един адрес ми даде — той измъкна от джоба си един куп книжа и подаде на Лидия някакъв къс, с нещо написано върху него. — Ако можете да му изпратите пари, на този адрес му ги пращайте. Но не забравяйте, че колкото и да му изпращате, той винаги получава само половината.

Лидия взе бележката, хвърли бегъл поглед върху нея и я пхна в ръчната си чанта.

— Нещо друго?

— Да. Каза ми изобщо да не се тревожите за него, каза ми, не било тъй лошо, както можело да бъде. Пак започнал да чувствава почва под краката си и щял да изтрае. И вярно е, знаете. Не е заспал човек. Не прави грешки. Човек като него от лошото използва най-доброто. Да го видите колко щастлив се чувствава.

— Как може да се чувствава щастлив?

— Смешно е на какви неща може да привикне човек. Весел човек е, нали? Той е от онези хора, които на всичко виждат веселата страна. Такъв е, дума да не става.

Лидия беше съвсем пребледняла и гледаше мълчаливо пред себе си. По-възрастният се обърна към приятеля си.

— Каква смешна история ми разправи той тогава... аз ти я разказах — когато старикът в болницата си преряза проклетото гърло?

— Ах да, спомням си. Да, какво беше, а? Забравил съм го вече, но си спомням, че се смяхме до скъсване.

Последва продължително мълчание. Нямаше вече нищо за казване. Лидия се унесе в мисли, а двамата мъже седяха унило на столовете си; очите им бяха безжизнени като на механичните кукли, каквито се продават по булевард Монпарнас: въртят се, въртят се в кръг, после изведнъж падат безжизнени. Лидия въздъхна.

— Значи това е всичко — каза тя. — Благодаря ви, че дойдохте. Дано си намерите работа каквато искате.

— Спасителната армия прави за нас каквото може. Все ще се намери, мисля.

Чарли измъкна портфейла си.

— Предполагам, че не сте твърде добре с парите. Искам да ви дам малко нещо, да свържете двата края, докато си намерите работа.

— Все ще ни потрябва — каза по-възрастният и се усмихна любезно. — Спасителната армия малко дава освен квартира и храна.

Чарли им подаде петстотин франка.

— Дайте ги на малкия. Пестелив е като селянин, пък и такъв си е. Кървава пот му потича, щом види, че ще трябва да харчи пари. С пет франка изкарва по-дълго от която и да е баба на света.

Четиримата заедно напуснаха кафенето и се ръкуваха за сбогуване. Двата мъже се бяха отърсили от свенливостта си по време на единия час, прекаран вътре, но сега, щом застанаха отново на улицата, пак ги обзе предишното им притеснение. Сякаш изведнъж се сгушиха, като че ли искаха колкото може по-малко да бият на очи, затова започнаха да се оглеждат страхливо наляво и надясно, сякаш ги беше страх да не ги нападне някой внезапно. Дватаматръгнаха рамо до рамо, с приведени глави — още веднъж се обърнаха назад и изчезнаха зад първия ъгъл.

— Може и да е само предразсъдък от моя страна — каза Чарли, — но право да си кажа, не се чувствах твърде спокойно пред тези хора.

Лидия не отговори нищо. Заслизаха мълчаливо по булеварда. Мълчаливо се нахраниха. Лидия беше съвсем унесена в мисли. Но какви мисли — лесно можеше да се отгатне. Чарли чувствуваше, че ще бъдат нежелателни всички негови опити да подхване дори и най-незначителен разговор. Освен това занимаваха го негови собствени мисли. Разговорът на Лидия с двамата престъпници и зададените от нея въпроси разбудиха отново недоверието, насадено от Саймън в безгрижната му душа. Оттогава, въпреки всичките му усилия да го прогони, то се беше задържало в неговото съзнание, също както не може да излезе миризмата на мухъл от някое помещение, държано дълго време затворено, дори и да отворят нашироко всичките му прозорци. Това му недоверие го разтревожи, но не защото искаше много да знае дали го смятат за глупак или не, а заради Лидия, защото той не можеше да допусне, че тя е лъжкиня и лицемерка.

— Искам още веднъж да отида при Саймън — подхвърли той, след като се нахраниха. — Дойдох тук уж главно заради него, а не можахме много добре да се видим. Трябва да отида поне да му кажа сбогом.

— Трябва да отидеш.

Трябваше и да върне на Саймън репортажа и изрезките му от вестници. Той ги носеше в джоба си.

— Ако искаш да прекараш следобеда при своите приятели руснаци, ще те придружа най-напред дотам, ако искаш.

— Не, ще отида в хотела.

— Аз ще се върна късно. Нали знаеш какъв е Саймън, когато се залови да разказва? Няма ли да ти е скучно сама?

— Не съм свикнала на такова голямо внимание — отвърна тя с усмивка. — Не, в никакъв случай няма да ми е скучно. Толкова рядко ми се случва да остана сама. Тъй, сама да си седя в стаята и да знам, че никой не може да влезе — по-голям разкош от това не мога и да си представя.

Разделиха се и Чарли отиде при Саймън. Той знаеше, че по това време е най-лесно да го намери у дома. Щом Чарли позвъни, Саймън му отвори, по пижама и халат.

— Здравей! Тъкмо си мислех, че може вятърът да те довее. Днес следобед няма да излизам, затова не се и облякох.

Саймън не беше обръснат, а и изглеждаше немит. Дългата му на кичури коса беше разчорлена. Неспкойните му зли очи изглеждаха черни като смола в бледата светлина, която проникваше през северния прозорец, а и от бялото му изпито лице; а под тях имаше тъмни сенки.

— Седни — продължи той. — Днес запалих хубав огън, ателието е топло.

Вярно беше, но стаята изглеждаше също тъй безрадостна и непреметена, както и миналия път.

— Любовната ти история още ли продължава с пълна пара?

— Тъкмо-що се разделих с Лидия.

— Утре се връщаш в Лондон, нали? Не се оставяй много да те изскуби. Защо да ѝ помагаш да измъкне от кауша този разпуснат човек, мъжа ѝ?

Чарли извади от джоба си изрезките от вестници.

— Като съдя по твоите репортажи, мислех си, че напълно му симпатизираш.

— Симпатия — не! Видя ми се интересен, защото е такъв хладнокръвен, безсъвестен престъпник. Учудвах се на безсрамието му. При други обстоятелства можеше да стане полезно оръдие. При една революция такъв човек може да бъде от неоценима полза — тъй смел и необвързан от нищо и без никакви угризения на съвестта.

— Не е твърде благонадеждно оръдие, струва ми се.

— Нали самият Дантон е казал: „При една революция на повърхността винаги излиза изметта на обществото, вагабонтите и престъпниците“? И много естествено. Човек има нужда от тях за известни задачи, пък после, като си постигне целта, може да им види сметката.

— Ти май всичко си промислил от игла до конец, приятелю — каза Чарли и се засмя развеселен.

Саймън повдигна изразително кокалестите си рамене.

— Проучих френската революция и комуната. И руснаците го направиха и научиха много нещо от историята; те дори имат и това предимство, че и от най-новите събития могат да извличат поука. В Унгария започнаха доста зле, но в Русия свършиха добра работа; също и в Италия и Германия много хубаво са работили. Ако ние сме поне

малко умни, трябва да бъдем в състояние да постигнем същия успех, без да изпадаме в грешките им. Революцията на Бела Кун беше осъдена на неуспех, защото хората бяха изгладнели. Възходът на пролетариата превърна революцията в доста проста работа, но човек трябва да има грижата пролетариатът да бъде сит. Човек трябва да има организация и тя да бди всички превозни средства да бъдат в ред и да има достатъчен фонд за хранителни припаси. Впрочем по тази именно причина, когато пролетариатът се опитва чрез революция да завземе властта в свои ръце, тя винаги му се изплъзва и попада в ръцете на една малка ръководна група интелигенти. Народът е неспособен сам да се управлява. Пролетариите... са роби, а робите имат нужда от господари.

— Ти едва ли можеш да минеш за добър демократ, ако добре те разбирам — каза Чарли и смигна със сините си очи.

Саймън отмина небрежно ироничното му подмятане.

— Демокрацията е празни приказки. Непостижим идеал, който пропагандаторите развяват пред очите на масите, както човек тика орехи под носа на маймуни. Големите лозунги на деветнадесетия век: свобода, равенство, братство, са само фокус, нищо друго. Свобода ли? Човекът от тълпата няма нужда от свобода — и ако я има, няма да знае какво да прави с нея. Негов дълг и негова радост е да служи; по този начин той постига сигурност — най-голямото му желание на света. Този въпрос отдавна е разрешен: само една-единствена свобода има на света — да вършиш онова, което е правилно, а кое е правилно — властта определя. Правото е една идея, създавана от общественото мнение и налагана от законодателството, а общественото мнение се определя от онези, които имат в свои ръце властта да налагат на другите своето гледище. А единствената санкция за изпълнението на законите е пак властта зад тях. Братство? Какво разбираш ти под братство?

Чарли се замисли за миг.

— Ами... не знам. Сигурно е съзнанието, не всички сме членове на едно голямо семейство и че толкова кратко време се намираме на земята, следователно, най-добре е колкото може по-добре да се погаждаме помежду си.

— И какво още?

— Ами... само че животът сам по себе си е трудна работа и вероятно става по-лек за всекиго, когато се държим приятелски и честно един към друг. Човек има предостатъчно недостатъци, но си има и много добри страни. Колкото повече опознава човек хората, толкова повече се уверява колко добри са те. От това трябва да направим заключението, че ако им дадем съответната възможност, и те ще подпомогнат добрите ни намерения.

— Вятър, драги мой! Ти си сантиментален глупчо. Преди всичко съвсем не е вярно, че по-близкото опознаване било от полза за хората — съвсем не е така! Затова човек трябва да има познати, не и приятели. Познатият показва пред тебе само най-добрата си страна, държи се внимателно и грижливо, прикрива недостатъците си зад маската на светската условност. Но стани с него толкова интимен, че да си захвърли маската; опознай го толкова добре, че да не прави вече усилия да се преструва пред тебе, и тогава ще откриеш в него същество толкова низко, толкова брутално, с такива слабости и поквара, та би изтръпнал, ако не знаеше, че такава му е природата; ето защо също тъй глупаво е да осъждаш, както е глупаво да осъждаш вълка, за това, че краде овце, или кобрата за това, че е отровна. Защото най-основната същност на човека е егоизмът. Егоизмът е силата и слабостта му. О, през двете години, прекарани в средите на печата, добре опознах хората: суетни, дребнави, безскрупулни, алчни, двулични и готови да се подмазват; вечно готови един срещу друг да издайничат, и то не за лични облаги, а чисто и просто от проклетия. За тях няма достатъчно средства, когато се отнася до това, да осуетят играта на някой съперник, и никакво унижение не ги плаши, когато работата стигне до домогване до някоя титла или орден. И то не само политици, но и адвокати, лекари, търговци, художници, учени. А пък и манията им да си правят реклама чрез печата. Пълзят по корем пред нищо и никакви журналисти и ги обсипват с ласкателства само и само да излезе за тях някой добър отзив в печата. Богатите не се стряскат и от най-отвратителните мошеничества, когато става дума да спечелят няколко лири, от които съвсем нямат нужда. Честност, политическа честност, търговска честност — само едно има значение за тях: колко далеч могат да отидат, без да ги спират. Само едно-единствено нещо ги спира — страхът. Защото са страхливци. И само едно нещо признават на този свят: надменните самохвалства, които се сипят от устата им, и

безсрамните лъжи, с които сами себе си залъгват. Ах, вярвай ми, човек не може да върши работата си, каквато аз върша, откакто излязох от Кеймбридж, и да продължи да храни големи илюзии за човешката природа. Хората са низки, страхливци и лицемери. Презирам ги!

Чарли се загледа пред себе си. Искаше му се да каже нещо, но се боеше. Доста глупаво му се виждаше.

— Нямах ли никаква милост към тях?

— Милост ли? Милостта е работа за жените. Милост те обхваща към един просяк, защото няма талант, трудолюбие и ум, за да се справи с живота по достоен начин. Милостта е едно видоизменение на ласкателството; към нея се стремят пропадналите в живота — за да могат по този начин да запазят самоуважението си. Милостта е евтиният откуп, с който богатите залъгват бедните, за да могат с по-спокойна съвест да се наслаждават на богатствата си.

Саймън пристегна нервно халата около слабоватото си тяло. Чарли го позна — един него стар халат. Той искаше навремето да го хвърли, а Саймън си го изпроси. Той се засмя тогава и му каза, че на драго сърце ще му даде нов, но Саймън заяви, че и този му стигал. Чарли се запита дали го е било яд, задето е бил принуден да приеме този малък подарък. Саймън продължи:

— Равенство? Равенството е най-голямата глупост, каквато досега е помрачавала разсъдъка на човешкия род. Като че ли хората наистина са равни или могат да бъдат равни! Говорят за еднакви възможности за всички. Защо да ги имат, щом няма да знаят какво да ти правят? Хората се раждат неравни, различни по характер, по жизнена сила, по умствени способности. Никакви еднакви възможности не могат да премахнат тази основна истина. Грамадното мнозинство от хората са страшно глупави. Лековерни, повърхностни, безсилни — тогава защо да им се дават еднакви възможности с другите, които имат характер, ум, трудолюбие и сила?

— И това именно вродено неравенство подкопава почвата под краката на демокрацията. Що за глупав фарс е да искаш да управляваш една страна, като броиш милионите кухи глави! Те преди всичко не знаят какво е добро за тях и, второ, нямат силата да постигнат онова, което желаят. Какво представлява демокрацията, ако я изследваме основно? Обаянието на лозунгите, измъдрени от хитри, користолюбиви политици! Демокрацията управлява с приказки,

ораторът обаче рядко има разум, пък и да го има, липсва му време да си послужи с него, защото трябва да употребява цялата си енергия, за да придумва избирателното стадо, от което зависи. Демокрацията имаше сто години време, за да се прояви: теоретически тя открай време е била нещо абсурдно, но сега вече знаем, че и на практика е празен лотариен билет.

— Но това няма да попречи да влезеш в парламента, стига да можеш. Ти си непочтен човек, горкия ми Саймън.

— В една старомодна държава като Англия, където традиционните институции са на такава почит, човек няма възможност да спечели властта, необходима му, за да осъществи плановете си, ако не започне отвътре, от тези институции. Аз смятам, че никой няма да може да намери в страната необходимата му подкрепа и да събере значителна група привърженици, за да извърши успешен държавен преврат, ако не е виден член на долната камара. Но тъй като един обрат може да излезе само от народа, той трябва да бъде от лейбъристката партия. Дори и когато условията назреят за революция, имотните класи все още ще държат в ръцете си достатъчно привилегии, за да имат сметка да се задоволят с тях.

— Какво разбираш ти под условия? Поражение във война и стопански кризи?

— Съвсем точно. Дори и тогава имотните класи нямат много нещо за губене. Отказват се от автомобилите си и заключват вилите си, засилват по този начин безработицата, но самите те не изпадат в големи затруднения. А широките народни маси гладуват. И тогава се заслушват в тебе, когато започнеш да им разказваш, че нямат нищо друго за губене освен веригите си и когато започнеш да им навираш в очите чуждите богатства, тогава се развихрят алчността и завистта, които тълпата е била принудена преди това да потиска, защото не е имала възможност да ги задоволява. Тогава с лозунга за свобода и равенство можеш да ги поведеш към нападение. Историята на последните двадесет и пет години доказва, че те не може да не победят. Имотните класи са станали вече мекушави вследствие на охолния си живот; станали са сантиментални и човеколюбиви, нямат нито волята, нито смелостта да се отбраняват; мненията им са раздвоени и щом настъпи моментът, когато единствената им надежда за успех е да нападнат незабавно и безпощадно, тогава те пропиляват времето си,

като стоварват взаимно отговорността един върху друг. Тълпата обаче, това оръдие на революционния водач, не се поставя в движение чрез разума, а чрез инстинктите; тя е възприемчива към хипнотичните внушения и ти можеш чрез лозунги да я докараш до бяс; тя е общност, безчувствена към смъртта сред своите собствени редове и никаква милост и пощада не познава. Радва се на разрушението, защото в разрушението съзнава своята сила.

— Ти няма да отречеш, предполагам, че като последица от това ще бъдат изклани хиляди невинни хора и разрушени институции, създадени с цената на вековни усилия.

— Една революция не може да мине без разрушения и без избиване. Тя е борба на живот и смърт. Демократическият мироглед отдаде на човешкия живот глупава важност. Морално човек няма никаква стойност, изчезването му не означава никаква загуба. Биологически човекът няма никакво значение, затова съвсем непонятно е защо за нас има по-голямо значение дали един човек е бил убит, или една муха смачкана.

— Започвам да разбирам защо си се интересувал от Берже.

— Интересувах се за него, защото е убил не с мръсни подбуди, не за пари и не по ревност, а само за да се прояви и да потвърди своята мощ.

— Естествено все още остава открит въпросът, дали комунизмът е осъществим?

— Комунизмът ли? Че кой приказва за комунизъм? Всички знаят, че комунизмът е празни приказки. Блян на непрактични идеалисти, незапознати с действителността на живота. Комунизмът е средство да примамваш работническата класа, за да я разбунтуваш, също тъй както пък крясъците за свобода и равенство са лозунгите, с които я разпалваш да придобие нужната смелост. Откак свят светува, винаги е имало изпозвачи и изпозвани и вечно все така ще бъде. И справедливо е, защото огромното мнозинство от хората са създадени от природата за роби — неспособни сами да се управляват и затова, за свое собствено добро, имат нужда от господари.

— Много чудновато твърдение.

— Не е мое, драги приятелю — отговори Саймън иронично. — На Платон е. Но световната история е доказала предоволно колко са верни неговите думи. Какъв е крайният резултат от революциите,

които самите ние преживяхме? Народът не се отърси от своите господари, само ги замени с други и никъде другаде по света властите не действуват с такава желязна ръка, както при комунизма.

— Тогава народът е бил измамен?

— Естествено! Че и защо не? Той е съставен от глупаци, а те нищо друго не заслужават. Какво от това? Те извлякоха съществена печалба. Няма вече нужда да мислят за себе си; казват им какво трябва да правят и докато се покоряват, ползват се с вечно желаната им сигурност. Диктаторите от наше време направиха грешка и ние можем да извлечем поука от тях. Те забравиха думите на Макиавели, че човек може да превърне народа в политически роби, стига да им остави частния живот свободен. По този начин аз бих му дал илюзията, че му давам толкова свобода, колкото е съвместима със сигурността на държавата. Бих социализирал народното стопанство дотолкова, доколкото идиосинкразията^[1] на човека животното го допуска, и по този начин ще им дам илюзията за равенство. А тъй като всички ще бъдат братя под един и същи ярем, ще имат дори и илюзията за братство.

Не забравяй, че един диктатор може да направи много за благото на народа, каквото демокрацията не може, тъй като е длъжна да държи сметка за определени интереси, дребни съревнования и лични амбиции — значи един диктатор има несравнимо по-голяма възможност да облекчи действително съдбата на масите. Скоро ходих на едно голямо комунистическо събрание и там прочетох върху безброй знамена думите: мир, работа и благосъстояние. Има ли поестествени възжеления? И все пак след сто години демократическо управление още е необходимо да ги предявяваме, диктаторът може да ги постигне само с един замах на перото.

— Но и ти самият призна, че народът само сменил старите си господари с нови, че експлоатацията му пак продължила? Как така вярваш, че той се примирява с това положение?

— Защото нищо друго не му остава. Един диктатор при сегашните условия със своите бомбовози и бойни коли, въоръжени с картечници, може да задуши какъвто и да е бунт още в зародиша му. Ако имотните класи имаха същата тази възможност, тогава всяка революция щеше да бъде предварително осъдена на неуспех, но те нямат нужната смелост, както ни го доказаха събитията. Те избиват стотици хора, дори и хиляди, а след това започват да се страхуват,

изявявайки готовност за компромис, правят отстъпки, но тогава е твърде късно вече за компромис и отстъпки и събитията ги помитат. Но народът ще се преклони пред своя господар, защото знае, че той е по-добър и по-мъдър.

— Защото е по-силен. Защото има властта. Когато той казва, че нещо е право, тогава то наистина е право. Когато казва, че нещо е добро, то наистина е добро.

— Просто като две и две четири, но не и тъй убедително — отвърна Чарли.

Саймън го изглежда с гневно смръщено чело.

— Щеше да ти се вижда много убедително, ако от него зависеше не само насъщният ти хляб, но и животът ти.

— И кой избира тези господа, ако мога да запитам?

— Никой. Те не се издигат чрез избори, а по силата на събитията.

— То значи малко да се преувеличава, нали?

— Диктаторът се издига до върха, защото е роден за водач. Той има волята да завземе властта. Има смелост и въодушевление, способност, трудолюбие и енергия. От нищо не се страхува, защото за него опасността е солта на живота.

— Никой не може да каже, че нямаш добро мнение за себе си, Саймън — усмихна се Чарли.

— От къде на къде идваш до това заключение?

— Ти си въобразяваш, смятам, че притежаваш всички тези качества, които току-що изброи.

— Какво ти дава право да предполагаш това? Аз се познавам толкова добре, както никой друг не познава себе си. Знам какви способности имам, но знам и границите си. Един диктатор трябва да притежава мистическа привлекателност, трябва да има силата да хвърля последователите си в религиозно опиянение. Трябва да представлява такава магнетическа личност, че те да считат за своя привилегия да жертват живота си за него. Трябва да го чувствуват като свое собствено превъплъщение, само че много по-голямо. Аз нямам нищичко от всичко това. Аз по-скоро отблъсквам, отколкото да привличам. Бих могъл да накарам народа да се страхува от мен, но никога не и да ме обича. Ти сигурно си спомняш какво е казал веднъж Линкълн: „Човек може да си позволи винаги да счита част от народа за глупаци, целия народ — сегиз-тогиз, но целия народ винаги — не

може!“ Но тъкмо това трябва да може един диктатор да си позволи; той трябва да може целия народ винаги да счита за глупав, а за тази цел има само едно средство: да мами самия себе си. Никой от диктаторите няма ясен, логичен ум. Той има магнетизъм, чар, мощта да увлича, но ако разгледаш думите му под микроскоп, ще видиш, че духовните му способности не са достатъчни; той може да действа, защото действа по инстинкт, но започне ли да мисли, всичко у него се обърква. Аз не мога да стана диктатор, защото имам много ясен ум, а много малко чар. Освен това по-добре е диктаторът, който идва на власт чрез пролетариата, да произхожда от самия пролетариат. Тогава за работническата класа ще бъде по-лесно да се отъждестви с него и ще бъде толкова по-готова да му се подчинява и да го почита. Техниката на революцията е вече напълно установена. При подходящи условия много лесно е за известна група решителни мъже да вземат в свои ръце властта; мъчно е след това да я задържат... Руската революция доказва най-ясно, а италианската и германската малко по-ясно, че само едно средство има да се постигне тази цел: терор! Стане ли работникът държавен глава, изложен е на изкушения, на каквито само един извънредно силен характер може да устои. Той трябва да бъде почти свръхчовек, за да не допусне на блюдолизци да му завъртят главата, и на необичайния за него разкош да подрони решителността му. Работникът е по природа сантиментален, добродушен и затова лесно се трогва. Щом постигне каквото желае, той се успокоява и оставя събитията да следват своя ход. Прощава на неприятелите си и се учудва до немай-къде, когато те му забият нож в гърба, щом се обърне на друга страна. Затова има нужда рамо до рамо с него да застане някой подготвен по рождение, възпитание, житейски опит и характер да посреща равнодушно съблазните на величието и да бъде неподатлив на разрушителното влияние на успеха.

От известно време Саймън беше започнал да се разхожда насам-натам из стаята. Сега той се спря изведнъж и застана пред своя приятел. Той представляваше странна картина с бледото си небръснато лице, с чорлавата си коса и с халата, разкривен около възслабото му тяло. Но не много отдавна младежи със също такова бледо лице, със също такива дрипави дрехи, напомнящи работническа блуза, бяха крачили из мръсните си стаи и бяха говорили за своите мечти, също тъй неосъществими наглед... И все пак времето и благоприятните

условия бяха превърнали мечтите им в действителност, та същите тези младежи, след като с кръвопролитна борба си бяха пробили път до властта, сега държаха в свои ръце живота на милиони човешки същества.

— Чувал ли си за Дзержински?

Чарли се сепна и изгледа приятеля си. Тъкмо за този човек му беше разказвала Лидия.

— Да, доста много.

— Дзержински бил аристократ. Произхождал от род, заселен в Полша още от седемнадесетото столетие, като собственици на голямо имение. Много образован и начетен човек. Ленин и старата гвардия извършили революцията, но без Дзержински тя щяла да се провали за една година. Той именно съзнал, че може да я спаси само с терор. Добрал се до поста, който го превърнал в господар на полицията и организирайл ЧК. Превърнал я в оръдие за потисничество, пригоядил я да работи с точността на часовник. В работата си не е допускар да го отклоняват от правия път нито омраза, нито обич. Прилежанието му било извънредно голямо. Работел по цели ноци, за да разпита лично заподозрените, а погледът му толкова се изострил, че прониквал чак до дъното на душата, и никой не можел да скрие от него тайните си. Той въвел системата за заложниците — едно от най-ефикасните средства за поддържане на реда. Подписвал със собствената си ръка стотици, дори и хиляди смъртни присъди. Водел живот със спартанска простота. Силата му се криела в това, че нищо не искал за себе си. Единствената му цел била да служи на революцията. Той станал най-могъщият човек в цяла Русия. Народът посрещал Ленин с ликуване, боготворял го, но Дзержински бил истинският господар на Русия.

— И тази ли роля ти искаш да играеш, ако в Англия избухне някога революция?

— Ще бъда напълно подходящ за нея.

Чарли го изгледа с младенческата си добродушна усмивка.

— Бих направил голяма услуга на отечеството си, ако веднага скочех да те удуша на място. В състояние съм да го направя.

— Разбира се. Но те е страх от последствията.

— Не вярвам да ме открият. Никой не ме видя, като влизах. Само Лидия знаеше, че исках да дойда при тебе. Но тя няма да ме издаде.

— Аз не мислех за тези последствия. Мислех за съвестта ти. Ти не си достатъчно груб по душа, приятелю мой. Мекушав си.

— Тук си прав.

Дълго време Чарли мълча.

— Ти каза, че Дзержински нищо не искал за себе си — обади се най-сетне той. — Но ти искаш власт.

— Само като средство за целта.

— Каква цел?

Саймън го изгледа и в очите му светна такова особено пламъче, че на Чарли му се стори почти като признак за умопобъркване.

— Самия себе си да проявя. Творческия си подтик да задоволя. Да използвам дарбите, с които природата ме е надарила.

Чарли не намери какво да отговори. Той погледна часовника си и стана.

— Трябва да си отивам вече.

— Не искам вече да се срещам с тебе, Чарли.

— Няма и да ме видиш. Утре заминавам.

— Искам да кажа: никога.

Чарли остана като гръмнат и погледна Саймън в очите. Те бяха мрачни и злобни.

— Ах... Защо?

— Свършено е между мене и тебе.

— Завинаги?

— Веднъж завинаги!

— Не ти ли се струва, че ще бъде жалко? Не съм ти бил лош приятел, Саймън.

Саймън помълча, но не по-дълго, отколкото изминава, докато един презрял плод падне от дървото до земята.

— Ти ми беше единственият приятел на света, друг не съм имал.

Гласът му преградна, а болката му стана толкова очевидна, че Чарли се трогна, протегна ръце и пристъпи към приятеля си.

— Ах, Саймън, защо сам се правиш нещастен?

Гняв пламна в измъчените очи на Саймън. Той сви юмрук и удари Чарли с всичка сила, право в брадичката. Ударът дойде толкова неочаквано, че Чарли залитна, краката му се подхлъзнаха по голите дъски на пода, той падна и се простря с целия си ръст, но още в същия миг скочи на крака като светкавица и се втурна напред, като бесен от

яд, да напердаши Саймън, както толкова пъти беше го правил, когато не можеше повече да търпи дразненето му. Саймън остана съвсем спокоен на мястото си, сякаш беше готов да понесе очакваното възмездие, без да се отбранява, с ръце, прибрани отзад на гърба. По лицето му се четеше такава мъка и изумление, че гневът на Чарли се стопи. Той се спря. Челюстта го болеше, но той се засмя добродушно.

— Цяло магаре си, Саймън — каза той. — Можеше наистина да ме заболи.

— За Бога, обирай си крушите! Махай се при твоята курва! Дотук ми дойде вече! Върви си! Върви си!

— Добре, драги, отивам си. Но преди това искам да ти оставя един малък подарък — донесох го за рождения ти ден на седми.

Той извади от джоба си един часовник в кожена кутийка. Тя се отваряше, като се издърпваха на две страни двете половинки на капака, а в същото време часовникът се издигаше нагоре.

— Има си и халка, можеш да го окачиш на връзката си за ключовете.

Чарли остави подаръка върху масата. Саймън дори не хвърли поглед. Чарли погледна приятеля си още веднъж и примига самодоволно. Той се надяваше може би Саймън да му каже още нещо, но напразно. Чарли се запъти към вратата, отвори я и излезе.

Нощта се беше спуснала, но булевард Монпарнас беше осветен като ден. Личеше, че приближаваше Нова година — празнично настроение се долавяше във въздуха, улиците бяха оживени, бистрата препълнени. Всички се радваха на свободното си време, но Чарли беше унил. Чувствуваше се отчаян, както когато човек е бил поканен на някой прием, радвал се е предварително, а после си отива със съзнанието, че е постъпил глупаво и нетактично, и е оставил лошо впечатление след себе си. За него беше истинска утеха да се прибере в мрачната стая в хотела.

Лидия седеше пред запалената камина и шиеше, въздухът беше задимен от пушека на многото цигари, изпушени от нея. Обстановката представляваше приятна домашна картина: сякаш Утрило беше нарисувал една стая в стил Буюяр с нейния интимно-задушевен чар, а

при това като че ли ѝ беше придал и известна трогателна нечистота. Лидия поздрави Чарли със спокойната си дружелюбна усмивка.

— Как е приятелят ти Саймън?

— Съвсем се е побъркал.

Той напълни лулата си и седна на пода, с гръб, облегнат на нейния стол. Той се радваше, че тя нищо не казваше. Нервите му бяха изопнати от страшните работи, които Саймън му беше наговорил. Не можеше да прогони от паметта си образа на този слаб човек с небръснато от два дни косматото лице, недोхранен и преуморен от работа, загърнат със стария халат; от ума му не излизаше картината, как той крачеше из стаята и хладнокръвно, с безпощадна злоба излагаше фантастичните си идеи. Но тази картина непрекъснато биваше измествана от спомена за малкото момченце с големи тъмни очи, което сякаш копнееше за нежност, а винаги я отхвърляше; за малкото момченце, с което ходеше срещу Коледа на цирк и се радваше до немай-къде на това необикновено развлечение; с което караше колело или предприемаше дълги разходки; което можеше от време на време да бъде толкова весело и приказливо, с което можеше толкова хубаво да си разговарят, да се смеят, да се боричкат и да вършат всякакви лудории. Толкова невъзможно му се виждаше същото това момченце да е пораснало и да е станало този мъж, с когото току-що се беше разделил. Сърцето на Чарли се свиваше от мъка така силно, че му идваше да заплаче.

— Какво ли ще стане в края на краищата със Саймън? — промълви той на самия себе си.

Той не си даде сметка, че го казва на глас, затова му се стори, че Лидия е отгатнала мислите му, когато му отвърна:

— Аз не познавам англичаните. Да беше руснак, щях да ти кажа — или ще стане опасен агитатор, или ще се самоубие.

Без да иска, Чарли се разсмя.

— Знаеш ли, ние, англичаните, имаме чудесната дарба от всички луди пориви най-сетне да приготвяме хранителна гозба. Той би могъл преспокойно един ден да стане редактор на „Таймс“.

Той стана и седна на шезлонга, единствената удобна мебел в стаята и се загледа замислено в Лидия, заета в това време усърдно с иглата. Имаше да ѝ каже още нещо, но само като си помислеше за него, се объркваше. Все пак на следния ден трябваше да си тръгне и

сега сигурно му се представяше последният удобен случай. Подозрението, насадено от Саймън в незлобивото му сърце, беше се превърнало в същинска язва. Ако тя го е използвала само като глупак, най-добре беше веднага да го провери, а после можеше, като се разделят, просто да свие рамене и с чиста съвест да я забрави. И тъй, той реши незабавно да се добере до истината. Но тъй като се притесняваше да направи предложението си направо, без заобикалки, опита се по заобиколен път:

— Разказвал ли съм ти за леля си Марта? — подхвана той.

— Не.

— Тя беше най-голямото дете на прадядо ми. Стара мома, с остър език и толкова много бръчки по лицето си, както у никого друго не съм виждал. Много дребна и слаба. Постоянно си държеше устните стиснати и винаги намираше всекиго за какво да ухапе. Като дете просто треперех от страх пред нея. Тя се възхищаваше страшно много на кралица Александра и чак до смъртта си носеше косата си — тоест перуката си — накъдрена също като на кралицата. Обличаше се винаги в черни дрехи, с дълги широки рокли, пристегнати в талията, а яката ѝ стигаше чак до ушите. На врата си носеше тежка златна верижка с окачен на нея голям златен кръст, а на ръцете си — златни гривни. Беше отвратително изтънчена. Цял живот беше живяла все в къщата, построена от стария Сиберт, когато му провървяло, и нищичко не беше изменила в нея. Щом влизаше човек в нея, сякаш направо попадаше в седемдесетте години на осемнадесетия век. Едва преди няколко години умря и ми остави в завещанието си хиляда и петстотин лири.

— Много мило.

— Аз исках веднага да ги похарча, но баща ми ме убеди да скътам. Той казваше, че много съм щял да се радвам, ако си имам нещичко в запас, когато ще искам някой ден да се оженя и да си подредя къщата. Засега обаче не мисля до няколко години да се оженя и съвсем не знам какво да правя с тези си пари. Да ти подаря ли от тях двеста лири?

— Че защо, за Бога?

— Рекох си, че може да ти потрябват.

— Не те разбирам. Какво съм направила аз, че ти да ми подариш двеста лири?

Чарли се поколеба. Тя го загледа със сините си големи очи, а в тях се съзираше крайно напрежение, като че ли тя се опитваше да надзърне чак до дъното на душата му. Той обърна главата си настрани.

— Можеш да помогнеш на Робер с тях.

По устните ѝ се мярна сянка от усмивка. Тя го разбра едва сега.

— Да не ти е разказвал приятелят ти Саймън, че съм отишла в „Сарай“, за да спечеля пари за бягството на Робер?

— Откъде вадиш това заключение?

Тя се изсмия ядовито.

— Много си наивен, горкичкият ми приятел! Всички все така мислят. Ти пък да не смяташ, че ще седна да им пълня главата! И наистина ли вярваш, че ще ме разберат, ако взема да им кажа истината? Не ти искам парите... не ми трябва — гласът ѝ стана сега по-нежен.

— Много си мил, но си такова дете! Знаеш ли впрочем, че предложението ти е истинско престъпление и за него преспокойно можеш да влезеш в затвора!

— Нека!

— Значи ти не повярва каквото ти разправях тези дни?

— Постепенно започвам да виждам, че е мъчно човек да разбере какво да вярва на този свят и какво не. В края на краищата ти нямаше никаква причина да ми кажеш истината, щом не искаш. После двамата мъже тази сутрин... адреса. Нали ти, дадоха един адрес, на който да изпращаш пари! Няма защо да се чудиш, че мога да събера две и две.

— Аз се радвам, когато мога да изпратя на Робер малко пари за цигари ѝ нещичко за ядене. Но каквото ти казах, то е самата истина. Съвсем не искам той да избяга. Той извърши грях и трябва да го изкупи.

— Не мога да понеса мисълта пак да се върнеш в този отвратителен „Сарай“. Все пак вече малко те познавам. Ужасно е като си помисля, че тъкмо ти водиш такъв живот.

— Но аз ти казах: трябва да си наложа изкупление. Трябва да направя вместо него онова, което той нямаше сила да направи.

— Но то е цяла лудост! Глупост! Безсмислица! Бих могъл може би да го разбера — макар че и тогава бих го смятал за напълно погрешно — ако ти вярваше в някакъв жесток Бог, жаден за мъст, та той да ти налага тези страдания като изкупление за неправдата, извършена от Робер. Но ти сама ми каза, че не вярваш в Бога.

— За чувствата не може да се спори. Разбира се, не е разумно — няма нищо общо с разума. Аз не вярвам в християнския Бог, който пожертвувал сина си, за да спаси човечеството. То е мит. А как би могъл да възникне подобен мит, ако не дадеше израз на някое дълбоко вкоренено вярване на хората? Аз не знам в какво вярвам, защото то идва направо от инстинкта, а как може човек да опише с думи нещо инстинктивно? Аз чувствавам инстинктивно, че силата, която ни управлява — хората, животните или нещата, — някаква тъмна, жестока сила; че човек за всичко трябва да плаща; сила, която изисква око за око и зъб за зъб и на която сме принудени да се покоряваме, колкото и да се въртим и усукваме: защото тази сила сме самите ние!

Чарли махна леко с ръка в знак на отчаяние. Стори му се, че говори с човек, чийто език не разбира.

— Колко време още смяташ да ходиш в „Сарай“?

— Не знам. Докато изкупя своя дял. Докато почувствавам с цялата си душа, че Робер се е освободил не от затвора, а от греха си. Едно време пишех адреси. Стотици и стотици пликове лежат пред тебе и ти се струва, че никога няма да имат край, скрибуцаш и скрибуцаш непрекъснато с перото и през цялото време ти се струва, че пликовете все толкова си стоят, а то изведнъж, когато най-малко го очакваш, погледнеш — написал си и последния. Толкова странно чувство е!

— Но после? Ще отидеш ли поне при Робер?

— Ако ме иска.

— Разбира се, че ще те иска — каза Чарли.

Тя му хвърли безкрайно тъжен поглед.

— Не го знам.

— Как можеш да се съмняваш? Той те обича. Помисли си само какво означава за него твоята любов.

— Ти сам чу какво разказаха днес двамата мъже за него. Щастлив бил, добре би, към всичко се нагаждал. Тъй трябва и да бъде. Такъв си е той. Обичаше ме, да, знам го, но знам също тъй, че не може дълго да обича. Аз не бих могла да го задържа дори и нищо да не се беше случило. Открай време си го знаех. А когато дойде време да замина при него, каква надежда ще мога да имам, че ще е останало нещичко от някогашната му любов към мене?

— Щом мислиш така, как можеш да правиш тогава онова, което сега правиш?

— Глупаво е, нали? Жестоко и егоистично, безсъвестно, лошо. Но какво ме е грижа? Не го уважавам, не му вярвам, не го обичам. Обичам го с тялото си, с мислите си, с чувствата си, с всичко, каквото съм аз — тя промени тона си и заговори с лека насмешка. — Сега, когато ти казах вече всичко това, ти ще разбереш, че съм много безчестна жена и че не заслужавам да ми съчувствуваш и да се интересуваши от мен.

Чарли се замисли за миг.

— Хм... право да си кажа, не чувствавам вече почва под краката си. Но не знам, макар че той се намира в същински ад, дали няма да му е по-добре там, отколкото да бъде на твоето място.

— Защо?

— Нека ти кажа самата истина, защото мисля, че няма нищо по-сърцераздирателно на този свят, отколкото да обичаш някого от все сърце, а да знаеш, че той изобщо не го заслужава.

Лидия го погледна замислена и с известна изненада, но не отговори нищо.

---

[1] Идиосинкразия — непоносимост, болезнена чувствителност към нещо, отвращение. Бел.пр. ↑

ГЛАВА X

За голяма изненада на Чарли Лидия му каза, че много ѝ се искало да го изпрати на гарата. Неговият влак заминаваше към обед. Закусиха късно и прибраха нещата си. Преди да слезе да уреди сметката, Чарли преброи парите си. Достатъчно му бяха останали.

— Искаш ли да ми направиш едно удоволствие? — запита той.

— Какво?

— Ще ми позволиш ли да ти дам нещо, да имаш за всеки случай?

— Не искам пари от тебе — отговори тя усмихната. — Ако изобщо искаш, можеш да ми дадеш хиляда франка за Евгения. За нея ще бъдат истински дар Божии.

— Добре.

Качиха се в колата и отидоха най-напред на Рю дю Шато д'О, където живееше Лидия, и предадоха нещата ѝ на портиерката. После отидоха на Северната гара. Лидия излезе с него на перона, Чарли си купи няколко английски вестника, после си намери място в пулмановия вагон. Лидия влезе с него в купето и се огледа.

— Знаеш ли, за пръв път влизам в първокласен вагон — каза тя.

Чарли остана като гръмнат. Изведнъж си представи какво е живот, лишен не само от разкоша на богатите, но и от удобствата на средно заможните. Сърцето му се сви от болка, той се почувствува неловко, като си помисли за тежкото съществуване на Лидия досега, пък и в бъдеще.

— О, аз в Англия пътувам и в трета класа — каза той, сякаш молеше за извинение. — Но на континента, баща ми каза, че човек трябва да пътува като джентълмен.

— Прави добро впечатление на тукашните хора.

Чарли се засмя и се изчерви.

— Имаш особената дарба да ме караш да изглеждам глупав в своите собствени очи.

Заразхождаха се по перона и започнаха да се опитват, както винаги става в такъв случай, да намерят нещо общо, което си

заслужава човек да го каже. Чарли се запита дали не ѝ минава през ум, че вероятно никога вече няма да се срещнат в живота. Странна мисъл: тук пет дни бяха почти неразделни, а сега още един час и после — като че никога не са се познавали. Оставаше малко до заминаването на влака. Чарли още веднъж протегна ръка през прозореца, за да се сбогува с Лидия. Тя кръстоса ръце на гърдите си — неин свойствен жест, който винаги тъй странно много го трогваше; тъй именно тя беше скръстила ръце на гърдите си, когато плачеше насън. После тя вдигна лицето си към него и той видя, за своя най-голяма изненада, че тя плачеше. Той я обгърна с две ръце и я целуна по устата — за първи път. Тя се освободи от ръцете му, обърна се и затича по перона. Чарли влезе в купето си. Чувствуваше се много развълнуван. Една изобилна закуска, допълнена с половин бутилка вино „Шабли“ възстанови душевното му равновесие. После запали лулата си и зачете „Таймс“. Вестникът го успокои. Напечатан беше на твърда хартия, а тя сякаш му вдъхна известно чувство, на солидност, на нещо силно, типично английско. Прегледа и илюстрираните списания. Настроението му все повече се променяше.

Когато пристигнаха в Кале, той вече беше обзет от радостна възбуда. Щом се качи на парахода, Чарли изпи една малка чаша шотландско уиски, излезе на палубата, заразхожда се по нея с разтуптяно сърце, загледа се самодоволно надолу към вълните, над които Англия по традиция господствуваше. Колко приятно е да видиш пак скалите на Дувър! Той въздъхна с облекчение, когато стъпи на своенравната английска земя. Струваше му се, че цяла вечност е отсъствувал. Истински празник беше за него да чува гласовете на английските носачи и той се разсмя на застрашителната недодяланост, с която английските митнически чиновници се отнесоха към него, като с някой престъпник. Още два часа и той щеше да си бъде у дома! Баща му имаше обичай да казва:

— Само едно нещо ми е по-приятно на света от това да изляза извън Англия: да се върна в Англия.

Започна вече да му се струва, че парижките преживявания започнаха малко да избледняват. Те му изглеждаха като кошмар, от който човек се чувства малко разстроен, когато внезапно се събуди, но който все повече избледнява в съзнанието му колкото повече се приближава денят — още малко и нищо няма да остане от него, освен

спомена, че човек е сънувал лош сън. Дали ще дойде някой да го посрещне? Много приятно ще бъде да съгледа на перона лицето на близък човек. Когато пристигна на гара Виктория и напусна пулмановия вагон, майка му почти първа се мярна пред очите му. Тя го прегърна с ръце около врата и го целуна, сякаш беше отсъствувал три месеца.

— Казах на баща ти, че аз ще дойда да те посрещна. Нали той те доведе до гарата! Патси искаше да дойде, но аз не ѝ разреших. Искях няколко минути да бъдем само двамата.

Колко приятно е да бъде обкръжен изцяло от такава нежност!

— Ти си много неразумна, мамо. Много глупаво! Излагаш живота си при този студ на този ветровит перон. Много студена е днес нощта.

Щастливи, уловени под ръка, те отидоха до нейната кола. Потеглиха към Порчестър Клоз. Лесли Мейсън чу хлопването на външната врата и изскочи във вестибюла, после и Патси изтича по стълбите и се хвърли в прегръдките на Чарли.

— Ела в моята стая да пийнеш нещичко. Има вече готово уиски за теб. Сигурно си замръзнал.

Чарли измъкна от джоба на балтона си двете шишенца парфюм, които носеше за майка си и за Патси. Лидия ги беше избрала.

— Контрабанда! — заяви той победоносно.

— Тези две дами ей сега ще замиришат на кабаре — провикна се Лесли Мейсън с грейнало от радост лице.

— Татко, на тебе пък донесох вратовръзка от Шарве.

— Хубава, шарена ли е?

— Много.

— Добре.

Толкова много се радваха един на друг, че се смееха с цяло гърло. Лесли Мейсън наля уиски и настоя и жена му да си пийне малко, за да я предпази от простуда.

— Имаш ли авантюри, Чарли? — запита Патси.

— Нищо.

— Мошеник!

— Слушай, после трябва да ми разкажеш всичко — заяви мисис Мейсън. — Сега иди най-добре да вземеш една хубава гореща баня и да се преоблечеш за вечеря.

— Банята ти е готова, чака те! — викна Патси. — Половин шише минерален разтвор изсипах в нея.

Всички се държаха с него, сякаш идваше направо от северния полюс и беше извършил някое пътешествие с невероятни лишения. Стана му много приятно.

— Радваш ли се, че се върна в къщи? — запита го майка му. Очите й светеха от най-нежна обич.

— Чудесно!

Но когато след малко Лесли отиде полуоблечен при жена си, за да си побъбри още малко с нея в нейната стая, докато Венеция се гласеше и пудреше, по едно време се обърна към него с доста разтревожено лице.

— Страшно бледен ми се вижда, Лесли! — каза тя.

Малко е поизморен. И аз го забелязах.

— Лицето му е толкова разстроено! Веднага го забелязах, още като излезе от вагона, но не можах добре да го огледам. Едва тук. Като мъртвец е бледен!

— До един-два дни ще дойде на себе си. Както го гледам, сигурно е дал възможност на доста мадами да спечелят по нещичко, миличките, да си сложат в спестовните касички, за стари години.

Мисис Мейсън седеше облечена с китайски жакет, с бие от бяла кожа, оглеждаше се в огледалото и внимателно рисуваше веждите си с въглен. Но изведнъж се обърна, още с въглена в ръка.

— Какви са тези приказки, Лесли? Да не искаш да кажеш, че е бил с кой знае колко от тези отвратителни чужденки?

— Не се стряскай, Венеция. Най-сетне за какво отиде в Париж?

— Да види картини, и Саймън, и... французите. Че той е още малко момче!

— Не бъди глупава, Венеция! На двадесет и три е вече. Ти да не си мислиш, че още е невин... или как?

— Какви сте отвратителни мъжете!

Гласът ѝ пресекта. Лесли видя, че тя наистина беше извън себе си, затова я потупа приятелски по рамото.

— Мила, ти не искаш единственият ти син да остане евнух, нали?

Мисис Мейсън просто не знаеше да се смее ли, да плаче ли.

— Не, такова нещо не искам, вярно е — отговори тя и се засмя.

Чарли изпита особено задоволство, когато половин час по-късно слезе облечен в стария си смокинг и седна на трапезата в „Чепендейл“; баща му беше с кадифено сако, майка му — с пенъоар от пурпурночервена коприна, а Патси беше облякла ярко розова рокля. Приборите от джорджиянско сребро, свещите, дантелените покривчици, купени от мисис Мейсън във Флоренция, кристалните чаши — всичко беше толкова прелестно, а и нещо повече — толкова познато! Картините по стените, осветлявани всяка с отделна свещ, бяха особено ценни, а и двете прислужнички с кафявите си спретнати престилки внасяха още по-голямо оживление. Човек се чувствуваше тъй сигурен, а външният свят му се виждаше толкова далечен. Хубавата, обикновена храна беше тъй подбрана, че да задоволи и най-големия апетит, но без да кара човек да пълнее. В камината „гореше“ електрически „огън“ — успешна имитация на истински огън от запалени пънове. Лесли Мейсън плъзна погледа си по чиниите.

— Както виждам, заклали сте угоеното теле за блудния син — каза той и погледна жена си дяволито.

— Хубаво ли се храни в Париж, Чарли? — запита мисис Мейсън.

— Много хубаво. Не отидох в нито един от модерните ресторанти, знаеш. Ние все в малки ресторанти се хранехме, в Латинския квартал.

— О-о... кои вие?

Чарли се поколеба за миг и се изчерви.

— Със Саймън се хранехме.

И вярно беше. С отговора си той прикри истината, без да се налага да прибегва до истинска лъжа. Мисис Мейсън забеляза, че мъжът ѝ я погледна многозначително, но тя не му обърна внимание, а се залови да оглежда сина си с поглед, изпълнен с най-нежна обич. Чарли пък се държеше най-непринудено и съвсем не можеше да предположи, че майчиният му поглед се стремеше да проникне чак до дъното на душата му и да зърне тайните, които той се мъчеше да прикрие там...

— Ами ходи ли да разгледаш картините? — запита го майка му галено.

— Бях в Лувъра. Картините на Шарден много ми харесаха.

— Тъй ли? — обади се Леели Мейсън. — Аз пък не мога да кажа, че ми е правил голямо впечатление. Винаги ми се е виждал доста

скучен — той премигна от радост, задето тъй хубаво се беше изразил. — Между нас казано — Шарве повече ми харесва от Шарден. Той поне е модерен.

— Баща ти е невъзможен! — усмихна се мисис Мейсън снизходително. — Шарден е много добросъвестен художник, един от по-малките художници на осемнадесетия век. Естествено, не е от великите.

За да кажем самата истина, те много по-силно изгаряха от нетърпение да му разкажат за себе си, отколкото да го чуят той да им разправи за посещенията си в Париж. Компанията у братовчедата Уилфред била нещо знаменито и толкова уморени се върнали, че щом се нахранили, веднага си легнали. От това се виждало колко чудесно се забавлявали.

— Един кавалер поиска ръката на Патси! — каза Лесли Мейсън.

— Много ли голямо събитие беше? — запита Патси. — За нещастие горкото момче беше едва на шестнадесет години. Аз му отговорих, че наистина съм много покварено момиче, но не чак дотолкова, че да крада деца от люлките им. После го целунах целомъдрено по челото и му казах, че ще му бъде сестра.

Патси продължи да бърби весело. Чарли я слушаше с усмивка, а мисис Мейсън използва случая, за да го огледа основно. Той наистина беше много хубав и бледостта му отиваше много. Странно блаженство изпълни сърцето ѝ, когато се замисли колко възхитени от него трябва да са били жените в Париж. Тя беше сигурна, че е ходил в някой от онези отвратителни домове. Какъв ли успех ще е имал там, тъй млад, тъй свеж, тъй прелестен сред пълните, плешиви, гнуснави дъртаци, които са омръзнали на жените! От каква ли девойка трябва да се е почувствувал привлечен? Дано да е била някоя млада, миловидна девойка. Казват, че мъжете били привличани от жени като майките им. Тя беше сигурна, че той трябва да е бил очарователен любовник, другояче не можеше и да бъде; тя се гордееше с него, неин син беше той, тя го беше носила в утробата си. Миличкият, колко блед и изморен изглежда. Странни мисли ѝ минаваха през ума, но мисис Мейсън за нищо на света не би ги споделила с когото и да било. Тя изпитваше известна тъга и известна ревност... да, ревност срещу девойките, с които той вероятно е спал. Но същевременно се чувствуваше и горда, ах, толкова горда, че той беше тъй силен и хубав, и мъжествен!

Лесли прекъсна веселото бърбрене на Патси и мислите на майката.

— Да му кажем ли голямата тайна, Венеция?

— Разбира се.

— Но Чарли, трябва да си мълчиш. Братовчедът Уилфред се нареди най-сетне. Има един бивш вицекарл на Индия, партията му търси сигурна изборителна околия, та Уилфред ще му отстъпи своята, а срещу това ще му дадат титлата лорд. Ти какво ще кажеш?

— Чудесно!

— Разбира се, той сега се прави, че не му е много до тази работа, но всъщност чак до ушите се радва. Пък знаеш ли, за всички ни е хубаво. Да си имаш един лорд в рода, повдига ти престижа. Дава ти един вид обществено положение. Като си помисли човек от какво сме започнали!

— Стига, Лесли! — каза мисис Мейсън и погледна крадешком към прислужниците. — Не трябва много-много да си разпускате езиците — когато скоро след това прислужничките излязоха от стаята, майката добави: — Баща ви си има болна слабост пред всекиго да разправя какъв му бил произходът. Аз пък смятам, че е време вече да се сложи точка на миналото. Не е лошо, като се съберем с хора, равни с нас — те го смятат по-скоро за успех да си имал едно време дядо градинар и баба готвачка, но няма защо на слугите да го разправяме. Най-сетне започват да вярват, че не сме нещо повече от тях.

— Хич не ме е срам! В края на краищата всички големи родове в Англия все така са започвали. А пък ние сме направили чудото за по-малко от сто години!

Мисис Мейсън и Патси станаха от масата и Чарли остана сам с баща си, за да изпият още по една чаша порто. Лесли Мейсън разказа на сина си за разискванията по въпроса, как трябвало братовчедът Уилфред да се нарича. Съвсем не било тъй лесно, както изглеждало, да се намери такова име, че никой преди това да не го е носил, а и на това отгоре да има и известна връзка с него и добре да звучи.

— Аз мисля, че най-добре е сега да отидем при дамите — каза той, когато разговорът се изчерпи. — На майка ти ѝ е приятно да изиграваме по една игра, преди да си легнем.

Все пак, когато стигнаха вече до вратата и понечиха да излязат, той сложи ръка върху рамото на сина си.

— Малко изморен ми се виждаш, момчето ми. В Париж, изглежда, малко лудо си я карал. Ех, млад си, другояче не се и очаква — той внезапно се почувствува малко неловко. — Във всеки случай... не ми е работа, пък и да има някои неща, мисля, за тях дори и между баща и син не бива по-надълго да се приказва. Но беля ли е — и в най-добрите семейства идва, та... да, какво исках да ти кажа... във всеки случай ако нещо не върви, не отлагай, ами веднага върви на лекар. Стариат Синъри... той те донесе на този свят, от него няма защо да се притесняваш. Той мълчи като гроб и завчас ще те оправи. Сметката ще се плати, никой нищо няма да разпитва. Само толкова исках да ти кажа. Тъй, хайде сега да отидем при горката ти майчица.

Чарли се изчерви като рак, като разбра накъде бие приказката на баща му. Разбра, че трябва да каже нещо, но не намери думи.

Когато влязоха в дневната, Патси тъкмо. Свиреше един валс от Шопен. Щом свърши, майката помоли Чарли и той да изсвири нещо.

— Сигурно не си свирил през това време.

— Не, свирях един ден на пианото в хотела, но беше много разстроено.

Той седна пред пианото и изсвири още веднъж пиесата от Скрябин, за което Лидия му беше казала, че толкова лошо я свири. Когато сега засвири, изведнъж си припомни за влажната задимена изба, където Лидия го беше завела; спомни си за крадците, с които се беше сприятелил; спомни си и за слабоватата руския с мургава циганска кожа на лицето и грамадни очи, която с такова трагично увлечение пееше буйните простонародни песни. Докато свиреше акордите, струваше му се, че още чува дрезгавия й груб, но тъй покъртителен глас. Лесли Мейсън имаше чувствителен слух.

— Ти съвсем другояче свириш, Чарли, не като по-рано — каза той, когато синът му стана от пианото.

— Не вярвам. Наистина ли?

— Да, с друго чувство свириш вече. Има едно тремоло — много ефектно!

— Аз повече харесвам по-раншното ти свирене, Чарли. Това много болезнено звучи — каза мисис Мейсън.

Седнаха да играят бридж.

— Ех, пак да си седнем както едно време — каза Лесли.

— Като те нямаше, много ни беше криво, че не можехме да играем бридж.

Лесли Мейсън си беше създал своя собствена теория: искаш ли да познаеш някого какъв характер има, гледай го как играе бридж. Тъй като се смяташе за енергичен и предприемчив човек, гледаше през пръсти на играта, винаги казваше много и даваше контра, без много да му мисли. На тънкостите гледаше отвисоко, считаше ги като недостойни за един англичанин. От своя страна мисис Мейсън играеше строго според правилата, установени от Кълбелтсън и броеше грижливо бройките си, преди да се осмели нещо да каже. Никога нищо не рискуваше. По някаква прищявка на природата от цялото семейство единствена Патси имаше известно разбиране за играта. Тя играеше смело, хитро и разбираше — по вътрешно прозрение, изглежда — как са разпределени картите. Тя съвсем не прикриваше мнението си за играта на своите родители и техните методи. Тя господствуваше над играта.

И тази вечер играта се разви както винаги. Лесли каза твърде много. Дъщеря му Патси му даде контра, той направи „пас“ и загуби победоносно 1400 точки. Мисис Мейсън, с цял куп козове в ръка, отказа да се вслуша в настойчивите подканвания на партньора си, който се намираше натясно. Чарли не следеше внимателно играта.

— Глупчо такъв! Защо не игра каро? — развика се — Патси.

— Защо пък да играя каро?

— Ти не видя ли, че аз играх деветка, после шестица?

— Не, не съм видял.

— Боже-е, цял живот все с такива хора ще играя... едно пика асо не могат от волска опашка да различат!

— Е, нищо де, само една ръка.

— Една ръка? Една ръка? Една ръка може всичко да обърне!

Никой не обърна внимание на ядосването на Патси. Само се изсмяха. И тя се разсмя, защото се беше отчаяла... лоши играчи и туйто. Лесли направи сбора на точките и ги вписа внимателно в една книга. Играеха само на една стотна от пени, но казваха, че играят по на една лира... по-добро впечатление правеше и по-голямо удоволствие създаваше. Често се случваше Лесли да впише в книжката си дългове до 1500 „лири“ и тогава заявяваше с престорена сериозност, че ако все

тъй върви, скоро ще трябва да продаде автомобила си и да ходи до кантората с автобус.

Часовникът удари дванадесет и те си пожелаха лека нощ. Чарли се прибра в топлата приятна стая и започна да се съблича. Но изведнъж го обзе такава слабост, че го принуди да седне на едно кресло. Прииска му се да изпуши една лула, преди да си легне. Току-що прекараната от него вечер беше също както по-раншните безброй вечери, а всичко му се беше сторило тъй познато и приятно, като някога... всичко му беше тъй прелестно познато и най-малката подробност му беше тъй приятна, че повече от това не можеше и да се желае; нищичко не можеше да бъде по-сигурно и по-здро. И все пак и при най-добро желание той не можеше да си обясни защо през цялото време зловещо чувство го беше глождило; защо през цялото време му се струваше, че тук всичко е само външен блясък. Струваше му се като някаква приятна салонна игра, на която възрастните играят само за да направят удоволствие на децата. А този кошмар, от който той смяташе, че щастливо се е отърсил... в този час Лидия танцува с начернени клепахи и начервени пъпчици на гърдите, със сините си шалвари и синята си чалмичка в „Сарай“; или пък лежи гола, отчаяна, но въпреки отчаянието си жестоко ласкава в прегръдките на някой мъж, от когото се отвращава; в този час, след като е привършил работата си в редакцията, Саймън крачи из пустите улици по левия бряг, а в това време болният му измъчен дух кове чудовищни планове; в този час как ли живеят Алексей и Евгения — Чарли не ги беше виждал, но от разказите на Лидия те му се струваха напълно познати и той се чувствуваше сигурен, че ще ги познае на улицата, ако се случи да ги срещне. Алексей, самият той пиан, сега сигурно пролива сълзи и се окайва, че синът му бил покварен, а Евгения шие, шие, шие за насъщния хляб и плаче тихо, защото съществуването ѝ е тъй жестоко тежко; в този час двамата бивши каторжници седят в някоя задимена кръчма, на чаша бира, гледат с безжизнените си очи, които сякаш нито за миг не престават да съзират някогашния ужас, но там, сред навалищата, двамата се чувствуват поне за миг отърсени от вечния си страх, че някой ги следи; в този час Робер Берже откъд, на далечния бряг на Южна Америка, може би е излязъл от болницата, облечен в затворническите си дрехи на бяло-розови ивици и с отвратителна сламена шапка на глава... може би е изпратен някъде по работа, а

докато върви по пътя, плъзга погледа си по безбрежната морска шир и навярно преценява изгледите си за успех, ако избяга, при това сигурно се замисля за миг и за Лидия с някакъв копнеж по нея. Този кошмар, от който той смяташе, че щастливо се е отървал, сега му се виждаше страшно действителен, а всичко друго просто илюзия. Глупаво беше, безсмислено, неразумно; и все пак, струваше му се, че всичко това си имаше известна сила и известен тъмен смисъл, който превръщаше в проста фантасмагория, в проста измама за очите живота, споделян дотогава от него с трети лица, тъй близки до сърцето му: баща му, майка му, сестра му и техния по-широк жизнен кръг — толкова почтен и толкова банален — тази среда, в която някаква сляпа случайност тъй удобно го беше настанила. Патси го запитва имал ли е в Париж авантюри, а той и отговори съобразно с истината: не! И наистина нищо не беше извършил. Баща му си мислеше, че синът му сигурно е преживял в Париж страшно разгулна седмица и се страхуваше, че може да си е спечелил някаква венерическа болест, а то — всъщност с нито една жена не беше спал.

Само едно нещо му се беше случило, нещо толкова странно и като се замисляше за него, той можеше да си даде сметка сега какво можеше да последва от него: неговият свят беше изгубил почва под краката си.

Издание:

Съмърсет Моъм. Една любов в Париж

Американска, първо издание

Превод: Катя Петрова, Димо Петров

Редактор-стопанин: Славчо Атанасов

ИК „ВЕК 22“, София, 1992 г.

ISBN: 954-416-052-3

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.